

**Василь Ябур
Анна Плїшкова**

**СУЧАСНИЙ РУСИНЬСЬКИЙ
СПИСОВНИЙ ЯЗЫК
(Высокошкольський учебник)**

**Пряшівська універзіта в Пряшові
Інштітут русиньського языка і културы**

Пряшів 2009

© Авторы: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.
ПгДр. Анна Плїшкова, ПгД.

**Сучасний русинський списовний язык
(Высокошкольський учебник)**

Рецензенти: проф. Др. Стефан Пю, проф. Др. Михіал Капраль, к. н.

Технічний редактор, графічна управа:

Аліца Вєтошевова, Мґр. Александер Зозуляк

Языковий редактор: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

Выдав: Інститут русинського языка і культури Пряшівської універзити в
Пряшові

Выдання перше

Тоту публікацію ани никотру ей часть не мож репродуковати без згоды
властників авторських прав.

© Autori: doc. PhDr. Vasil Jabur, CSc.
PhDr. Anna Plišková, PhD.

**Súčasný rusínsky spisovný jazyk
(Vysokoškolská učebnica)**

Recenzenti: prof. Dr. Stefan Pugh, prof. Dr. Michail Kaprály, CSc.

Technický redaktor, grafická úprava:

Alica Wietoszewová, Mgr. Alexander Zozulák

Jazykový redaktor: doc. PhDr. Vasil Jabur, CSc.

Vydal: Ústav rusinskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove

Prvé vydanie

Túto publikáciu ani žiadnu jej časť nie je možné reprodukovat' bez súhlasu
vlastníkov autorských práv.

Tlač: GRAFOTLAČ Prešov, s. r. o.

Náklad: 200 ks

ISBN 978-80-555-0046-1

Вступ

В януарі 1995 року був у нас кодифікований русинський літературний язык, сформований на основі єдного з русинських діалектів. Тот языковий штандарт ся на Словеньску зачав вытваряти на основі згоды з думков тых лінгвістів, які твердят, же карпатськы русинськы діалекты ся односять к выходославянським діалектам з тіпичныма знаками языкового пограніча і шпеціфічных історичных умовій розвитку. Зато на основі многих діштінктивных знаків поважують за достаточно обосноване їх выділіня до самостатной группы в рамках выходославянських діалектів.

Выходячі з того, были вытворены штандартны нормы русиньского языка про Русинів на Словеньску, котры ся по кодифікації стали офіціалным (штандартізованим, кодифікованим) языком Русинів на Словеньску. Были выданы Правила русиньского правопису (1994), найголовнішов задачов котрых было: на основі писма (графікы) і правопису (орфографії) предложыти сістемный опис графічных средств, котрыма ся фіксує прімарна реч, то є звукова подоба языка, чім ся творить єго писмовый прояв.

Штандартный опис языка але мусить включати і опис інших языковых ровин: звуковой, морфологічної, сінтаксічної, словотворной, лексикальной і штілістичной. Толкованя выбранных языковых яєів єднотливых языковых ровин русиньского языка ся по кодифікації зачало обявляти в научных статях, в учебниках, в зборниках із конференцій і т. д. Але не было іщі згорнуте до єдной публікації, чім бы вытворило уєдноченый погляд на языкову норму русиньского языка єднотливых языковых ровин. Предкладана публікація є таков понуков.

Русиньський язык як предмет в основній і середній школі ся учить од року 1997. Учїтелї, котры тот предмет в школах учать, не вшыткы суть кваліфікованы русиністы. Жебы нашым колеґам і штудентам холем кус помочі в їх нелегкій роботї, попробовали сьме споїти доведна в єдній публікації куртый опис звуковой ровины языка, графікы і орфографії, морфології і сінтаксіса (то є граматікы), лексикології, словотворїня і штілістікы русиньского языка.

З того виходить, же тота публікація є адресована як учебный текст високошкольським штудентам і учїтелям русиньского языка основных і середніх школ як поміч при здоконалєваню ся в норматівнім русиньскім языку. Она може послужыти і як основна языково-методічна література про літні курзы русиньского языка.

Жычіме вам много дякы до терпезливой работы.

Авторы

ОСНОВНЫ ИНФОРМАЦІЇ О ЯЗЫКУ

Людська звукова реч ся вытваряла до зрозумілої подобы довго. Їй помічниками все были і суть ай ґестікуляція, міміка і т. д.

Язык ся став основным і найдоконалішым средством дорозуміваня (комунікації) міджі людьми. Поступно ся збогачовав о новы слова і новы способы і форми выражіня.

Русинський язык ся розвинув із сполочного фундамента вшыткых славянських языків – праславянського языка. Першу писомну і кодифіковану подобу здобыли славянськы языкы в формі старославянського і церковнославянського языка заслугов віроучителїв, языкознателїв і філософів Кіріла і Мефодія в часі Великоморавской державы. Они склали азбуку – кірілицю, переложили до старославянського языка богослужобны книжки, написали в нїм літературны і філософскы творы, чім вытворили основны языковы нормы комунікації міджі Славянами.

Карпатскы Русины жыють в самім сердцю Европы вздовж южных і северных схылів Карпат. Їх домовинов є Карпатська Русь, яка ся розпростерать на меджах України (бывша Підкарпатська Русь), Словеньска (Пряшівска область) і Польска (Лемковина). Окрем тых країн жыє менша часть Русинів у Мадярську, в Румунії, в Сербії, в Хорватії, а многы як переселенці в Америці і в Канаді. В нашій републіці (ани в інших державах) не мають Русины адміністративно виділену територію.

Русины на Словеньску мають од 1995 року кодифікований літературный русинський язык. Є то наш народный язык.

Русинський язык є богатый што до лексікы і ґраматічных форм. Ним мож высловити вшытко, о чім люде думают, што роблять, што чуют. Але не каждый член русинського народа говорить в кожній ситуації єднако. Подля речі можеме розпознати, ці чоловік походить із западной части русинського регіону або выходной, главно тогды, кідь бісїдує своїм діалектом. Народный язык обягує в собі як літературный язык (кодифікованы нормы), так ай діалекты, котры суть основным жрідлом поповнєваня літературного языка.

Найдоконалішов формов народного языка є літературный язык. Їго основу творять говоры із граніці міджі западоземплінськыма і выходоземплінськыма діалектами по лінії сел: Осадне, Гостовиці, Паризівці, Чукалівці, Пчолине, Пыхні, Нехваль Полянка, Зубне, Нижня і Вышня Яблінка, Светлиці, Збійне і дакотры далшы. Тот говор був выбраный зато, же найвыразніше репрезентує спомянуты діалекты.

То значить говор сел між ріками Цірохов і Удавов з персягом по ріку Выравку.

Літературний русинський язык є в сучасности офіціальним комунікативним средством русинської народности. Ним ся пишуть і выдають книжки, новинки, часопис, в нїм ся высылають русиньскы народностны релації в радію і в телевізії. Од школьського року 1997/98 ся учить в дакотрых основных школах а од школьського року 2002/2003 і в гімназії. Найскорше (уж од р. 1985) ся зачав хосновати в Театрі А. Духновіча в Пряшові, што было основним імпульзом к єго опису і знормованю. Русинський язык ся поужывать і в конфесній сфері, в пасторації і літургії переважно в ґрецькокатолицькій церкві в дакотрых парохіях. Може ся ужывати і на урядах в 93 селах, то значить там, де при списованю людей ся приголосило к русинській народности мінімально 20 % людей.

Розділы науки о языку

Люде при своїй бісіді (комунікації) поужывають слова як основный матеріал. Без слов не є языка, але слова самы о собі тыж іщі не суть языком. Свої думкы люде высловлюють у звязных устных або писомных языковых проявах – текстах. Основнов єдиніцїв языковых проявів є речіня або wypowiedжіня зложене із слов споєных подля правил, фунґуючих в данім языку.

Протягом довгого розвоя ся в кождім языку вытворила сістема правил, якими ся реґулує хоснованя слов, їх обміна і злучованя до словозлук (сінтаґм) і до речінь а тоты – до устных або писомных языковых проявів – текстів.

Говориме, же **язык є сістема wypowiedных средств (інструментів).**

Наука, котра ся заоберать описом языка, ся называє **лінґвістика** (языкознаня). Она ся складать з таких розділів о языку:

Розділы науки о языку, котры ся учать в школі	Што є їх обєктом штудія
Фонетика, фонологія	Звуки речі, фонемы
Орфоепія	Правила высловности звуків і слов
Графіка	Знакы писма (азбука)
Орфоґрафія	Правила написаня слов

Лексикологія	Слова, їх значіння, походжіня і хоснованя
Словотворїня	Способы творїня слов
Граматїка:	
Морфологія	Части речї, морфологічны категорїї і форми слов
Сїнтаксїс	Словозлукы (сїнтаґмы) і речїня
Штілістіка	Языковы штілы
Пунктуація	Правила розміщїня розділовых знаків

ФОНЕТИКА

Предмет фонетїкы

Звуковов, шырше – матеріалнов сторонов языкового дорозумїваня ся і єй сістемово упорядкованым одражїнєм (абстракціов) в общественній (людьскій) свідомості і свідомості бісїдуючого ся заоберають дві научны дісціплїны: фонетїка і фонологія. І кїдь іде о дві самостатны дісціплїны, они ся взаємно доповнюють і взаємно выужывають свої знаня, выслїдкы і методы. Они суть лем релатївно самостатныма дісціплїнами зато, бо їх зъєдночує функчный погляд і предмет штудїя (выскуму).

Фонетїка ся звичайно вызначує як розділ науки о языку, котрый ся заоберать артікулачнов, акустїчнов і перцепчнов сторонов елементів звуковой речї.

Фонетїка в шырокім змыслї свого значїня є научна дісціплїна, котра ся заоберать звуковов сторонов із вшыткых аспектів, т. зн. фізіологічнов діяльностїв речового апарату, акустїчнов основов звуків, котры творять звукову (т. зн. говорену) реч, заоберать ся ідентїфікаціов речовых елементів, але не страчать з погляду ани функчне оцінєваня вшыткых тих явів в говоренїї (устній) речї.

В звуковім языку, котрый є основным інштрументом комунікації мїджі людми, вшыткы языковы значїня ся выражають за помочі звуків, т. зн. же звуки суть матеріалным средством реалїзації в языку найрозлічнішых семантїчных (вызнамовых) і ґраматїчных значїнь слов. Зато фонетїку зачленюєме до лїнгвістікы (языкознаня), бо передущыткым там ся реалїзують єй выслїдкы. З той прїчыны є тыж

фонетика тісно споена з іншыма лінгвістичныма дисціплінамі (розділами языка), главно з лексікологіов (науков о словах ці лексемах), з ґрамати́ков, то значить з морфологіов (науков о формах слов і ґраматичных категоріях) і синтаксісом (науков о споїнях слов, речінях і ёго членах).

Фонетика як наука о звуковій стороні языка рішаючим способом бере участь на становлєваню высловностных норм літературного языка і їх кодифікації в рамках дисціпліны званої **орфоєпія**.

Реалізує ся і є барз хосенна сполупраца фонетікы з діалектологіов, бо діалекты суть жрідлом, з котрого язык черпать основну часть лінгвістичного матеріалу.

Тісне споїня фонетікы можеме позоровати із шпеціалныма дисціплінамі, як: шпеціална педаґогіка, главно логопедія (выхова к справному высловлєваню і корекції речовых вад), фоніатрія (медициньска наука о хыбах речі і їх лічіню) і т. д.

Але найтіснїше споїня фонетікы є з анатоміов, фізіологіов і акустіков. З анатомії і фізіології бере фонетика знаня о фунґованю речовых і слуховых орґанів а тыж о функції сіґнальных сістем і їх значіню про речову кому́нікацію. Од акустікы дістає фонетика інформації о зложіню звуків людської речі. З того виходить, же звуки ся можуть досліджувати з розлічных поглядів:

а) з погляду фізікы ся штудує сила звука, вышка звука, тембр (зафарблїня) звука, т. зн., же тоты властности звуків належать до **акустичной фонетікы**;

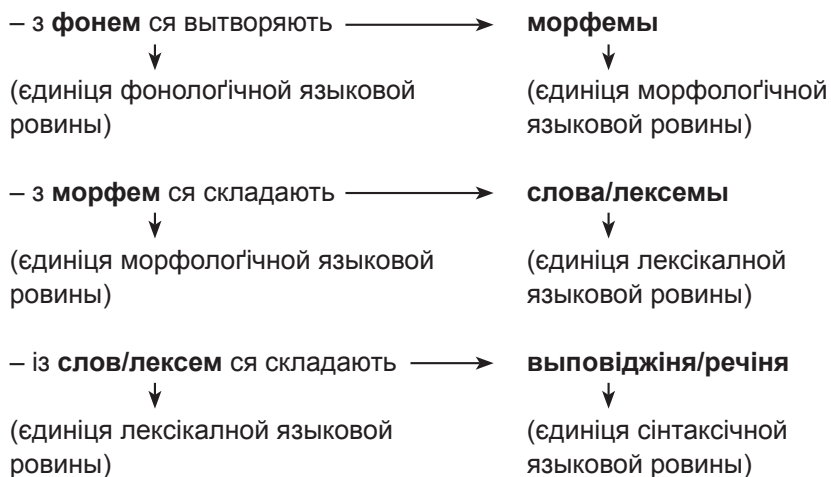
б) з фізіологічного погляду позоруєме звук як яв анатомії, т. зн. якыма речовыма орґанами і яким способом ся звуки творять, што патрить до **фізіологічной фонетікы**;

в) із соціального погляду, де позоруєме фунґованя звуків як части людської речі, які ся выужывають з цілєм кому́нікації міджі людми, што належить до области соціальной фонетікы, котру называєме **фонологіов**, де є заміряна главна орьєнтація на змыслорозлишаючу (вызнамову) функцію звука – **фонему**.

Основны понятия о фонемі

Наука о звуках ся заоберать нелем фізичныма або анатомічно-фізіологічныма властностями звуків речі, але ся інтересує главно **їх функціями** в сістемі языка. Тов проблематіков ся заоберать **фонологія** як розділ языкознання, штудуючий звуки речі з погляду того, ці суть або не суть способны розпознавати значіня єднотливых морфем і слов.

Язикова система ся складать з дакількох підсистем, перевязаных міджі собов єрархічним способом. Все єдиніці низшой підсистеми служать матеріалом на утворїня єдиніць наступной высшой підсистеми. З того можеме зробити такый вывод:

Єдиніцїв фонологічної системи языка є **фонема**. То є найменша звукова **діштінктивна** єдиніця звуковой системи языка, помочов котрой ся розпознають визнамовы єдиніці языка (морфемы і слова). Фонема ся дасть дость легко і єднозначно видїлїти з речового току.

Слова ся можуть розпознавати:

- а) вшиткыма фонемами (*книжка – розум*);
- б) лем єднов фонемов (*коч – корч, колы – коли*);
- в) порядком розміщїня єднакых фонем (*дім – мід, козуб – зубок*).

З того можеме зробити вывод, же:

1. фонемы творять матеріал, з котрого ся складають морфемы і слова – тотя їх функція ся называть **конштїтутівнов** (*слово, книжка, образ, дітвак, школа, дым* і т. д.);
2. фонемы мають розпознаваючу (розлишаючу) функцію, котра ся называть **діштінктивнов** (*бук – бік, выр – сыр, коза – коса, наша – ваша, косити – носити – росити* і т. д.).

В языке фонемы не выступають ізоловано, але в споїню з іншыма фонемами, чім впливають єдна на другу. Залежно од сусїдства з іншыма фонемами, т. зн. од їх позїції, од того, де ся фонема находить

в слові, можуть ся фонемы реалізувати не лем повнозначно, але і в подобі своїх варіантів, напр.: *возы – на вѳз'ї, терен – тѳр'н'а* і т. п.

Важнов задачов звуковой ровины каждого языка є становлїня інвентаря фонем і фонологічної системи языка.

В інтересі упрощїня мы ту будеме дале ужывати термін звук як в ёго прямім значїню, так і в значїню фонемы. При дакотрых темах про лїпше порозумїня поужыєме обидва терміны в їх прямых значїнях.

Звукова система русиньского языка

Хоць засоба (інвентарь) звуків речі і прїнципы їх спѳєваня не суть у вшиткых языках єднакы, але є платне таке цїлкове правило: ядром (центром) складу є гласный звук (вокал). То суть тоты звукуы, што ся складають з чїстого тону, бо при їх творїню є проход воздушно-го току голосовым трактом вольный. Вшиткы остатнї звукуы суть при своїм творїню позначены перемаганѳм даякой гати (барьєры) в голосовім трактї, вытвореной жуїнѳм або замкнутѳм речовых орґанів. Тоты звукуы ся в складї припоюють к гласным звукам а кличеме їх согласным звуками (консонантами). Они ся складають будь з чїстого шуму, або із спѳїня шуму з тоном.

Дїлїня звуків на гласны і согласны належить ку найстаршым крітеріям дїлїня звуків. Тоты двї категорїї звуків ся дїференцують єдны од другых главно з двох поглядів:

- а) артікулачного (подля наставлїня речовых орґанів і їх погыбу);
- б) акустїчного (подля звукового зложїня).

Выходячі з тых крітеріїв можеме твердити, же в русиньскім языку фунґує така система звуків:

гласны звукуы: а, о, у, е, і, и, ы;

согласны звукуы: б, в, г, ґ, д, д', ж, з, з', й', к, л, л', м, н, н', п, р, р', с, с', т, т', ф, х, ц, ц', ч', ш, дз, дз', дж'.

Довѳдна є то 39 звуків.

Кїдь порівнаме тоту систему звуків із системою звуків в словеньскім языку, так найдеме такы роздїлы:

в русиньскім языку не є двойгласных звуків;

в русиньскім языку суть такы два гласны звукуы (и, ы), котры хыбують в словеньскім;

в русиньскім языку є девять парных согласных подля твердости/мягкости, а в словеньскім лем штири і т. д.

Гласны звуки і їх класіфікація

Гласны звуки ся творять як наслідок періодічного трясіння ся голо-сівок од выдыхованого воздуха а суть чістым тонами ці чістым голо-сом. Якостный (квалітатівный) розділ міджі нима залежить:

- а) од об'єму і форми ротової порожнини;
- б) од пологы языка;
- в) од участи ці неучасти ворг (ґамб) на їх творіню.

На основі того гласны звуки ся ділять на:

- лабіалізованы (лат. *labium* – ворг) або ворговы – **о, у**, нелабіалізованы (неворговы) – **і, и, ы, е, а** подля участи/неучасти ворг на їх творіню;
- гласны переднього ряду (або передні) – **і, е**, переднь-середнього ряду – **и**, середнього ряду (або середні) – **а**, середнь-заднього ряду – **ы**, заднього ряду (задні) – **у, о** подля міста їх творіння, котре є залежне од посування кінця языка при їх творіню;
- гласны високого піднятя (або высокі) – **і, у**, гласны середнь-високого піднятя – **и, ы**, гласны середнього піднятя (або середні) – **е, о**, гласны низкого піднятя (або низкі) – **а**, што є залежне од піднятя языка к піднебю і од отваряня ся (погыбу) спідньої челюсти.

Класіфікацію гласных можемо наглядніше відіти на схемі:

Ступінь піднятя	Ряд				
	передній	переднь-середній	середній	середнь-задній	задній
высокий	і				у
середнь-высокий		и		ы	
середній	е				о
низкий			а		
	нелабіалізованы				лабіалізованы

Согласны звуки і їх класіфікація

Артикулачний і акустичний опис согласных звуків не є такий простий як у гласных звуків. Согласны звуки суть творены тертём выдыхованого воздуха о блокації (перегородки) в голосовім тракті. Зато їх основним акустичним знаком є шум, лем в дакотрых з них з голосом (тоном).

Согласны звуки класифікуєме подля способу творіння (як ся творять) і подля міста творіння (де ся творять).

Подля **способу творіння** ся согласны звуки ділять на:

1. **Замкнуты** (оклузівы) або **выбуховы** (експлозівы): **б, п, г, к, д, т, д', т',** котры vznikають тісним зомкнутём і наслідним прорывом речовых орґанів.
2. **Щербинны** або **терты** (фрікатівы): **в, ф, г, х, з, с, з', с', ж, ш, й,** котры ся творять тертём воздуха проходячого через узку щербину міджі речовыма орґанами.
3. **Полозаперты** або **полозамкнуты** (семіоклузівы, афрікаты): **дз, ц, дз', ц', дж', ч',** вытваряны не цалком замкнутыма орґанами речі.
4. **Замкнуто-проходны**, котры ся ділять іщі на: а) **носовы**: **м, н, н';** б) **боковы**: **л, л'.** Творять ся так, же зомкнуты речовы орґаны обходить ток воздуха через носову порожнину або коло языка.
5. **Трясучі** (вібранты): **р, р',** яки ся творять трясінём (вібраціов) кінчіка языка.

Подля **міста творіння** ся согласны звуки ділять на:

1. **Ворговы** (лабіалы), котры ся розділюють іщі на: а) **обоворговы** (білабіалы): **б, п, м;** б) **воргово-зубны** (лабіоденталы): **в, ф.**
2. **Піднебны** або **язычны**, яки ся дале ділять іщі на: а) **переднєпіднебны** (палаталны) або **переднєязычны** ці **зубны** (денталны): **д, д', т, т', з, з', с, с', дз, дз', ц, ц', н, н', л, л', р, р', ж, ш, дж', ч';** б) **середнєязычны**: **й';** в) **заднєязычны** ці **заднєпіднебны** (веларны): **г, к, г, х.**

Звонкы і глухы согласны звуки і їх асіміляція

При творінню согласных звуків речовы орґаны в голосовім тракті вытваряють різны перегородкы (блокації) выдыхованому току воздуха. Тертём того воздушного току о перегородку наставать шум, котрый поважуєме за основный акустичный знак согласных звуків (консонантів).

При творінню дакотрых согласных звуків суть голосівкы од себе оддалены, не трясуть ся і пропускають ток воздуха без того, жебы вытваряли голос (тон). Іншы согласны звуки суть за цілый час своєї артикуляції допроваджаны голосом (тоном), бо голосівкы ся при їх творінню трясуть. Согласны звуки першого тіпу (чістий шум, без тону) кличеме **глухы** а согласны звуки другого тіпу (з шумом і голосом) кличеме **ЗВОНКЫ**.

Векшыну согласных звуків подля глухости/звонкости можемо спойти до пар, котры кличемо **парныма согласныма звуками**. Парны подля глухости і звонкости суть: **п – б, т – д, т' – д', к – г, ф – в, с – з, с' – з', ш – ж, х – г, ц – дз, ц' – дз', ч – дж**. Остатні согласны звуки не выступають в парах, суть то звучны (сонорны) непарны: **м, н, н', л, л', р, р', й'**, у котрых переважать голос (тон) над шумом.

В тоці речі при высловности звонких і глухих согласных звуків даколи настають фонетичны позічны зміны. Они обнимають ушыткы слова языка і такы спойня слов, котры высловлюємо доведна. При высловности звонких і глухих согласных треба в русиньскім языку дотримовати такы фонетичны законы:

1. **Оглушіня звонких согласных звуків на кінці слова.** Тот закон треба розуміти так, же звонкий парный согласный в позиції на кінці слова ся высловить як ёго глуха пара, напр.: *порога – поріг (х), павуза – павуз (с), мужа – муж (ш), стадо – стад (т), грибы – гриб (п), клягати – кляг (к), доджу – додж (ч)* і т. д. Не піддає ся тому закону звук В, котрый в такій позиції дістає подобу нескладового (білабіального, обоворговово) Ў, напр.: *женоў, книжкоў, пястёў, церькоў, кроў* і т. п.
2. **Асіміляція по глухости.** В позиції перед глухим согласным може выступати лем глухий согласный. Кідь перед глухий согласный ся дістане парный звонкий согласный, так ся высловлює як ёго глуха пара, напр.: *мягонький – мяг(х)ко, легонький – лег(х)ко, близонький – близ(с)ко, тяжоба – тяж(ш)ко, дідо – дід(т)ко, баба – баб(п)ка, їджія – їдж(ч)те* і т. д. Тому закону ся знова не піддає согласный В, напр.: *лаўка, траўка, слиўка* і т. д.
3. **Асіміляція по звонкости.** В позиції перед звонким согласным може ся высловити лем звонкий согласный. Кідь ся в такій позиції зъявить глухий согласный, так ся высловить як ёго звонка пара, напр.: *ростяти – розбити (і в правописі!), хоцькому – хоц(дз)ьде, снопы – сніп(б) жыта, ніч – ніч(дж) доўга, як – як(г) бы* і т. д.

Тверды і мягкы согласны звуки

Змягчованя согласных звуків

В русиньскім языку є доведна 32 твердых і мягких согласных звуків. Векшыну з них можемо спойти до пар подля твердості і мягкості. Регіструємо девять (9) пар твердых і мягких согласных звуків: **т – т', д – д', н – н', л – л', с – с', р – р', ц – ц', дз – дз'**. Остатні согласны звуки

суть або непарны тверды – **п, б, в, ф, м, к, г, х, ш, ж**, або непарны все мягкы согласны звуки – **ч', дж', й'**.

Парны тверды і мягкы согласны ся означають на писмі тов самов буквов, зато сiгналiзацiя твердостi i м'якостi ся на писмi реалiзує доповнюючим способом:

1. Кiдь мягкий согласный звук стоiть перед твердым согласным звуком або на кiнцi слова, ёго м'якость ся сiгналiзує мягким знаком, напр.: *встань, встаньте, запаль, запальте, былъ, былъка, пять, пятьдесят* і т. д.
2. Перед гласныма звуками ся м'якость согласных сiгналiзує йотованыма буквами **я, ю, є, ё, ї**, напр.: *нянё, нюхати, синё, од нёго, конї, Нiмець* і т. д.

Проблемы з высловностёв ся упростили приданём зм'ягчуючої функцiї йотованому **ї**, бо ним ся сiгналiзує i м'якость звука **і < ѣ** (і з ятя) а перед буквов **і** высловлюеме все твердый согласный, напр.: *дiдо, дiти, лiвий, лiс, лiто, нiмый, гнiв, гнiздо, снiг, сiно, тiло, тiнь, стiна* і т. д., але, наприклад: *рiк/рока – рiк/речi, нiс/носа – нiс/нести, рiс, дiм, нiг (ногы), нiч (ночi), тi (тобi)* і т. д.

Таблічка согласных фонем

Місто творіння													
Спосіб творіння	Експлозиви	Ворговы/ лабіалы			Задопіднебны/ веляры			Переднєпіднебны/ переднєязычны/ зубны/ денталы					
			Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.	Мяг.	Тв.
		Зв.	Б	-	Г'	-	Д	Д'					
		Гл.	П	-	К	-	Т	Т'		-	-		
	Фрікативи	Зв.	В	-	Г	-	З	З'	Ж	-	-		
		Гл.	Ф	-	Х	-	С	С'	Ш	-	-		Й'
	Афрікати	Зв.					ДЗ	ДЗ'				ДЖ'	
		Гл.					Ц	Ц'				Ч'	
	Замкнуто-проход. Боковы	Носовы	Сонорны	М			Н	Н'					
							Л	Л'					
	Вібранты	Сонорны					Р	Р'					

Словный притиск (акцент) і ёго функції

За основу русиньского літературного языка був взятий такий діалект, де є притиск **вольный** або **різномістный** і **погыбливый** (движный).

Вольность або різномістность притиску є в тім, же не є закріплений за даяким подля порядку складом, напр.: *ма́ма, ба́ба, ка́ша, не́сти, ва́ша; душа́, роса́, оса́, оте́ць, купе́ць, поло́ти, проси́ти, ма́ла* (жень. род адъект. *малы́й*), *колу́, тогды́, борона́, доброта́, мотови́ло, папорти́на, борони́ти, угори́ти, переска́ковати; колосновати́, порозноси́ти, народену́ны; попереходи́ти* і т. д. Свою позицію сі акцент заховує у векшыні слов на тій самій части слова при словозміні (формотворіню).

Лемже в русиньскім языку є дость і таких прикладів, кідь акцент переходить на іншу морфему в різних формах того самого слова, што указує на погыбливость акцента, напр.: *но́га, но́гы, но́зі* – з *ногóв, ногáми, ногáм*; *збе́рам, збе́раш, збе́рашь* – *збе́раме, збе́ра́те, збе́ра́ють*; *дванáдцать* – *дванадцáтѣх, дванадцáтѣм* і т. д.

Внаслідку різномістности і погыбливости акцента, він може мати **змыслорозлишуючу** і **форморозлишуючу** функцію. То значить, же може диференцовати значіня двох (або веще) слов і двох форм того самого слова, напр.: *мукá* (із зерна) – *му́ка* (тяжба, трапа, смуток), *за́мок* (в дверях) – *замóк* (є мокрый од доджу, воды), *ма́ла* (дашто їй патрило) – *малá* придавник ж. р. (од *малы́й*), *же́ну* (1. особа єд. ч. од *гнати*) – *жену́* (акузатів єд. ч. од *женá*), *на бе́резі* (локал єд. ч. од *берег*) – *на берéзі* (локал єд. ч. од *береза*); *же́ны* (ном. мн. ч.) – *жены́* (ґен. єд. ч.), *се́ла* (ном. мн. ч.) – *селá* (ґен. єд. ч.) і т. д.

ОСНОВНЫ ПРИНЦИПЫ РУСИНЬСКОЙ ВЫСЛОВНОСТИ

Про каждый літературный язык велике значіня має єднака высловность ушытких звуків і споїня звуків в устній речі ужывателями языка. Розділность высловности тых самых звуків робить процес до-розуміня тяжшым.

Справнов высловностѣв звуків в залежности од їх позиції в слові або в споїню слов ся занимає **орфоєпія** (з ґрецького *orthos* – справный, *eros* – реч). Хоць правила высловности фунґують лем в устній речі, їх дотримованя є повинне про вшытких ужывателів літературного языка. Главныма причінами порушованя высловностных норм суть діалекты і побуквова высловность писаного тексту.

Звукова реалізація сполучень гласних фонем

Дифтонги в звуковій системі русинського мови не є, але екзистує звукова реалізація сполучень гласних, котра є їм досить подібна, наприклад сполучення **ау, оу, еу, іу, ыу, уу** як наслідок сполучення гласного з В на кінці слова і на кінці складу перед наступним согласним, напр.: *жоутиј, моркоу, цєр'коу, прауда, криуда, биу, пиу, виуца, дриу, обуу* і т. д.

Такий яв позоруєме і в флексії інструментала єднотного числа називників женського роду, vznikнувшому як результат страти інтервокального **-ј-** в сполученні **-оју** у називників з основ на **-а**, що ся аналогів розширило на вшитки типи склонєваня субстантивів женського роду, напр.: *женоу, зимоу, зємл'оу, кіс'т'оу, цєр'коул'оу, моркоул'оу* і т. д.

Сполучення **-ау-** находиме векшынов у перевзятых словах типу: *аутономіја, Аустраліја, кауціја, каучук* і т. д.

Звукова реалізація гласних фонем

Фонема **А** ся реалізує як гласний звук середнього ряду, нижнього підняття, нелібілізований.

Фонема **Ы** ся реалізує як гласний середньо-високого підняття, середньо-заднього ряду, нелібілізований. Звук Ы є вєще отворений в порівнянню з И в передній частині рота, але зато задня часть мови є двигнута вєще як при И і є стягнута дозад к гартанці.

Фонема **І** ся реалізує: а) як звук „і“ – найушший (найвєще запертий) гласний переднього ряду, високого підняття, нелібілізований; б) як звук „и“ – гласний передньо-середнього ряду і середньо-високого підняття, нелібілізований.

Гласний „і“ ся найясніше висловлює під акцентом, в позиції між м'якими согласними, напр.: *д'іл'ат, д'іц'кий, з'іл'а, р'ін'* і т. д. При тиснуті „і“ між твердими согласними страчає кус свою напнутість.

Єден з варіантів „і“ (а то і < ъ) є єдиний гласний звук споміджі вшитких гласних, котрий в русиньскім мові може зм'ягчовати передстоячий парний по твердості/м'якості согласний звук, напр.: *нєсті – н'іс, д'ідо, т'іло, біс'іда, гн'ів, л'іто, р'ідкий, ц'іна, д'імі, д'ілімі, л'івий, л'іпший, л'іс, л'іто, н'імый, гн'іздо, с'ніх, с'іно, т'ін, с'т'іна, ц'івка, ц'іловати, ц'іл'* і т. д.

Гласний **И** ся найясніше висловлює під акцентом між твердими согласними, напр.: *біті, виті, вили, дикий, коситі, липа, лишка, миска, нхто, піли, проситі, робиті* і т. д. Звук „и“ без акцента ся

высловлює єднако, лем з меншов силов.

Як під акцентом, так і безакцентне И в позиції перед мягкыма согласныма і перед складом з І ся жуе і высловлює ся переважно так як „і“, напр.: *видно – від’іті, видиш – відж’у, вити – вит’а* і т. п. По все мягкім Ч’ гласный И уж цалком перешов до „і“, напр.: *ч’істо, ч’ітаті, б’очіті*, але такый яв мож позоровати і в позиції перед Ч’, напр. в суфіксі -іч: *біч’, москвіч’, половіч’, крал’овіч’* і т. д. Звук И сплынув в єднім звуці з „і“ тыж перед палаталным Ц’ в суфіксі -іця, напр.: *служніц’а, паліц’а, команіц’а, кланіц’а* і т. п. Такый яв позоруєме і в суф. -іня, -іще, напр.: *завершін’а, веджін’а, лежбіш’ч’е, стōжбіш’ч’е, призвіш’ч’е, зимовіш’ч’е, руч’іш’ч’е, доміш’че, л’ісіш’ч’е* (або – *руч’іш’е, доміш’е, л’ісіш’е*) і т. п.

В кінцєвій морфемі інфінітива часослова на -ти ся И высловляє як „і“ („-ті“), хоць з цілорусинського погляду в ній пишеме „и“ (-ти).

Споїня „и“, „і“ до єдного звука у высше спомянутых позиціях єднозначно свідчить о фунґуючій в русиньскім языку тенденції жування „и“, што было подробише высвітлене высше.

Фонема У ся реалізує як гласный звук заднєго ряду, верхнєго піднятя, лабіалізований. Максимално ясно ся высловлює У під акцентом у фонетичнім окружію міджі твердыма согласныма і на кінцю слова, кідь в наслідуючих складах не стоїть напнутый гласный І, У, напр.: *бук, думка, думаті, кұриті, кұрка, лұскаті, пұкаті, сук, кут* і т. д. Непритиснуте У в тых позиціях ся высловлює єднако, лем з меншов силов.

Фонема О ся реалізує як гласный звук заднєго піднятя, лабіалізований. Максимално ясно ся высловлює під акцентом, на кінці слова і в позиції міджі твердыма согласныма, напр.: *молоко́, босы́ј, во́ле, го́рбы, го́ра, до́ма, дно́, тло́, добро́, зло́* і т. д. З якостного боку ся скоро не різнить, лем є кус слабше і непритиснуте О в уведжєных позиціях, напр.: *ортова́ті, коси́ті, проси́ті, роби́ті, борона́* і т. д.

Первістно неакцентоване О в положію перед акцентованыма гласныма високого піднятя У, І ся в речовім тоці фонетично реалізує як „о“, т. зн. як „о“ з наближінєм высловности к „у“, напр.: *боу́рск, коу́гут, коу́стура, коу́руна, лоу́пұх, коу́шу́ла, соу́бі, поу́ім, поу́іс’мо, боу́л’іті, гоу́р’іті* і т. д.

Фонема О перед гласныма високого піднятя І, У, перед жуженыма ё, ѓ, перед мягкыма согласныма і в складі запертім білабіалным Ў ся фонетично реалізує як узке „ѓ“, то значить як узкий звук середнє-высокого піднятя, заднєго ряду, лабіалізований, котрый є позічним варіантом фонемы О, напр.: *болото́ – в бо́лѓт’і, ко́па – ко́пі, тѓпѓла́, дѓл’а/дѓл’і, конопелка – ко́нѓпл’і, молоко́ – в мо́лѓц’і, го́ра – го́ру,*

скóра, скóру, трóжка, óтéц', кóнéц', вdóвéц', мóркóў, крóў, цéр'кóў, тóўк, вdóк, хdóжанка, з бабdóў і т. д.

Высловность О в позиції по мягких согласных ся не мінить, напр.: *кл'óц – кл'óца*, але – (на) *кл'óц'і, л'ох – л'оха*, але – (в) *л'óс'і, кл'ónцать, к'лóпкати* і т. д.

В перевзятых словах з довгим Ő з чужіх языків ся виділив білабіалний Ў на кінці складу, але міняючий ся на лабіодентальне В перед гласными, напр.: *мóўда, сóўда, шdóўдра* і т. п., але – *чáкóў – чакова, фáкóў – факова, багdóў – багова* і т. д.

Яв жування „о“ в русиньскім языку ся высвітлює як результат асіміляції подля способу творіння перед гласными високого підняття. Тота тенденція є натілько силна, же вплинула і на позиції перед мягкими согласными і перед жуєними гласными. Дакотры лінгвісты тот яв назвали „звуковов гармоніов складу“ (приподоблінём ся сусідньому складу). Тот яв не є характерний про іншы восточнославянськы языки.

Фонема Е ся реалізує як гласный звук переднього ряду, середнього підняття, нелабіалізований. Найясніше ся высловлює під акцентом в позиції на кінці слова, на зачатку слова і міжкі твердыма согласными, але лем при умові, кідь дале в слові не слідуєть склады з гласными І, Ё, Ő, напр.: *бéрег, берéза, дер, жéртва, клен, зелéный, зéрно, нéбо, пéлех, тéрен, éра, ёсо, такé, новé* і т. д.

В позиції перед мягкими согласными, перед складами з гласными високого підняття І, У, перед жуєними гласными Ё, Ő ся фонема Е реалізує як жуєне Ё, котре має таку саму высловность як „и“, лем з тым розділом, же кінчик языка є вецє напнутый, напр.: *вéр'ба, купéц', мёр'ва, тéпёр', чéтвёр', плéч'і, на бéрэз'і, дён', рéч'і, тéч'і* і т. д. Дакотры дость тяжко становити етімологічне походжіня І/Е в русиньскім языку внаслідку фонетичной близкості „ё“ (запертого) і „и“.

Звукова реалізація согласных фонем

Высловность согласных (як і высловность гласных) є залежна од фонетичного окружіня. Іде ту о фонетичны позічны зміны, ай то лем тоты найчастішы, бо о історичных алтернаціях буде реч пізніше. Фонетичны позічны зміны обнимають вшиткы слова языка і такы сполня слов, кот-ры высловлюєме доведна і залежать лем од фонетичной позиції. При высловности согласных звуків треба в русиньскім языку дотримувати такы фонетичны закони:

1. Оглушіння согласных на кінцю слова.

Тот закон треба розуміти так, же фонема, котра ся в інших позиціях

реалізує як звонкий согласный, в позиції на кінці слова ся реалізує як ёго глуха пара, то значить: $г \rightarrow х$, $з \rightarrow с$, $ж \rightarrow ш$, $д \rightarrow т$, $г' \rightarrow к$, $дз \rightarrow ц$, $дж \rightarrow ч$. Не піддає ся тому закону фонема В, котра в такій позиції дістає подобу білабіалного Ў, напр.: *пóрога/пóр'іх, пáвуза/пáвус, мýжа/муш, ста́до/стат, гри́бы/грип, кля́гати/клак, дóджý/дóч' і т. д.*

2. Асіміляція по глухости.

В позиції перед глухим согласным може выступати лем глухий согласный. Кідь в тій самій морфемі стрічать ся перед глухим парний звонкий согласный, так ся висловлює як ёго глуха пара, напр.: *мягóнький/мýхко, легóнький/лéхко, близóнький/блиско, тяжóба/т'áшко, д'íдо/д'ítко, ба́ба/ба́пка, jí'дж'ін'а/j'íч'те і т. д.* В русиньскім языку ся оглушує і приназивник „з“ перед глухыма, напр.: *з хыжы/с хыжы, з піску/с піску́, з конём/с кон'óm, з царём/с цар'óm і т. д.* Тому закону ся знова не піддає В.

3. Асіміляція по звонкости.

В позиції перед звонким согласным може выступати лем звонкий согласный. Кідь ся в тій самій морфемі обявить в такій позиції глухий согласный, так ся висловлює як ёго звонка пара, напр.: *ростя́ти/розвити (і в правописі!), хоцькому/ходз'дэ, снопы/сніб жыта, ніч/нідж дóўга, як/јаг бы і т. д.*

4. Іншым тіпом асіміляції є тзв. **приподоблєвання або асіміляція з погляду на місто артікуляції**. Найчастіше ся стрічає з такыма:

- **з, с** перед **ш** висловлюєме як „шш“ або „ш“, напр.: *росшы́рити/рошшы́рі́ти, без ша́пки/бешша́пки і т. п.*
- **з, с** перед **ж** висловлюєме як „жж“ або „ж“, напр.: *розжа́лити/рожжа́лити, розжува́ти/рожжува́ти і т. п.*
- **з, с** перед **ч** висловлюєме як „шч“, напр.: *з черешні́ долов/шч'є́рєшн'і до́лòў, з часу́ на час/шч'асу́ начас і т. п.*
- **з, с** перед **дж** висловлюєме як „ждж“, напр.: *ді́ти з джавотом оды́шли/д'і́ти ж'дж'авотом оды́шли і т. п.*
- спо́ня **-тс-, -т'с-, -тс'-** висловлюєме як „ц“ або „ц“, напр.: *ді́тський/д'і́ц'кы́й, любля́ть ся/л'уб'ла́ца і т. д.*
- Буква **щ** ся висловлює як „ш'ч“ або „ш“, напр.: *ящурка́/j'áш'ч'урка́ і ја́ш'урка, щербатый/ш'ч'єрба́ты́й і ш'єрба́ты́й і т. д.*

Алтернація звуків в русиньскім языку

Під алтернаціов ся розумить повторююча ся і закономірна зміна звуків, котры забирають єднаке місто в морфемі в різних припадах поужытя морфемы, напр. при словозміні, при словотворіню і т. п. Рос-

познаємо два главны тіпы алтернації:

а) **історічну** або **традічну**, котра є перевзята із змін в історії языка, не є викликана фонетичнов позиціов звука;

б) **позічну** алтеранцію, котра є залежна і в сучаснім языку од фонетичной позиції звука. О другім тіпі алтернації была реч выше, зато нас теперь буде интересовати лем першый тіп алтернації, хоць спомянемо лем найросшыренішы з них.

Алтернація гласных звуків

1. Алтернація **е** з **о**: *нести – носити, везти – возити, вести – водити, позерати – зоря* і т. п.
2. Алтернація **о** з **а**: *гонити (худобу) – поганяти, зломити – ламати, стояти – стати, хопити – хапати, поклонити ся – кланяти ся, скоčiti – скакати* і т. п.
3. Алтернація **о** з **Ø** (нуловов формов) звука: *сон – сна, кілок – кілка, грунок – грунка, жовток (жовчок) – жовтка (жовчка)* і т. д.
4. Алтернація **е** з **Ø** (нуловов формов) звука: *день – дня, беру – брав, Александер – Александра, пень – пня* і т. п.
5. Алтернація **о** з **ы** з **у** з **Ø** (нуловов формов) звука: *сохне – засыхать – сухой – высохне* і т. д.
6. Алтернація **ы** з **Ø** (нуловов формов) звука: *называти – назвати* і т. д.
7. Алтернація **о** з **і** ай **е** з **і**, што є найчастіша алтернація, зато ся при ній приставиме кус подробніше:

а) Алтернація **о>і** (в дакотрых діалектах **о>у** або **о>ў**) є найхарактерістичнішов алтернаціов русиньского языка. Основа той алтернації спочівать в тім, же „о“ в отворенім складі ся алтернує з „і“ в запертім складі. Реалізує ся як в розлічных формах єдного слова, напр.: *рока – рік, коня – кінь, волы – віл, носа – ніс, ночі – ніч, воза – віз, попа – піп, нога – ніг, росла – ріс* і т. д., так ай в різних словах єдного сполочного коріння або сполочной основы тіпу: *робота – робітник* і т. п. Не рекомендує ся подля прийатої норми алтернація в таких словах, як: *род, вольный, гора – гор, слово – слов, школа – школ* і ін. Алтернація настає і в словах, де „о“ є заперте фонемов Й, напр.: *мого – мій, стою – стій, бою ся – бій ся, (копа) гною – гній* і т. п. Заміна **о>і** настає і в падовых формах присвойных придавників мужского роду тіпу: *братового – братів, няньків, попів, Петрів, Василів* і т. д.

б) Алтернація **е>і** підлігать тым самым правилам і реалізує ся на тій самій основі, а то, же „е“ в отворенім складі ся алтернує з „і“ в запертім складі, напр.: *нести – ніс, везти – віз, вести – вів, плести – плів, камінь, ремінь, осінь, ровінь, шість, сім* і т. д.

Лемже в русиньскім языку є дость много припадів, де „о“, „е“ ся не алтернують з „і“ в запертых складах (о тім подробніше позерай Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы*, Пряшів : Русин і Народны новинки, 2005, с. 13-14).

Алтернація согласных звуків

Як наслідок історичных змін можеме позоровати в русиньскых діалектах, а тым і в сучаснім русиньскім языку, такы найчастішы алтернації согласных:

1. У задопіднебных согласных:

- **г - ж - з**, напр. *нога – ножка – на нозі; Прага – пражскый – в Празі; теліга – теліжки – на телізі* і т. п.;
- **к - ч - ц**, напр.: *рік – річний – в році; рука – ручный – на руці; сливка – сливанка – на сливці* і т. п.;
- **х - ш - с**, напр.: *ухо – ушко – в усі; муха – мушка – на мусі; бріх – брішний – в брісі* і т. п.

2. У денталных согласных:

- **д - дж**, напр.: *видіти – виджу, сидіти – сиджу, водити – воджу; ходити – ходжу, садити – саджу* і т. п.;
- **с - ш**, напр.: *дусити – душу, просити – прошу, носити – ношу, покосити – покошу* і т. п.;
- **т - ч**, напр.: *молотити – молочу, колотити – колочу, выкрутити – выкручу, вывертити – выверчу* і т. п.;
- **ст - щ**, напр.: *помастити – помащу, погостити – погощу, назлостити – назлощу, хрестити – хрещу* і т. д.

3. У лабіалных согласных:

- **б - бл**, напр.: *охабити – охабляти – охаблять, затрубіти – затрублю – затрублять, заробити – зарабатяти – зароблю* і т. п.;
- **в - вл**, напр.: *отровити – отравляти – отравляю, высловити – высловлю – высловлять, справити – справлю* і т. п.;
- **п - пл**, напр.: *спати – сплять – сплю, копати – коплю, выступити – выступліня – выступлять – выступлю* і т. п.;
- **м - мл**, напр.: *тримати – тримлю, ламати – ламлю, їмити –*

їмлю, кормити – кормлю – кормлять – кормління і т. п.;

- **ф - фл**, напр.: *трафити – трафлю – трафлять – трафляти – трафляня – трафлячий* і т. д.

Членіння речового току

Тоту проблематику односимо к тзв. супрасегменталным явам речі, што можемо позоровати лем на высших єдиніцях речі як є звук, то значить на складах, словах, словных споїнях і на речінях. К ним належать: **словный притиск** (акцент), **логічний** і **фразовый притиск** (акцент), **мелодія**, **павза**, **темпо** і **рітм** устной речі. Тоты явы, споєны доведна, многы лінгвісты называють терміном **інтонація**.

Звязна реч не є звичайно єднолліята, она є часто членена на части, называны **выповідныма (речінёвыма) тактами** (усічінями), напр.: *В колысці лежыть маленький хлопчик /а мати сидить коло нёго/ і співать му колысанку. Вечур, /кідь хлопці полігали спати, /дівчата ся закрали к їх дверям/ і выслунали їх розговор* і т. д. Кажда така часть выповіджіня ся легко ділить далє на слова (к чому допомагать главно словный притиск), а слова на склады на основі складотворной функції гласных звуків, напр.: *в колысці/ лежыть/ маленький/ хлопчик; хлоп – чік* і т. д.

З языкового погляду членіння речі на части не є самоцільне. Оно модіфікує, доповнює, ліпше высвітлює і т. п. семантичну інформацію помочов тзв. прозодічных властностей речі, ку котрым належать: **словный притиск** (акцент), **логічний (змысловый) притиск** (акцент), **мелодія**, **павза**, **темпо** і **рітм** устной речі.

Акцент (притиск)

В русиньскім языку розпознаємо: **словный притиск**, **логічний (змысловный) притиск** і **фразовый (выповідный) притиск**.

Словный притиск выдвигує акцентованый склад слова, напр.: *ко-л^ыс-ка, хлоп-ч^ік, ле-ж^ыть, ма-л^ёнь-к^ый* і т. д. **Логічний і фразовый притиск** выдвигує в речіню слово або споїня слов, напр.: *Павел по-л^етит^ь до Канады*. Логічне акцентованя (звыразніня) єдного із слов дає фразі інше змысловє значіння.

Фразовый акцент є речінёва форма притиску (выповіді), котрым ся сігнализує ядро (рема) выповіджіня. Їго носителєм є главно акцентованый склад ядерного слова (даколи і ціле слово або словоспоїня). Фразовый притиск підкреслює того, што є важне

з боку визнамового будованя wypowiedжіня, то значить того, што є у wypowiedжіню нове.

Логічний (зmysловный) акцент є виразне мелодічно-дінамічне выдвигнута дакотрой части wypowiedжіня. Тым акцентом ся вылучить можность іншой інтерпретації значіня wypowiedженого, як того, што платить (што має быти) подля заміру бісїдника. Акцентоване слово (ці часть wypowiedжіня) ся выдвигує різким мелодічно-дінамічним двигнутєм і великим інтервалом зміны на акцентованім слові (або споїню слов).

Мелодія wypowiedжіня (інтонація)

Мелодічным протїканєм wypowiedжіня (речіня) ся в русиньскім языку розлишують роздїлны модалны тіпы речінь, то значить, наприклад, росповіданя, вопрос (двоякий – кідь треба дашто зістити (становити) або дашто доповнити), розказ, просьба, закінченость і незакінченость wypowiedжіня. Основным і невтралным тіпом мелодічного протїканя речіня є **падаюча мелодія**, як є в росповідных речінях, напр.: *Василь пішов до школы. Янко пасе худобу. Сусїд везе сїно на возї* і т. д. Носителєм мелодії суть тоновы звуки, але мелодія речіня ся інтегрує на ціле тырваня речіня. (Подробніше о інтонації єднотливых модалных тіпів речінь позерай в части Сінтаксис.)

Павза

Павза є перерваня речового току на куртшый або довшый час. **Внутроречінєва павза** є звычайно куртша, як **павза міджі самостатныма речінями а одступова павза** є найдовша.

Павза на нечekanім місті є тзв. **драматічна павза**. Таков павзов вытваряме напнутя в текстї. В устній (бісїдній) речі ся без павз може артікуловати цілий ряд слов, бо міджі говореныма словами не суть все павзы так, як в писанім текстї. Функцію, котру в писанім текстї вытваряють одступы міджі словами, в устнім (говоренім) прояві повнить словный акцент і спроважаючі го явы.

Темпо (дінаміка) і рітм устной речі

Темпо (дінаміка) речі є кількость складів (або слов) wypowiedжених за часову єдиніцю. Темпо речі є залежне од многих факторів, наприклад, од обсягу і формы прояву (бісїды, речі), од єго внутрішнього

строїня (напр.: драматичны части ся артикулюють скорішым темпом, підкреслёваны части – помалше і т. п.). Екзистує тыж **індивідуалне речове темпо** а говорить ся і о **народнім темпі речі**.

Рітм речі є творений замінов (алтернаціов) розділных речовых єдиніць. Основу речового рітму витваряють выміна (алтернація) акцентованых і неакцентованых складів, а тыж алтернація (заміна) часово і синтаксічно розділных тактів (усічінь).

ОСНОВЫ РУСИНЬСКОЙ ГРАФІКЫ

Звук, фонема, буква, графема

Каждый кодифікований літературный язык мусить діспоновати двома комунікачними нормами – говоренов (устнов, бісіднов) і графічнов (писанов ці писмовов).

Устна (говорена) реч ся членить на **выповіджіня (речіня)** і **слова**. Слова можеме дале ділити на іщі меншы части – **склады**. Але і склад іщі не є найменшов інтегралнов частёв слова, бо каждый склад має в собі елемент, котрый є ёго **ядром**. Може мати (а векшынов і має) і **факултатівны элементы**, котры ся к ядру припоюють. Тоты найменшы складны элементы слова і складу устной речі ся называють **звуками**.

В кождім слові хоцькотрого языка розпознаєме дві основны стороны: **сторону визнамову** і **сторону звукову**. Визнамова сторона ся вяже на звукову. Про розлишіня визнаму слов або їх форм суть в кождім языку важны лем дакотры характерістікы (властности) звуків речі, лем їх змыслорозлишуючі знакы. Сукупность знаків звука, схопных розлишовати значіня слов, называєме **фонемами**. То значіть, же фонема репрезентує звук (або веце звуків) в ровині ёго реалізації як змыслорозлишуючий елемент. Зато треба фонему розуміти як носителя значіня слова, кідь на звуки позераме з боку їх функцій в процесі комунікації а не з боку акустікы і фізіології. **Фонема є найпростіша, нейменша, внуторно дале неділима єдиніця языка спосна із значінём, котре ся дасть легко выділити з речового току**, напр.: *дім – мід, козуб – зубок, кава – пава, коч – корч, села – сила, колы – коли* і т. д.

Комунікація ся може реалізовати і в **писмовій формі**. Графічны сістемы, хоснованы про потреби писмовой языковой комунікації, суть двоякы: **звуковы** і **ідеографічны**. Звукова графічна сістема є зало-

жена на принципі корешпонденції між графічними знаками (буквами, літерами) і фонемами, основними одиницями звукової системи мови, які в мові реалізують як звуки. Фонемні, реалізуючі в звуках усної мови, в писемній мові (писемному виразі) означають спеціальними знаками, які називаємо **графемами** або **буквами (літерами)**. З цього виходить, що графема або буква є найменша одиниця писемної мови (писемного виразу).

Писмо в русиньскім мові

Русиньске писмо є звукове. В ній виступають фонемні в писемному виразі означають буквами. Тобто значить, що основним графічним (писемним) засобом русиньского писма є **букви**. Сукупність букв, розкладених в становленні порядку, заснованих на записуванні звукової мови, називають **алфавітом** або **азбуков** (*алфавіт* – од назви перших двох букв новогоречького мови: *алфа, віта*; *азбука* – од назви перших двох слов'янських букв: *аз, буки*).

На означення **гласних фонем** в русиньскім алфавіті виступають:

а) сім (7) неготованих букв: **а, е, і, и, о, у**;

б) п'ять (5) йотованих букв: **я, ю, є, ё, ї**.

На означення **согласных фонем** в русиньскім алфавіті виступають букви: **б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ**.

Зм'якшення согласных фонем означає букв **ь** (м'який знак), котрий не означає ніякого звуку. Лем на розділення (йотацію) поживаємо букву **ѣ** (твердий знак), котра не означає ніякого звуку.

Кожна буква є представлена в двох варіантах: **друкованім і писанім** (рукописним). В кожному варіанті є дві букви: **великі** (заголовні) і **малі** (рядкові).

Русиньске писмо є засноване на **фонемно-звуковім принципі**. Фонемно-звукове писмо є таке, в котрім кожна буква означає фонему в певних її звучаннях в різних фонетичних позиціях. Як приклад може послужити буква „о“ на означення звуку „о“, наприклад, в словах типу – *колода, борода*. Але в словах типу – *кони, на воші, крої, в солоні* і т. п. висловлюємо той звук інакше, але все пишемо „о“. З цього можемо зробити висновок, що буква „о“ передає фонему О, хоча її звукова подoba не є завжди однакою.

Фонемно-звуковий принцип русиньского мови є в меншій мірі доповнений **принципом сілабічним (складовим)**, куди одна буква передає цілий склад, напр.: *я, ми/ю, є/ден* і т. п. і **принципом позиційним**, куди значення звуку залежить від фонетичної позиції в слові,

напр.: *рана* – *ряба* – *малярь*; *сыр* – *гуся* – *принесь* і т. п. (сигналізація **р**, **с** або **р'**, **с'** є залежна од того, што стоїть за тов буквов).

ОСНОВЫ РУСИНЬСКОГО ПРАВОПИСУ

Правопис є комплекс знаків і правил на записованя языковых (речовых) wypowiedей (проявів) малыма і великыма буквами і пунктуачныма (розділюючіма) знаками. Тота система правил ся складать з таких основных частей, як: передача буквами фонемного (звукового) зложіня слов; писаня слов окреме, доведна і через дефіс; хоснованя великих і малых букв; способы переносу слов з єдного рядка до другого; писаня чужоязычных слов; хоснованя пунктуачных знаків і др.

Русиньскый правопис є будованый на **фонемно-звуковім** принципі. Три основны правила русиньского правопису: **правопис гласных, правопис глухих і звонких согласных, правопис твердых і мягких согласных** ся дасть з'єднотити до єдного: кідь нам не є знаме, яков буквов означіти звук, так **треба найти таку фонетичну позицію, де ся звуки добрі розлишуют** (в складі той самой морфемы). Тото є основне, дуже просте правило, фунгуюче як главне правило нашого писма. Тото правило свідчить о тім, же наш правопис є фонемно-морфемный, напр.: пишеме *гриб*, хоць высловиме *грип*, бо – *гриба*; пишеме *просьба*, хоць высловиме *прозьба*, бо – *просити* і т. д. З того можеме зроби́ти заключіння: каждая морфема, затоже ся складать з єднаких фонем, пише ся все єднако во вшитких ей подобах, ний бы звучала хоцьак. З того випливать основне правило правопису гласных і согласных фонем: **писати їх так, як звучать в сильных позициях той самой морфемы**, напр.: пишеме *зуб*, *зубкы* (хоць высловлюєме *зуп*, *зупкы*), бо в сильній позиції чуєме – *зубы*, *зубный* і т. д.

Мала часть русиньского правопису є збудована на **фонетичнім принципі** (пиш як чуєш), зато **правопис дакотрых морфем** (напр. префікси на „з“) є **двоякый**, подля їх звучаня, напр.: *розбити* – *роspустити*, *розділити* – *ростяти* і т. д.

ПРАВОПИС ГЛАСНЫХ І СОГЛАСНЫХ

1. Писання гласной „ы”

Гласну фонему [ы] означаємо буквою **ы**. Букву **ы** пишемо як в домашніх, так і в чужих словах в згоді з висловностями.

Букву **ы** пишемо:

1. В основах слов:

– по согласных **к, г, х, г**: *кыпіти, кывати, гырґати, бурґыня, хыжа, хыба, ынути, загыбель* і ін.;

– по согласных **т, д, н, л**: *ты, тыждень, тыкати, дых, дым, дыня, ґаздыня, ныні, колыска, блыха* і ін.;

– по согласных **п, б, м, в, ф**: *копыто, пысок, пыцяти, бык, быти, кобыла, мы/д/ло, одмыкати, мыш, вы, высокий, звык, фыркати* і ін.;

– согласных **р, с, з**: *корыто, рыба, рычати, прикрыти, сын, сыпати, сыр, сытый, призывати, язык* і ін.;

2. В дакотрых словотворчих морфемах:

а) в префіксі **вы-**: *выходити, выберати, выголошіня, выписати, выход, выйти, вылетіти, высмівати ся* і ін.;

б) в словотворчих суфіксах:

– **-ыня** і його варіанті **-кыня**: *ґаздыня, отроkyня, богыня, справкыня, судкыня*;

– **-ырь**: *пастырь, богатырь*;

– **-ыто**: *копыто, корыто*;

– **-ды**, котрым ся творять присловники: *кады, тогды*; часткы: *бы, абы, жебы* і т. п.;

в) в суфіксах присловників тіпу: *по хлопскы, по дівскы, по русиньскы, по лежачкы, горізначкы* і т. д.;

г) в частці **бы**.

3. В падовых флексіях назывників:

а) в ном. і акуз. мн. ч. назывників муж. р. з основов на твердый согласный: *домы, стромы, дубы, колы, плоты, планы, готелы, павузы, шпарґеты*;

б) в ґен. єд. ч., в ном. і акуз. мн. ч. назывників жен. р. на **-а**: *жены, ногы, силы, руки, рыбы, пары, воды, ниткы, теты, сестры, мухы, души, нанашкы, хыжы, дівкы*.

4. В падовых флексіях придавників, числовників, містоназивників:

а) в ном., акуз. єд. ч. якостних і односних придавників: *добрий, молодий, новий, красний, желізний*;

б) в ном. і акуз. мн. ч. якостних і односних придавників з основов на твердый согласный: *добры, молоды, красны*;

в) в інштр. єд. ч. якостних, односних і присвойних придавників: *добрым, молодым, новым, братовым, сестриним*;

г) во вшитых флексіях мн. ч. непрямых падів тых самых придавників: *добрых, добрым, добрыма* і т. д.;

д) в порядковых числовниках, містоназивниках і часопридавниках, котры ся склонюють як придавники типу **новый**: *шестый, такой, званий, битый* і т. п. в тых самых падовых формах як і придавники;

е) в містоназивниках: **ты, мы, вы**.

2. Писаня гласной „і”

Гласну фонему [і] означаєме буквами **і, и**. То значить, же тота фонема ся пише двояко як в домашніх, так і в чуждих морфемах.

Букву **і** пишеме:

1. по непарных по твердості і м'якості согласных там, де був колись **ѣ** (ять): *обід, біда, вітор, віра, цвіт, міра, міх, смілий, сміх, піна, пінязі, успіх, місяць, звізды, цвіт, насмішка, примітка, на писмі* і ін.²

2. там, де і є результатом алтернації **о>і, е>і** (в тых позиціях, в котрых всягды в русинських діалектах ся алтернує **о, е** в одкрытім складі з **у, ѳ** або **і** в запертім складі):

– **о>і**: *рока – рік, коня – кінь, волы – віл, носа – ніс, ночі – ніч, воза – віз, попа – піп, робота – робітник, нога – ніг, росла – ріс, могла – міг, дома – дім, моста – міст* і т. п. (не рекомендуєме алтерновати в таких словах, як: *роду – род, воля – вольный, гора – гор, слово – слов, особа – особ, осі – ось, школа – школ, овес – овса* і т. п.);

– **е>і** в словах, де **о** є заперте фонемов **[ј]**: *мого – мій, твого – твій, свого – свій, стою – стій, бою ся – бій ся, гною – гній* і под.;

– **о>і** в ґен. мн. ч. присвойних придавників муж. роду: *братового – братів, нянькового – няньків, попового – попів, Петрового – Петрів*

² В позиції на зачатку слова, на місті, де было колись ять (**ѣ**), пишеме в сучаснім языку **ї** (йотовану букву): *їсти, їда (їдло), їм, їдалня* (але – *обід, медвідь*), *їж*. Початочне **ї** пишеме і в дакотрых містоназивниках: *їх, їм*. В словах дерівованих од тых базовых слов йотоване звучаня передаваме і на писмі: *обісти, наїсти ся, заїсти (дашито), зїжыти ся, найжыти ся* і т. п.

і т. п. (такий тип алтернації треба дотримувати і в назвах міст і сел, напр: *Суків, Львів, Краків* і т. п.);

– **о>і, е>і** в открытых складах під впливом алтернації в закрытых складах: *камінок, кілок, ремінок, гребінок* і т. п. (але не алтерновати в словах: *столець, заробок, ножка* і т. п.);

– **е>і**: *гребінь, камінь, ремінь* (в тих лексемах і зістане тыж в отворенім складі – *гребіня, каміня, реміня*), *ровінь, вести – вів, везти – віз* і т. п.³

3. в падовых флексіях согласно з парадігмами:

– і в ном., і в акузат. назывників множного числа муж. і жен. р. з основ на **ч, щ, дж** (а в жен. р. і в ґен. єд. ч.): *обручі, родічі, доджі, тучі, теці, саджі* і ін.;

– в лок. єд. ч. назывників муж. і жен. р. на непарный согласный: *в клубі, рыбі* і ін.;

– в дат. і лок. містоназывників **я, ты**: *мі, тобі – ті*;

– в дат. і лок. зворотного містоназывника: *собі, о собі*;

– **-ів** в ґен. мн. ч. назывників муж. р.: *домів, вояків, родічів* і ін.;

– **-ій** в особнх менах тіпу: *Андрій, Алексій* і т. п.;

4. -іти в інфінітивних формах часослов тіпу: *розуміти* і в відповідних

³ **о, е** не переходять на **і** в запертых складах в слідуючіх ґрупах слов:

а) в словах чужоязычного походжія, напр.: *бокс, кокс, шпорт, педаґог, атом, готел, модел, агроном, шофер, штудент, кабінет, декрет* і т. п.;

б) в словах із споїнем **-ор-, -ер-, -ов-** міджі согласныма, напр.: *корч, корчма, горб, горбатый, борг, торговати, чорт, смерть, верьх, вершок, верьба, сердце, перший, серьп, серсть, вояк, повный, довгий, довг, довбати, товк, стовп, жовтый* і т. п.;

в) в словах з тзв. повноголосём (**-оро-, -оло-, -ере-, -еле-**) міджі согласныма, напр.: *загорода, мороз, порох, молоток, солодки, волос, голос, колос, голод, берег, перед, передній, через, серед, середній, шелест, пелех, пелехатый* і т. п. Але з того правила суть такы вынятки, як: *поріг, волік*; не алтернуєме тыж (на розділ од українського) **о>і** в словах: *оборог, бородка/бород (од борода), боронка/борон (од борона), головка/голов, коровка/коров, березка/берез, болотце/болот, воротка/ворот, долотце/долот*, як і *колода/колод, сорока/сорок* і т. п.;

д) не алтернує ся, **е** з **і** в суф. **-тель**, напр.: *учітель, приятель, выхователь* і т. п.;

е) не переходять **о, е** на **і** в запертых складах і там, де vznikли з **ъ і ь (єр і єрь)** і в сучаснім языку выпадають, напр.: *сон – сна, мішок – мішка, пень – пня, день – дня, вітор – вітра, звінок – звінка, горнець – горнця, стежно – стежен, пес – пса, черешень – черешня, вышень – вышня, змерти – змре, заперти – запре* і т. п.;

ж) не буде наставати зміна ани в словах, закінчених на **-вод, -воз, -нос, -роб, -ход**, напр.: *садовод, паровод, выроб (од выробы), пліновод, поход, переход, допровод, заход* і т. п.;

з) не треба міняти **о/е** з **і** в ряді слов книжного штілу, напр.: *закон, народ, верьховный, основный, словник, завод* і т. п.

і) не буде ся алтерновати **о з і** в назывниках жен. роду на **-ость**, напр.: *радость, грубость, тонкость, святость, мягкость* і др.

к) не треба алтерновати **о/е** на **і** в часословнім закінчію на **-еш** і в формах імперативу, напр.: *ведеш, пишеш, вынось, доволь* і т. п.;

л) не алтернує ся **о/е** на **і** во властных особнх менах, напр.: *Федор – Федора, Прокоп – Прокопа, Сидор – Сидора, Мірон – Мірона, Харитон – Харитона* і т. д.

формах минулого часу: *розумів*;

5. во вшитких префіксално дерівованих формах завершеного виду часослова **повідісти**: *одповідісти, доповідісти, приповідісти, розпоповідісти* і т. п.;

6. там, де староруське **-ение** ся стягло на **-іння**: *благовіщіння, виповіджіння, речіння, завершіння, уміщіння* і ін.;

7. в префіксі **під-**: *підписати, підняти, підперти, підложити* і ін.;

8. в присловниках: *напішо, очівісно* і ін.;

9. на зачатку слова: *іва, Іван, ігла, Ігнат, Ігор, ідеал, ідентіфікація, ідеолог, іти, іду, ідеш, ідь, ідол, ізововати, іканя, ікона, Ілько, імітатор, імператор, інакшый, Інд, індекс, іній, інтервал, інше, Іран, іронія, іскрити, історія, істота, іщі* і др.;

10. **і** в функції злучника і часткы: *хлопці і дівчата, руки і ноги, хто і як, о тім і говориме* і т. п.;

11. в інфінітивних формах на **-чі**: *мочі, речі, лячі, товчі, печі, січі, течі, помочі, уречі, веречі, стричі, втечі*;

12. во вшитких позиціях по согласных **ч, щ, дж**: *значіти, чісло, чістый, щірый, щіпка, щіпати, міджі, чітати, чій, щіт* і ін.; (выняток: суф. **-иско**: *ручиско, добрачиско* і т. д.);

13. в суфіксі **-іц(я)**: *паліця, кыртіця, пятніця, горчіця, пшеніця, заушніця, блыщіця, порпліця, повитніця* і ін.;

14. в чужіх словах, выходячі з тзв. еврофонетічного варіанту, пишеме во вшитких позиціях по согласных і гласных **і**: *абрєвіатура, аверзія, автобіографія, авторізація, авіація, активіта, амнєстія, анти-, апетіт, архітект, асімілація, асістенція, атомізація, атрібут, агітація, бріліант, брігада, біліон, біологія, біцігель, вердікт, візія, віталный, героін, зігієна, делікатность, деліріум, демобілізація, дівізія, діскузія, дістрібуція, екзістенція, етікета, кабінет, капаціта, кардінал, кваліфікація, класіфікація, колектів, колізія, композітор, композиція, кондіція, конштитуція, контінуїта, кріза, крімінал, крітіка, кіно, кіло, легіслатіва, ліміт, ліріка, мобільный, міля, міліон, мінімум, номінація, опозиція, орігінал, пасівный, пензіста, політіка, пріватный, прівілегія, прімарный, прімітив, прінціп, пріоріта, публікація, публіціта, релігія, рітуал, сатіра, сатісфакція, цертіфікат, штатістіка, сімбол, сінтаксіс, сістема, сітуація, сігнал, телевизор, тім, універзіта, фаворіт, фаміліарный, феміністка, фігура, фізіка, фікіція, філологія, харіта, хемія, цівілізація, цігаретля, цінік, ціркулація, ціркус, цістерна, цітат, цітрон, ідентіта, ідеологія, ідол, імператів, імпорт, імітація, інвазія, інвалід, інвестіція, індівідуум, індікація, індіскретность, іншпекція, іншпірація, іншталація, інштінкт,*

інституція, інтензіта, інтенція, інтерпретація, інфінітив, інцидент, гратіс, гратулація і т. п.

Букву **и** пишемо:

1. Звичайно в згоді з висловностєв там, де в староруськім языку было **и** (окрем припадів, уведжєных в позначці)⁴: *битка, виноватый, гостина, дикый, зима, липа, млин, писарь, коминарь, старина, приложити, пити, приблизити ся, приходити, синій, косити, сила, тихо, пустити, забити, утримати, циган, ярина, видно, колиба, коли* і ін.;

2. без згоди з висловностєв у флексійных морфемах інфінітиву **-ти**: *нести, писати, читати, везти, вести, їсти, спати, співати, сидіти, колысати, стояти* і ін. (што в нашім правописі ся може высвітлити як захованя історичного принцип);

3. в формах часослов 2-го часованя в функції тематичного гласно-го: *хвалити – хвалиш – хвалиме, білити – білиш – білиме, баламути-ти, бродити, брыдити, водити, возити, хранити, квасити, ходи-ти, молотити, колотити, городити, боронити, варити, гостити, оправити, креслити, посадити, родити* і ін.;

4. в словотворчіх суфіксалных морфемах:

- **-ик**: *коник, католик, каноник, кожушник, хлопик, курник, поклонник, златник, стражник, робітник, чісловник, придавник, ножик, кошик, столик, колик, дворик* і ін.;
- **-ин**: *Русин, мамин, жєнин, Анин, бабин, материн, сестрин* і ін.;
- **-ив(а/ый), -лив(а/ый)**: *жнива, лінивый, сполягливый, старостливый, жалостливый* і ін.;
- **-ин(а)**: *царина, слабина, щербина, половина, домовина, новина, середина, выпуклина, долина, солонина* і ін.;
- **-их(а)**: *соколиха, ворониха* і ін.;
- **-ив(о)**: *паливо, топливо, пиво* і ін.;
- **-ил(о)**: *мотовило, правило, кадило* і ін.;

⁴ На місті староруського **и** пишемо **і** (а не **и**) в позиціях:

а) на зачатку слова і в функції злучника і часткы: *ігла, іти, ікона, Ілько, інакше, іскра, історія, істота, ідол, Ієан і Ігор, пришла і Ірина* і ін.;

б) по **ч, щ, дж, й**: *значіти, чісло, чістый, щірый, щіпка, щіпати, міджі* і ін.;

в) в суфіксах **-іц(я), -ін(я), -іч**: *паліця потвєрджія, кралєвіч, Поповіч, москвіч, родіч* і др.

д) по **ж, ш, к, ґ, г, х** звичайно **и** перешло на **ы**: *жывот, шыти, мягкый, дорогий, хыжа* і ін.;

е) в многих часословах в позиції перед мягкым согласным, напр.: *відіти, вісіти* і т. д.

- **-иск(о)**: *хлописко, домиско, кописко* і ін. (і в позиції по **ч**: *ручиско, хлопчиско* і т. д.);
- **-ит(ый)**: *громовитый, забитый, развитый, сердитый* і ін.;
- **-ист(ый)**: *колосистый, мочаристый, гористый* і ін.;⁵

5. в префіксі **при-** і в приназивнику **при** незалежно од слідуєчого за ним звуку: *приходить (прийти), приспособити, прыскочіти, прыжмури-ти, прыати, при мамі, при хыжі, при братови* і т. д.;

6. в падових флексіях согласно з парадигмами:

- **-ови, -ёви** в дат. єд. ч. живых назывників муж. р.: *братови, сусідови, дідови, учітелёви, царёви* і ін.;
- **-ами/-ями** в інштр. мн. ч. назывників муж. р., жен. р. і серед. р.: *сусідами, учітелями, женами, дынями, мотовилами, полями* і ін.;
- **-и** в лок. єд. ч. назывників жен. р. тіпу *часть – части, сіль – соли, тварь – твари, церьков – церькви*; в ґен., дат. і лок. назывників серед. р. єд. ч. тіпу *теля – теляти*; в ном. числовників *три* і в других падових флексіях.

3. Писаня гласной „е”

Гласну фонему [е] записуєме буквов **е**. Пишеме ї в домашніх і чужіх словах всягды там, де ей ясно чуєме: *село, несе, бере, веде, везе, зеленый, терен, мено, небо, Федор, ґерок, кефа* і ін. Далє ся пише:

а) в часословах тіпу: *выберати, заперати, умерати, заберати, дозерати, зберати, здерати, стелити, черяти* і ін.;

б) по шыплячіх і **дж** тіпу: *жена, женити, женатый, пше́нця, пше-но, шепот, шептати, шестый, черьпати, черькати, кочерьга, червеньи* і ін.⁶

Пишеме **е** і там, де намісто нєй чуєме жужене **е**, близке **и** (**ѐ**), напр.:

а) в назывниках на **-ець**: *купець, ярець, отець, вдовець, хлопець, яловець, столець* і ін.;

б) в словах тіпу: *четверь, теперь верх, верьба, серсть, день, неділя, сьрьп, церьков, терня* і ін.;

На абсолютнім зачатку хоснуєме букву **е** лем в чужіх словах (врахова-но властных назв), напр.: *енєргія, элемент, евіденція, екзістенція, Еміл, Енді* і т. д.

⁵ В словотворчіх суфіксальных морфемах **-ич, -иц(я), -ин(я)** пишеме **і**, напр.: *біч, кралєвіч, москвіч, Поповіч, палиця, команія, кланія, завершіня, овладіня, веджіня* і ін.

⁶ Найчастіше ся высловлює жужене **ѐ** (**ѐ = ие**) в позиції перед мягкыма согласныма, перед складом з гласныма **і, у, а** тыж жуженыма **ѐ, ѓ** і перед білабіальным **в** (*береза, але на бєрєз'ї*).

4. Писання гласной „о”

Гласну фонему [о] записуємо буквою **о**. Пишемо її в слов'янських і в чужих словах всякди там, де є ясно чути: *домы, столы, колы, школы, возити, богатый, гол, жобрак, зозуля, лопата, колотити, мокрый, монах, нога, кіно, поправити, робота, сосна, сорока, красота, фотбал, ходити* і ін. Пишемо **о** і там, де замість нього висловлюємо жужене **о** (**ѐ**), напр.: *колося, полову, корову, толочу, коні, на возі, роблять, косять* і ін.⁷

5. Писання гласных „а”, „у”

Гласні фонем [а], [у] записуємо буквами **а**, **у**. Пишемо їх в домашніх або чужих словах в тих позиціях, де їх ясно чуємо: *баран, буря, валал, голову, бухнути, гагор, давати, задуті, кума, ткати, падати, дурный, коса, сусіда* і ін.

6. Писання йотованих букв „я”, „ю”, „є”

1. Букви **я**, **ю**, **є** пишемо замість сполучень букв **й + а**, **й + у**, **й + е** в позиціях:

а) по буквах на означення гласних фонем (по гласних буквах): *дають, маяк, масток, стояти, пияк, мыю, моя, мое, мають* і ін.⁸

б) на абсолютному зачатку слова: *явор, яліця, ягода, ямка, юшка, юстіція, Юрко, юбілант, єден, єднакий, єдинак, євангелія, єзуїта, Єрусалим* і ін.;

в) по розділовим твердим і м'яким знакам (**ъ**, **ь**), який стоїть по парних подля твердості і м'якості согласных, де твердий і м'який знак (**ъ**, **ь**) є сигналізацією того, що там твердості і м'якості фонем буквово не є означена, напр.: *кур'єр, ад'ютант, роз'яснити ся, з'явити ся, бар'єра, ін'єкція, кар'єра, Вільям, Задьєльська долина* і ін.

г) по інших согласных (головно по **б**, **п**, **м**, **в**), які не мають диференціального признаку твердості ~ м'якості (але вони реалізують або як всі тверді, або як всі м'які звуки), безпосередньо сліду-

⁷ Жужене **ѐ** ся висловлює в тих самих позиціях, як і жужене **ё**.

⁸ В чужих словах в середині слова пишемо по гласних нейотовану букву, а на кінці слова **гласный + йотована буква** (окрім **ё**), напр.: *аббревіатура, авіація, бріліант, біологія, діаграм, індикація, асоціація, аудієнція, біліард, диспозиція, діаметер, медіум, номінація, пацієнт, ритуал, фаміліарний, філологія, хемія, циркуляція, ідеологія, ідея, ідеал, індивідуум, інерція, Азія, біблія, Каліфорнія, Індія*.

ючі по них йотовані букви означають сполучення **й + гласна**: *пє, бю, пять, вязати, объект* і ін.

2. Букви **я, ю, є** пишемо по парних по твердості і м'якості согласных (**т, д, н, л, с, з, р, ц, дз**) на означення (сигналізацію) м'якості согласных: *тяжко, дяковати, нянько, колядка, гуся, галузя, ряба, паця, дзявкати*. В такій позиції йотовані букви означають лем єдну фонему (**а, у, е**), а не сполучення фонем (**й + гласна**).

7. Писання йотованої букви „ї”

1. Букву **ї** пишемо замість сполучення букв **й + і** в позиціях:

а) по буквах на означення гласних фонем (по гласних буквах): *пораїти, доїти, помий, Україна, твої, поїмати, поїднати, двої (граб-лі)* і т. д.;

В чужих словах в середині слова пишемо по гласних нейотовану букву **і** а на кінці слова **гласний + йотована буква (ї)**: *героїн, Гаєрвіл – амбіції, асоціації* і т. д.

б) на абсолютній зачатку слова: *їсти, їдло, їж, їдальня, їмати, їжити* ся і т. д.;

в) по розділовим твердим і м'яким знакам (**ъ, ь**) на сигналізацію йотації по парних подля твердості ~ м'якості согласных: *одъїсти, розьїдати ся, розьїсти ся, зьїжити ся, розьїмати* і т. д.;

г) по інших согласных, непарних подля твердості і м'якості (по котрих **ї** сигналізує сполучення **й + і**), напр.: *обїднати* і ін.

2. Букву **ї** пишемо по парних по твердості і м'якості согласных (**т, д, н, л, с, з, р, ц, дз**) на означення (сигналізацію) м'якості согласных, напр.: *дідо, діти, ділити, лівий, ліс, літо, клітка, німий, гнів, гніздо, сніг, сісти, сіно, бісїда, тіло, тїнь, стїна, цївка, цїловати, цїль* і т. д.

Букву **ї** на сигналізацію м'якості далі хоснуємо:

а) в флексивних морфемах називників жен. р. з основ на м'який согласний і на **[й]**: *землі, хвілі, газдині, редакції, адміністрації, кореш-понденції*;

б) в флексивних морфемах називників женського р. з твердих основ: *музиції, нозі, стрині, мусі, дорозі/дразі, стеранці, дівці, курці, стрісі*;

в) у флексіях лок. єд. ч. дакотрих називників муж. р.: *на поді, на морозі, в брісі, на плоті*;

г) у формах ном. мн. ч. дакотрых назывників муж. р.: *коні, нохті, хлопці, пінязі, вороблі*;

д) у флексіях ном. єд. ч. придавників з основов на мягкий согласный (переважно по **-н-**) і чісловника *третій*: *синій, туній, днешній, вечерашній, вышній*;

е) в інфінітивах і формах минулого часу часослов тіпу: *летіти – летів, хотіти – хотів, відіти – відів, богатіти – богатів*;

ж) в дакотрых присловниках: *очівісні, переважні*;

з) в присвойных придавниках тіпу: *Василів, ковалів* і др.

8. Писаня йотованой буквы „ё”

1. Букву ё пишеме намісто споїня букв **й + о** в домашніх словах в позиціях:

а) по буквах на означованя гласных фонем (по гласных буквах): *воёвати, краёвый, розмаріёвый, освоёванный, обаёба, здвоёванный*;

В чужоязычных словах як в середині слова, так і на кінці слова пишеме намісто ё по гласнім і споїня гласный **й + о**: *мільон, патріот, шпіонаж, Ріо Гранде, радіо, Токіо*.

б) на абсолютнім зачатку слова: *ёго, ёму, ёй, ёкати, ёйк*;

в) по розділовім твердім і мягкім знаку (**ъ, ь**) по парных подля твердости ~ мягкости согласных на сігналацію йотації, напр.: *зьёйкнути, серьёзный*.

В чужоязычных (перевзятых) словах як на абсолютнім зачатку слова, так і по гласных місто буквы ё ся пише споїня **й + о**: *йоґ, йоґін, йоґурт, йод, йодід, йодоформ, Йоркшіз, йот, йота, йотація, йотованя, йотований, йон, йонізатор, йонізація, йоніт, йоносфера, йонотерапія, йонофореза, Йоан (і Іоан), Йоакім (і Іоакім), Йона (і Іона), Йонаш, Йосафат (і Іосафат), Йосиф (і Іосиф), Йоана (і Іоана), Йолана, Йордан, Йорданія, Йонатан (і йонатанка), майор, район, майонеза, майоліка, буйон і ін.* (Ту даєме лем приклади, повный спис таких слов є в орфоґрафічнім словнику.)

Перевзяты слова з руського і білоруського языків заховують в тых позиціях ё: *Ёлкін, Окаёмов, Воробёв, Соловёв* і т. п. Лем по **ч, щ** пишеме **о**: *Грачов, Хрущов, Пугачов*.

2. Букву ё пишеме по парных по твердости і мягкости согласных (**т, д, н, л, х, з, р, ц, дз**) на означіня (сігналацію) мягкости согласных: *малёвати, кралёвати, цукрёванный, теперішнёго, перецінёвати, трёх, од něго* і т. д.

Перевзяты слова руського походжіня заховують в даній позиції **ё**: *Журавлѐв, Огарѐв, Новосѐлов* і т. п.

В дакотрых іншоязычних словах мнягкость согласного ся рекомендує означовати через споїня **-ьо-**: *каньон, карманьола, компаньон, шампіньон* і ін. (Ту ся уводять лем приклады, повный список таких слов є уведжений в орфографічнім словнику.)

9. Писаня мнягких согласных

1. Мнягкы согласны **д', т', з', с', н', л', р', ц', дз'** пишеме двояким способом:

а) в споїню з мнягким знаком (**ь**);

б) в споїню з йотованыма буквами (**я, ю, є, ё, ї**).

а) Мнягкий знак (**ь**) хоснуєме на означіня мнягкости в позиції не перед гласныма в середині слова або на кінці слова, напр.: *свадьба, сядь, заплатьте, кість, просьба, коломазь, принесь, день, ганьба, коваль, валальський, пастырь, докторський, місяць, пророцький* і т. д.

б) Йотованы буквы (**я, ю, є, ё, ї**) хоснуєме на означіня мнягкости согласных в позиції перед гласныма **а, у, е, о, і**, напр.: *дяковати, тяжко, взяти, волося, нянько, школярь, ряба, паця, дзявкати, дзёбати, синє, од нёго, хвалю, нюхати, дідо, тіло, бісида, гнів, літо, рідкий, ціна* і т. д.

2. Найчастішы позиції писаня мнягкого знака (**ь**) по согласных **д, т, н, л, з, с, р, ц, дз**:

– перед суфіксом **-ск-** в односных придавниках, напр: *людський, міський, панський, валальський, професорський, школьський, жыванський, гуменський, скаутський, сомарьска, славянський, людскость, по людськи, русиньскость, по русиньски, словеньскость, по словеньски* і т. д.⁹

– в суфіксах **-цьк(ый), -цькость, -цько, -цькы**, напр.: *козацький*,

⁹ а) При творіню односного придавника суфіксом **-ск-** од слов з основ на **к, ч, ц** наставать алтернація, наслідне змнягчіня **-ц-** і стягнутя (выпаджіня) **с**, напр.: *пророк – пророцький, жобрак – жобрацька* (паліця), *дурак – дурацький, козак – козацький, ткач – ткацький, Порач – порацький, Галіч – галіцький, Німець – німецький* і т. д.;

б) При творіню односного придавника суфіксом **-ск-** од слов з основ на **ш, с** наставать стягнутя (выпаджіня) і змнягчіня **с'**, напр.: *руський, одеський, черкеський, чеський* і т. п.: а при основі на **з'** ся оно змнягчує при випаджіню **с**, напр.: *Абхаз – абхазький, Француз – французький, по французьки*.

німецький, жобрацький, Німецько, по німецьки, німецькість і т. д.;

– в суфіксах **-еньк(ый), -оньк(ый); -енько, -енька, -онька**, напр.: *маленький, тононький, тихонький, зелененький, тихонька* і т. д.;

– по **л** в середині слів такого типу, як: *сільський, польський, ковальський, учительство* і т. д.;

– в ґенітиві мн. числа називників женьського роду на **-ня**, напр.: *вышня – вышень, черешня – черешень, їдалня – їдалень, стайня – стаєнь* і т. д.;

– в ґенітиві мн. числа називників женьського роду на **-ця**, напр.: *паліця – паліць, кыртіця – кыртіць, кланіця – кланіць, звоніця – звоніць, жынтіця – жынтіць* і т. д.;

– по **т** у флексійній морфемі 3-й особи єд. і мн. числа теперішнього часу, напр.: *ходить – ходять, любить – люблять, лежить – лежать* і т. д. (але – *пише, мыє ся, сміє ся* і т. п., де лем в мн. числі буде **-ть**: *пишуть, мыють ся, сміють ся* і т. п.);

– по кінечнім согласнім в формах імперативу типу: *встань(те), шмарь(те), страть(те) ся, сядь(те), злізь(те), завісь(те), отворь(те), запаль(те)* і т. д.;

– по **р** на кінці слова або складу, напр.: *школярь, теперь, вірь, бурь* (од *буря*), *верьба, церьков* і т. д.;

– в називниках на **-арь, -ярь, -ырь** на означіня людської чінності, напр.: *колесарь, коминарь, облачарь, малярь, шандарь, склепарь, чопнарь, дротарь, пастырь* і др.;

– в суфіксах називників **-ець** типу: *Німець, палець, горнець, куpecь, шмалець, яловець, ярець, окрасць, оглавець, столець* і т. д.;

– в чужіх словах:

а) в руських призивісках по согласных **д, т, з, с, ц, л, н** перед **я, ю, є, ї, ё** на означіня йотації, напр.: *Дьяконов, Полозьєв, Панкратьєв, Третьяков, Ульянов, Ананьїн* і др. (мнягкий знак пишеме і в ґеографічних назвах од таких призивіск);

б) по мнягких согласных перед **я, ю, є, ї, ё** на сіґналізацію йотації в тих словах, де ся высловлює на місті йотованої букви **й + гласный**, напр.: *гондольєр, марсельєза, Кордільєры, Мольєр, Ньютон, Реньє* і т. д.¹⁰

¹⁰ В чужіх словах не пишеме мнягкий знак (**ь**):

а) по **л** на кінці і в середині слова, напр.: *автомобіл, Базел, Рафаел, асфалт, албатрос, фільм, булдог, голф, делфін, Улстер, Вілсон, Лінколн, Нелсон* і др., а слова *педала, магістрала* односимо ку женьському роду;

б) в словах типу: *Мадяр, вінет(к)а* і под.

3. В русиньскім языку не змнягчуємо:

– суфікси в словах на **-ск-ый, -зк-ый**, напр.: *сільскый, братіславскый, сниньскый, близкы, узкый, ховзкый* і т. п.;

– суфікси **-скость, -зкость**, напр.: *людьскость, близкость, різкость* і т. п.;

– суфікси **-ско, -зко, -зкы**, напр.: *войско, близко, по арабскы, узкы* і т. д.;

– назывники на **-ор, -ер** на означіня професій тіпу: *кантор, доктор, професор, шофер, монтер* і др.;

– воровы (губны) і шыплячі согласны **б, п, м, в, ф; ж, ч, ш, щ**, зато по них в такій функції не хоснуємо мягкий знак (**ь**), напр.: *голуб, коп* (од *копаты*), *любов, сім, ріж* (од *різати*), *ніч, ідеш* і т. п.

Мягкий знак тыж не пишемо:

– при асіміляції согласных по мягкости, напр.: *гость, слід, сніг, їдальня, спальня, купельня* і т. п.

– по **н** перед **ж, ч, ш, щ** і перед суфіксом **-ств(о)**, напр.: *інжнір, кінчік, ремінчік* (і *ремінча*), *гребінчік* (і *гребінча*), *меншый, тоншый, міщанство, дворянство* і т. п.

10. Писаня парных согласных

Согласны подля участи голосівок при артікуляції ся ділять на:

а) парны звонкы: **б, в, г, ґ, д, д', ж, з, з', дз, дз', дж**;
глухы: **п, ф, х, к, т, т', ш, с, с', ц, ц', ч**;

б) непарны (сонорны, звучны): **м, н, н', л, л', р, р', й**.

Коли писати в слові парну глуху або звонку согласну, указує позиція парной согласной перед гласныма і сонорныма согласныма в іншых формах того самого слова, напр.: *хлоп – хлопа, хлопови, хлопа, хлопови, хлопом* і т. д. (пишемо согласну **п**), *але – дуб(п) – дуба, на дубі, з дубом* і т. д. (пишемо согласну **б**).

В дакотрых позиціях ся намісто парных глухых согласных высловлюють парны звонкы або наopak, то значить, же наставать асіміляція по глухости ці асіміляція по звонкости. В правописі ся не бере огляд на асіміляцію согласных. Парну глуху або парну звонку согласну пишемо подля ей позиції перед гласныма або сонорныма согласныма в формах того самого слова, або в одводжених (дерівованих) словах. Так ся в правописі дотримує єднака подоба морфемы (дотримованя фонемно-морфемного прінципу). Наприклад, в речіню: *Хлоп упав* – ся

слово *хлоп* висловлює із согласнов **б** (*хлюб упав*). Але в правописі ся дотримує писаня із согласнов **п** без огляду на висловность (бо – *хлопа*).

Єднака подоба морфем ся дотримує і в одводжених (дерівованих) словах. Наприклад, в слові *лодь* (*шыфа*) пишемо все **д**, бо є – *на лоді* і т. п., зато і в слові *лодька*, хочь висловлюєме **т'к** (*лот'ка*), пишемо **д'**.

11. Писаня согласных в префіксах

Префікси, котры ся закінчують на согласны звуки, підлягають в русиньскім языку впливу регресивной асіміляції. То значить, же висловность посліднього согласного звука в префіксі приспособлює ся висловности зачаточного согласного звука даной лексеми, што витварять можность ёго двоякого написаня. З того аспекту при правописі префіксів треба виходити з того, же:

а) префікси тіпу **об-, над-, од-, під-, перед-, пред-** і т. п. пишемо подля фонемно-морфемного прінципу, то значить, же кінцевый согласный префікса зіставать без зміны (без огляду на ёго висловность), напр.: *обдерти* – *обтерти*, *одрубати* – *одтяти*, *надробити* – *надписати*, *підбити* – *підстелити*, *передбігнути* – *представити* і т. д.;

б) префікси на **-з- (без-, воз-, з-, роз- і ін.)** пишемо подля фонетичного прінципу, то значить же кінцевый согласный префікса на **-з-** під впливом висловности буде ся значіти буквов **з** перед гласныма, звонкыма і сонорныма согласныма, а буквов **с** перед глухыма согласныма (**п, ф, х, к, т, т', ш, с, с', ц, ц', ч**), напр.: *безболестный* – *бесхыбный*, *вознести (ся)* – *воскресити*, *здогадати ся* – *стиснути*, *розрізати* – *роскусити* і т. п.

Перед ґрупов согласных префікс **роз-** і **з-** росшырює ся в дакотрых лексемах о вставный гласный **о** зато, же без нёго бы ся тяжко висловлєвав, напр.: *розознати*, *розосхнути ся*, *зобрати* і т. д. В дакотрых лексемах ся допущать двояка можность хоснованя: *розостелити* і *росстелити* і т. п.

12. Правопис найважнішых суфіксів

Найважнішы суфікси в русиньскім языку пишемо так:

– суфікс **-ець** пишемо з мягкым согласным **ц'** в назывниках тіпу: *палець*, *горнець*, *купець*, *шмалець*, *конець*, *яловець*, *ярець*, *окраєць*, *оглавець*, *столець*, *хлопець* і др. (а на основі того твориме і пишемо цілу парадіґму даных назывників, напр.: *купця*, *купцєви*, *купцём* – *куп-*

ці, купців, купцям, купців, купцях, купцями і т. п.);¹¹

– суфікс **-іця** пишемо з м'яким согласним **ц'** в називниках типу: *пшениця, п'ятниця, палиця, кланиця, заушниця, кыртіця, горчіця* і др.;¹²

– суфікси **-ск-**, **-скость**, **-скы** пишемо з твердим согласним **с** во вшиткых позиціях, напр.: *морський, польський, словенський, русинський, валальський, татарський, попівський, сваявський, ужгородський, школьський, гуменський, словенськість, по румунськы, по арабськы* і т. д.;

– суфікси **-цьк-**, **-цькість**, **-цькы** пишемо з м'яким **ц'** во вшиткых позиціях, напр.: *бідняцький, дурацький, жобрацький, козацький, ткацький, галицький, богацький, будєєвіцький, умелецький, зналецький, німецький, німецькість, по німецькы* і т. д.;

– суфікс **-алн(ый)** пишемо з незм'ягченим **л** і з гласнов **а**, напр.: *соціалний, офіціалний, прінціпіалний, матеріалний, адвербіалний, вербалний, лабіалний, клерікальний* і т. д.;¹³

– суфікси **-ов(ый)**, **-ёв(ый)** пишемо в ад'єктивих і там, де є в українськiм языку **-ев-**, **-єв-**, напр.: *грушковый* (компот), *тыжнёвый* (дiт-вак), *строєвый* (выробок), *краєвый* (звук), *Андрієва* (жена), *Василєва* (дiвка) і т. д.;

– суфікси називників на **-р** на означіня професій (і іншой людськой чiнності) пишемо так:

а) суфікси **-ары/-ярь**, **-ырь** з м'яким **р'**, напр.: *поштарь, малярь, склепарь, чопнарь, столярь, коминарь, писарь, школярь, пастырь* і т. п.;

б) суфікси **-ор**, **-ер** з непалаталізованим **р**, напр.: *доктор, професор, кантор, шофер, монтер* і т. п.;

– суфікс **-иск(о)** пишемо з твердим **с** і з гласнов **и**, напр.: *хлописко, огниско, домиско, вітриско, ножиско, хлопчиско, облачиско* і т. д.;

– суфікс **-ств-** пишемо з твердов согласнов **с**, напр.: *сомарство, панство, жыванство, газдiвство, свинство* і т. п.;

¹¹ Написаня суфікса в подобі **-ець** (а не **-ец**) рекомендує ся з погляду цілорусинського, а не регіонального, бо в русинських діалектах на Словенську проходить дость ясно процес діспалаталізації **ц**.

¹² Написаня суфікса в подобі **-іця** (а не **-іца**) рекомендує ся знову з цілорусинського погляду, бо з погляду регіонального (русинських діалектів на Словенську) ту так само проходить процес діспалаталізації **ц**.

¹³ Хочь в руськiм і українськiм языку є м'ягке **л'**, рекомендоване написаня в русинськiм языку мож пояснити двома причінами:

1. слова з тым суфіксом перешли до русинських діалектів на Словенську переважно через філтер западославянських языків, де **л** є в тых суфіксах нелабіалізоване;

2. наше **л** (на розділ од остатніх выходославянських языків) є середнє, а не заднє, і зато звучить як в языках-источниках.

– суфікс **-цтв-** пишемо з твердов согласнов **ц**, напр.: *садовництво, полівництво* і ін.

13. Писаня согласной „в”

Лабіодентална і білабіална звонка согласна **[в]** ся означать буквов **в**, напр.: *вода, вата, слава, повага, ховати, будова* і т. п.

Букву **в** хоснуємо:

1. На місті кінцевого **л**, што заперать склад і мінить ся на **в**:

а) в закінчію минулого часу 1-ой, 2-ой і 3-ой особы єд. числа муж. роду: *я писав, ты ходив, він читав*. При отворенім складі ся ту хоснує **л**: *писала, ходила, читала*;

б) в споїю **-ов-** з **-ол-** міджі согласныма: *вовк, повный, довг, довгий, довжезный, жовтый, довбати, стовп, човник* (але – *чолнок*) і т. п.

2. Як префікс і приназивник (**в-/во-, в**), напр.: *внести, вписати, вляти, вопхати, войти; в Америці, в будові, в блузі, в новинках, в світі, в воді* і т. п.

3. В окремых формах слов во вшыткых позиціях, напр.: *слово – слов, конзерва – конзерв, рукав – рукава* і т. п.

4. В падовій морфемі ґен. і акуз. мн. ч. назывників муж. р., напр.: *хлопів, Русинів, голубів, стромів, дубів, строїв, столів* і т. п., а тыж в адъєктивах муж. р. типу: *няньків* (ґерок), *братів* (калап), *сусідів* (топір) і т. д.

5. В русиньскім языку ся стрічає і з представным (протетічным) **в**. Хоснуємо го на писмі, напр., в словах *вісем* (бо інша форма не екзистує), *вопрос* (звіданя) (бо *опрос* – анкетованя), *вівця, вівчарь, він, вільхы*.

6. Нормативныма суть і двоякы формы:

а) слов, де настає алтернація звуків **у/в, о/в**: *упасти – впасти, ужывати – вжывати, умерти – вмерти, утечі – втечі, учитель – вчитель; оженити ся – вженити ся, оперти ся – вперти ся, доокола – довкола* і т. д.;

б) назывників, придавників і інших частей речі з ініціалныма (зачаточныма) звуками **о, у** і з протетічным (представным) **в**: *облак – воблак, осінь – восінь, отава – вотава, огласкы – вогласкы, острый, острити – вострый, вострити, огник – вогник, ухо – вуха, око – воко, узкий – вузкий* і т. д. (Ту в обидвох пунктах (**а, б**) суть уведжены лем приклады, повный список таких слов є уведжений в орфографічнім словнику.)

14. Писання букви „щ”

Тота буква ся хоснує не на переданя самостатной фонемы, але передавати на писмі споїня фонем [с + ч]. Їй высловність в русиньських діалектах є двояка: по ріку Выравку – <шч>, од Выравки по Уліч – <ш’> (або ш’), напр.: [jашчурка – jаш’урка] і т. п., а в частці щі, іщі высловність <ш’> є росшырена на векшыні території русиньських діалектів. З того выпливать можність двоякого (або і троякого) передаваня на писмі (с + ч, ш’, щ).

В русиньскім правописі будеме передавати уведжене споїня фонем [с + ч] на писмі буквов щ без огляду на высловність, напр.: *ящурка, пиццалка, щастливый, хрущ, наще* і т. д., але тыж *щі, іщі*, а не – *ші, іші*.^{14 15}

15. Здвоїня согласных

Здвоєны согласны ся пишуть:

а) в двох базовых часословах, де на зачатку корінёвой морфемы звучить довгий звук: *ссати, лляти*, в їх формах (*ллїють, ллїй*) і в одво-джених (дерівованих) од них словах, напр.: *вылляти, одссати, перелляти, выссати, одлляти* і т. п.;

б) при збігу єднаких согласных:

– префікса і коріня, напр.: *оббити, одділити, оддати, ззаду, бессонный, ззуги (ся)* і т. п.;

– коріня або основы на **-н-** і суфікса **-н- (-ник)**, напр.: *сон – сонный, день – денник, тыждень – тыжденник, причіна – причінный, вина – винный, рано – ранны, осінь – осіння, гуманний* і т. д. Здвоєне **-нн-** ся утримує і перед суфіксом **-ость**, напр.: *невинность, бессонность* і т. д.

Не здвоюєме согласны в суфіксах **-ен-, -ан-, -он-** придавникового характеру, напр.: *благословенный, оцінений, нескінченый* і т. п.

Не здвоюєме согласны ани в назывниках на **-я (-а)**, напр.: *статя, клоча, зіля, ходжіня* і т. п.

¹⁴ Во высловности ся допущать двояка можність: 1. *хруш’, ш’і, іш’і*; 2. *хрушч, шчі, ішчі*, але в правописі лем єден способ написаня.

¹⁵ Містоназвыники (і містоназвыниковы присловники) тіпу *што, дашто* пишеме в уведжений подобі (а не *що* або *шо*).

ПИСАННЯ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ (Перевзятих слов і чужіх властних мен)

В русиньскім языку ся проявлять тенденція писати чужоязычны слова на основі принципів, хоснованих при писанню домашніх слов. То значить, же писання чужіх слов ся приспособлює їх звучаню, а не орфографії даного чужого языка. Дакотры з них уж ся принимаютъ як домашні (*адреса, бача, дама, гавалір, інжінір, гараж, доктор, бригада, криза, журнал, джіп, джинсы, хірург, різлінг, синтаксис* і др.), а іншы ся все берутъ як чужжі, што ся часто проявлять і в тім, же зістають незмінны (*дербі, меню, каное, жюри* і др.).

При писанню чужоязычных слов выходиме з таких основных принципів:

– согласный **л** пишеме звичайно непомнякшений (бо наше **л** є середнє, як напр., словеньске або чеське): *арсенал, бал, інтеграл, капітал, новела, формула, баланс, галантерія, блок, колонія, соло, лупа, желе, легенда, лекція, пленум, телеграм, албатрос, фільм, магістрала, шкандал, метал, маларія, Каледонія, Палермо, Толедо, Нелсон, Базел* і ін. Але тыж (на розділ од других выходославянських языків): *автомобіль, магістрала, педала, асфалт, бульдог, голф, пляж, полярный, регулятор, туберкулоза, алюміній, блумінг, революція; Базел, Улстер, Фінляндія, Лубек, Телман, Рафаел, Вілсон, Лінколн, Зола* і др.;

– **г** і **г** передаєме так, як звучить в оригіналі: *агітація, агресор, генетика, грог, ембарго, лінгвістика, геґемонія, гектар, гіпотеза, гугенот, гумус; Греція, Гвінея, Гавана, Гете, Луксембург, Гомер* і др. Але тыж (на розділ од руського або українського) – *гарфа, гіпохондрія, гокей, Гемінґуей* і др.;

– чужоязычны **f, ph** передають ся (як правило) буквов **ф**: *фабрика, федеративный, фейтон, фігура, форма, офіціальний, фараон, фізика, фонетика, філософія, флегматик; Франція, Філіпіны* і ін.; але сполія **th** звичайно передаєме через букву **т**: *бібліотека, ортодоксний, ортопедія, театр, теорія, катедра, логарітм, мітологія*, а рідше – через **ф**: *ефір, орфографія*, і ін. Мена з таким сполієм пишеме так: *Філіп, Штефан, Сфім, Афанасій, Феодосія, Федор, Томаш* і др.;

– здвоєны согласны в невластных менах передаєме частіше лем єднов согласнов, напр.: *аккумуляція, белетрія, група, інтелектуальный, колектів, комісія, сума, тона, Фін, вана, лібрето, віла* і ін., але дакотры пишеме із здвоєныма буквами – *манна, булла, нетто, брутто*,

фортіссімо, стаккато і ін.;

– при збігу однаких согласных префіксальної і корінєвої морфемпи пишемо здвоєний согласный лем в тых припадах, кідь хоснуємо в языку паралелне непрефіксальне слово, напр.: *апарат, асіміляція, дісидент, іредентізм* і т. п., але пишемо здвоєны согласны в словах типу: *апперцепція* (бо є *перцепція*), *імміграція* (бо є *міграція* і т. д.), *іраціональний, корреляція, сурреалізм* і др.;

– в географічних назвах пишемо звичайно нездвоєны согласны: *Андора, Голандія, Калката, Мароко, Місурі, Місісіпі* і т. п., але в менах і призвісках ся заховують здвоєны согласны: *Міллер, Руссо, Торрічеллі, Шіллер, Бетті* і т. д.;

– початочне **ј** пишемо на основі высловности в языках-істочниках, напр.: *Жером, Жанна, жабо, журі, Джерсі, джез, Джейм, хунта, Хіменес* і ін.;

– початочне **іе** (*hie*), **је** передаємо через **є**, напр.: *єрархія, єрогліф, Єнсен, Есперсен, Ємен, Єна, Єрусалим, єзуїта* і ін.;

– початочне **іо, уо, јо** передаємо через **йо**, напр.: *йон, йот, йод, Йорданія* і т. п.;

– початочне **іа, уа, ја** передаємо через **я**, напр.: *якобінець, ямб, ярд, яхта, Ява, Японія (Японьско), Якобсон, Ян* і ін.;

– початочне **іу, уу, ју** передаємо через **ю**, напр.: *юбілей, юстіція, Юкон, юліанський (календарь), юг, Юнг* і ін.;

– **і, у, еу** (німецьке) в позиції міджі гласныма передаємо через йотовану букву, напр.: *лояльний, плеяда, рояль, саквояж, фаянс, конвеєр, фоєрверк, фоє, Фоєрбах, Гоя* і ін.;

– **і, у** в залежности од позиції передають ся так:

а) на зачатку слова пишемо **і**: *ідея, інструкція, інтернаціональний, Іліада, Індія, Іспанія, Італія, Ібсен, Ізабела* і ін.;

б) по согласных перед гласныма і перед **й** пишемо **і**, напр.: *артеріальний, геніальний, діалектика, індустріалізація, матеріал, соціалізм, фіалка, аудієнція, гієна, клієнт, пієта, аксіома, соціологія, радіус, тріумф, партія, партійний* і т. п.;

в) **і + гласный** в позиції по согласній передаємо йотованов буквов в споїно з розділовов функціов, напр.: *серьєзний, барьєра, карьєра, лєса* і ін.;

г) **іа** на кінці слова передаємо через **-ія**, напр.: *артерія, індустрія, історія, хемія, Греція, Гарсія* і др.;

г) **і** по согласных во властных назвах перед далшым согласным і на кінці слова передаємо як **і**, напр.: *Алжір, Бразілія, Вашингтон, Едінбург, Капрі, Замбезі, Мадрид, Місісіпі, Наґасакі, Ніл, Севілья, Сід-*

ні, Сіцилія, Чикаго, Анрі, Грімм, Дідеро, Дізел, Овідій, Россіні, Тіціан, Ціцero, Шіллер, Арктика, Антарктида, Атлантика, Великобританія, Паріж, Ріа, Егіпт і т. п., але – Америка, Африка, Єрусалим, Палестина, Аргентина, Рим;

д) і пишемо **тыж** в несклонных словах в позиції по согласных в сере-дині і на кінці слова, напр. *жюрі, мерсі, парі, таксі, ґратіс, піаніссімо* і др.;

е) і пишемо по согласных **б, п, м, в, ф, г, ґ, к, х, л, н** перед далшым согласным, напр.: *пілот, вібрація, мікрофон, графікон, логічний, гімна, кілограм, кіно, архів, хірург, література* і др., але **тыж** (на розділ од українського) в словах типу: *бурґмістер, імбір, міля, шпірітус, хімера, Башкірець, кінджал, Кіргіз, кішлак, Кітай (Чіна), діакон, Христос, христіанство* і под.;

ж) і пишемо (на розділ од українського) і по согласных **д, т, з, с, ц, ж, дж, ч, ш, р** перед далшов согласнов, напр.: *дізел, дінамо, діплом, діректор, методіка, тіп, інститут, стимул, текстіл, математіка, позиція, фізичный, марксiзм, сілуета, система, ціфра, режим, шіфра, бригада* і др., але – *електрика, фабрика*;

з) і пишемо по гласных, напр.: *мозаїка, наївный, прозаїк, руїна, теїн, Енеїда, Ізмаїл* і др., **тыж** в зложеных словах, де перша часть закінчена гласнов, на зачатку другой части пишемо **і**, напр.: *староіндійський, новоіспанський*, а **тыж** по префіксах на гласный: *поінформовати, доісторичный, антиісторичный* і др.;

– **е** звичайно передаєме через **е**, напр.: *електрика, енергія, ентузіазм, етапа, ідеал, театр, каре, філе, ікебана, екзіл, Європа, Егіпт, Евфрат* і др.;

– намісто **е** по розділовім знаку (**ь**) і по гласных (окрем **і**) хоснуєме йотований **є**, напр.: *бар'єра, фое, абітур'єнт, пац'єнт, Л'єж, Мербер, Д'єго, траєкторія, проєкт, проєкція* і т. п., але – *реєміґрація, реєвакуація, діелектрик, полієдер, Трієст, Вандрієс* і под.;

– **ө** ся передає буквов **е**, напр.: *ґете, Келн* і др.

Розділовы **ѣ, ѥ** (твердый і мягкий знак) в чужоязычных словах пишемо на основі тых самых правил, як і в домашніх словах, напр.: *бєф, пєдестал, премєр, кянті, кар'єра, Лємонт, Рівєра, Барбє, Жєневєва, Монтєскє, Бйорнсон, ад'юнкт, ад'ютант, кон'юнктура, ін'єкція, субєкт, ґондольєр, монпансьє, марсельєза, Кордільєры, Севілья, Ґот'є, Лавуаз'є, жис'є, Мольєр, Ньютон, Рєньє, Віньї, Фєтьо* і др.

Діфтонґы **au, ou** передаєме переважно через **ау, оу**, напр.: *аудієнція,*

аудиторія, фауна, джоул, Каунас, Краузе, Паулсен, Фауст, Штраус і др., але пишемо **в** в словах: *авто, автор, автентичний, Австрія, Август* (і *август*) і др.

Німецький діфтонг **ei**, а त्यж голандський **iy, y** передаємо через **ай**, напр.: *маркшайдер, штрайк, Лайпціг* (Ліпско), *Швайцарсько, Гайне, Айн-штайн, Гайзе, Ван-Дайк* і др.

Кінцёве **-tr, -dr** передаємо через **-тер, -дер**, напр.: *барометер, діаметер, семестер, театер, термометер, центер, сідер, циліндер* і т. п.

В здомашнілых чужоязычных словах **с** міджі двома гласныма (і міджі сонорнов і гласнов) переходить і на писмі на **з**, напр.: *дезерт, газета, корзо, церуза, конзерва, конзістенція, конзулат, резерва* і т. д. Такый переход ся реалізує і перед флективнов морфемов **-ія**, напр.: *Азія, верзія, діверзія, дімензія, екскурзія, пензія* і т. д., а त्यж перед суфіксом **-ор**, напр.: *спонзор, цензор, курзор* і т. п.

Такый переход (**с** → **з**) ся не реалізує, кідь в чужім языку є здвоєне **ss** або **x**, напр.: *агресія, есей, концесія, луксус, міксер, місія, таксі* і т. д.

Чужоязычны споїня **st, sp, sk** перешли (або переходять) до русиньского языка через філтер западославянських языків у переважній бівшости через споїня **шт, шп, шк**, што ся мусить одразити і в русиньскім писмі, напр.: *штат, штудент, штіпендія, штіл, каштель, штопкати, штемпель, шпацірка, кріштал, мушкат, мушт, пошта, шпулька, інштітуція, штадіон, конштітуція, штатут, штілістіка, інштрумент, кшефтовати, решпектовати* і т. д., але – *скоба, кас-телан, костура* і т. п. Даколи двояке написання означать і двояку семантику, напр.: *кост* – *кошт, костовати* – *коштовати* і т. п.

В здомашнілых словах:

– анґліцького походжіня на місті споїня **ea, ee** пишемо **i**, напр.: *вікенд, стріптіз, тім, твід, лідер, спікер* і т. д.;

– в словах французького походжіня пишемо **ю** місто **u** (як звука *ü*), напр.: *бюро, пюре, жюри* і т. д.;

– в словах ґрецького і латиньского походжіня із споїнем **ex-** пишемо **екс-** або **екз-**, напр.: *текст, такса, індекс, екзамен, екзекутор, екземплар, Александер, ксілофон, екскаватор, ексміністер* і т. п.

ПИСАННЯ СЛОВ ДОВЕДНА І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Окремы слова написані міся одділюють павзами (одступами). Але слова, котры ся вытворили зложінём двох ці веще частей, пишеме ведно: *водо-вод, роботосхопность, радіоконцерт, фотоательєр, мотошпорт, автозавод, термогідродінаміка, автотранспорт* і ін. Окрем того, доведна пишеме:

– префіксалны слова з домашніма і чужоязычныма префіксами (і з подобныма на них елементами тіпу: **пан-, пост-, квазі-, про-, псевдо-** і др.): *міджінародный, задум* (замысел), *надгоднота, довойновы* (перед-войновы), *передшкольскый, міджіокресный, ультразвук, аморалный, антиісторичный, інфрачервены, панамерицькый, промонархічний, псевдонаучный, постскріптум, квазішпеціаліст(а)*¹⁶ і т. п.;

– зложены придавники, утворены з елементів, значіня яких є підряджене єдно другому: *сільскогосподарьскый, великоберезнянський, старолюбовнянський, карловарьска* (сіль), *западоземплінський, народнопоетичний, зложенопідрядный, виходославянський, легкоатлетичный, переднёязычный, індоевропейскый* (язык), *лінгвістичні* (особитости), *староверхнєнімецькый* (язык), *глухонімый, сліпоглухонімый, високоавторітний, новоутворены, высшеуказаны, нижепідписаны* і т. п.;

– зложены назывники і придавники, в котрых першу часть творить числовник, написаны буквами: *пятьрічниця, дво(й)тыжднёвка, п'ятьразовый, сімпосходовый, стодвадцятьпятьрічний* і т. п.¹⁷

– зложены кількостны числовники тіпу: *п'ятнадцять, пятьдесят, тристо, девятьсто* і др.¹⁸

– зложены присловники і придавники, котры vznikли споїнём придавника з присловниками, придавниками і назывниками: *одтеперь, донині, задовго, надовго, намного, надале, навсе, досправды, позавтра, покус, окрем, догоры, одразу, догромады, внаслідку, вночі, восени, допереду, нараз, зрана, всередині, намісто, доверьху, докопы, до-*

¹⁶ Кідь префікс (або ёму подобный элемент) ся припоєє ку властному мену, тогды ся пише через дефіс (*анти-Ковач, пан-Европа, псевдо-Фауст*), але утворены од них придавники ся пишуть доведна: *антиковачовска, паневропскый, псевдофаустовскый* і т. п.

¹⁷ В зложених словах, де першу часть пишеме числами, друга часть слова ся припоїть через дефіс: *750-річний, 36-посходовый, 100-річний* і т. п.

¹⁸ Кількостны і порядковы числовники тіпу 125, 38 і т. д. пишеме окреме: *сто двадцять пять, тридцять вісем, пятьдесят сім, сто двадцять п'ятий, тридцять восьмый* і т. д.

раз, зараз, збоку, здолы, зрана, набік, наярь, навстріч, наостаток, на-
 память, наперед, наприклад, на силу, насподі, скраю, спереду, спочат-
 ку, наконєць, оддавна, догола, завидна, звысока, злегка, зліва, знова,
 зрідка, наскоро, помалы, помаленькы, потихы, потихонькы, наповно,
 на просто, з вечера, надраном, до полудне, по полудне, дондєсь, доне-
 давна, одока, наголос, намісті, дочіста, до громады і многы далшы;^{19 20}

– зложены приназівники, напр.: *понад, спонад, попри, поза, спо-
 за, поміджі, споміджі, попід, посеред, слід, сперед* і др.;

– зложены містоназівники і присловники тіпу: *хоцьхто, хоцьшто,
 хоцькотрый, хоцьколи, хоцьяк, будьяк, будьде* і под.;

– слова, першу часть яких творять іншоязычны елементи **віце-,
 екс-, обер-, унтер-, лайб-**: *віцепрезидент, експремєр, обермайстер,
 унтерофіцір, лайбгаусар*.

Дакотры споїня слов пишеме через дефіс:

– споїня двох (або веце) самостатных назівників тіпу: *соціал-
 демократ, ракета-носіч, нянько-мати, авто-дизел, кіловат-година*
 і др.;

– зложены призіска: *Рімській-Корсаков, Салтыков-Щедрін, Сен-
 Сімон* і др.;

– домашні і іншоязычны назвы світових стран і утворены од них
 придавники: *норд-ост, юго-запад, северо-выходный* і др.;

– ряд іншоязычных споєных слов тіпу: *де-факто, де-юре, статус-
 кво, джез-бенд, меццо-сопран* і др.;

– зложены придавники, де окремы части не суть залежны єдна од
 другой: *чехо-словацький/чесько-словєньський, біло-червенький, біло-
 синє-червенький, учебно-выховна (робота), порівнюючо-історичный,
 научно-технічний, соціально-економічний, літературно-умелецький,
 світово-історичный* і др.;

¹⁹ В присловниках, які означають главно фарбу, а тж в частках і чутєсловах пишеме
 приназівники і ведно, і окреме: *дочервена і до червена, набіло і на біло, начісто і на
 чісто, дочорта і до чорта, дофраса і до фраса* і т. п.

²⁰ Од подобных присловників треба одлишовати споїня приназівників з незмінными
 словами, вжываными в значіно назівників, які пишеме окреме: *до завтра, на днєсь,
 на потім* і др. Окреме пишеме і споїня присловникового тіпу, які ся складають з
 приназівника і назівника, в котрых назівник захоує своє конкретне лексічне значіня
 і ґраматічну форму (главно, кідь міджі приназівником і назівником може стояти атрібут
 ку даному назівнику): *без кінця, без краю, без ладу, без сліду, в цілости, до подобы, до
 міры, до ноги, до обіду, до часу, до речі, до години, за годину, за границєв, на жаль, на зло,
 на радость, на сміх, над силы, по правді* і др. Окреме пишеме і споїня двох назівників з
 єдным або з двома приназівниками: *з бока на бік, з дня на день, з краю на край, од рана
 до вечера* і др.

– зложені придавники, які означають одтінки якості і фарби: *солодко-квасний, гіркавато-солений, ясно-червений, темно-сивий, світло-синій* і др.;

– повторення того істого слова або тих істих компонентів присловникового типу, напр.: *далеко-(пре)далеко, чорний-(пре)чорний, ледва-ледва, буде-як-буде, хоче-не-хоче, де-не-де, як-не-як, коли-не-коли, давно-предавно* і др.;

– сполучення на означення приближності, напр.: *день-два, година-дві, десь-завтра, за піврока-рік* і под.;

– зложені придавники, в котрих першим компонентом є числовник написаний цифрами (числами): *20-річна, 7-посходовий* і т. д.;

– порядкові числовники написані цифрами (числами) і буквами: *10-й, 8-а, 3-є, 12-го, 2-тисячний, 5-мільоновий* і др.;

– зложене чутеслово і звукоподібність: *га-га-га, гей-гей, бім-бам-бом, бум-бум* і др.;

– звуки в словах, що ся висловлюють розтягнуто: *та-а-а, во-о-о, дружба-о-о!.., няньку-у-у!..* і т. п.

Присловники, що ся складають з приназивника **по** і придавника або містоназивника, пишемо окремо: *по русиньскы, по нашому, по французькы, по людьскы, по свиньскы, по доброткы, по валальскы, по перше, по друге, по третє, по десяте* і т. д.

РОЗДІЛЕННЯ СЛОВ

На писмі ся слова розділюють, кідь ся не містять до рядка. Слова з єдного рядка до другого ся переносять по складах (*книж-ка, слов-ник, пал-ці, моло-ко або мо-локо* і т. п.), зато мож розділити лем вещескладовы слова. Єдноскладовы слова (*май, довг, трест, вовк, піп, Фін, кідь, же, так, без, од, ах, гоп, дай* і т. п.) ся не розділюють. При тім треба пам'ятати, же:

– з двох еднаких согласных міжгі гласныма єден зістане, а другий ся переносить: *тыжден-ник, од-ділити* і т. п.;

– не мож розділити афрікаты **дж, дз** (кідь творять єдну фонему): *хо-джу, Ма-дзура* і т. п.;

– не одриваєм букву **й** од попереднього гласного, напр.: *вой-на, стай-ня, (але – пере-йти)*;

– м'який знак (**ь**) в обидвох функціях і твердий знак (**ъ**) не одділюєм од попередньої букви, напр.: *нянь-ко, верь-ба, адъ-ютант, встань-те, при-несь-те* і т. п.;

– одну букву не охабляме ани не переносиме до другого рядка, напр.: *ака-де-мія, ево-лу-ція* і т. п. Зато не мож розділити такы слова, як – *або, шыя, отець* і др.;

– єдноскладовы префіксы, а тыж частку **най-** в суперлативі придавників при переносі не розділюєме, але цілу одділиме од коріння, напр.: *без-божний, ро-бити, од-ділити, най-частіше, най-ліпша* і т. п.;

– вецескладовый префікс можеме розділити (*пере-писати* і *переписати, розо-брати* і *ро-зобрати* і т. п.), але, наспак, нескладовый префікс не одділюєме од далшого складу, напр.: *звя-зати* або *звяза-ти*, не – *з-вязати*;

– при переносі слов з префіксами не можеме охабити в єднім рядку при префіксі часть коріння, кідь она не творить склад, напр.: *за-співати* (а не *зас-півати*), *роз-дробити* (а не *розд-робити*) і т. п.;

– не мож розділєвати абрєвіатуры, напр.: *ЧСФР, КАМАЗ, ВАЗ 2103* і т. п.;

– многы слова можеме розділєвати веце способами, напр.: *сестра, сес-тра, сест-ра; Алек-сандра, Алексан-дра, Александ-ра* і т. п., є доволеный і розрыв суфіксів в суфіксалных словах, напр.: *учитель-ство* і *учительст-во; жобра-цтво, жобрац-тво* і *жобрацт-во; свідницькый, свідниць-кый* і т. п.;

Позначкы:

1. Не одділюєме призви́ска од ініціалок мена (або іншого условного скорочіня), яке ся к призви́ску односить, напр.: *М./Ковач, А. С./Пушкін, п./Головкова* і т. п.

Кідь суть мена (або іншы скорочіня) уведжены повным словом, так ся можуть одділєвати.

2. Не одрываєме скорочены назвы мір од тых чисел, ку котрым належать, напр.: *1994/р.; 20/га; 200/м²; 10/цм³* і др. Кідь ся тоты назвы передають цілым словом, так їх можеме одділити (*1994 рік, 30 (гектарів)*).

3. Не одділюєме од чисел букво́ве зображіня флексій, споєных з числами через дефіс, напр.: *5-й, 10-го, 8-му* і т. д.

4. Не розділюєме условны графічны скорочіня тіпу *і т. д., і ін., і др.*, і т. п.

5. До другого рядка не переносиме інтерпункчны знакы, окрем тіре, што стоїть по точці або двоточці перед прямов речов.

6. Не охабляме на кінці рядка отвараючу скобку або початочны цїтовалники.

ПИСАНЯ ВЕЛИКЫХ БУКВ

Великы буквы пишеме:

1. На зачатку властных мен, але тыж в середині вещесловных властных мен як єдинічных назв.
2. На зачатку речіння як основной комунікативной єдиниці.
3. В дакотрых скороченых словах, котры заступують вещесловны назвы.
4. Даколи в позиції на зачатку каждого рядку.
5. На підчаркнутя дакотрых слов, части слов або части языкового прояву.
6. На знак учтивости.

1. Писаня властных мен

Властны мена пишеме з великов початочнов буквов. Властны мена то суть мена людей і живых створінь (антропонімы), назвы об'єктів в козмосі і на їх поверьхности (козмонімы і топонімы), назвы людських вытворів, котры не суть певно фіксованы в природі, назвы часовых етап, історічных подій, орг'анізацій, інштитуцій, виробків, подників, сполків, політичных партій, рухів, акцій, нагороджінь і цін (хрематонімы).

1.1 Мена людей і живых створінь

1. Хрестны мена, призви́ска, єдноменны назвы особ, родовы мена, містны примена (придомкы), псевдонімы (крыючі мена), мена по отцёви, назывкы, поменования особ в літературных творах, образны мена особ і т. п., напр.: *Юрко, Михал, Станко, Марія (Маря), Анна (Аня, Анця), Капраль, Левканіч, Коваль, Дунда, Дупканіч, Духновіч, Балзак, Шпакова, Сервіцька, Колцунова, Суха, Янкова, Гаус Юліус Цезар, Арістотел, Леонардо да Вінчі, Чарлз де Голл, Лудвік ван Бетговен, Валері Жіскар д'Естен, Ян Амос Коменскі, Ян Смерек, Михал Ковач, Антон Павлович Чехов, Надежда Юрьевна Давыдова, Кривый, Пысок, Червений, Незнамый вояк (гриб Незнамого вояка), Майстер Павел з Левочі, Лжедімітрій, Псевдомаврікій, Андрій з Нягова* і т. п.

Придаткы (атрібути) при родных менах пановників або інших історічных особ(ностей) (правдивых або выдуманых) ся поважують за властны мена і пишуть ся з великов початочнов буквов, напр.: *Петро Великий, Іван Грозный, Клімент Булгарьскый, Юліан Апостат*. З великыма початочныма буквами пишеме і назвы особ тіпу *Панна*

Орлеанська.

Лем на зачатку цілого поменованя пишеме велику букву в індіанських менах (*Орляче перко, Соколяче око, Блесковый ножик*) і в чинських менах (*Лотосовый цвіт* і т. п.), бо ту йде о названя особи єдним зложеним меном.

З великов початочнов буквов пишеме і форми множного числа властных мен особ на означіня родини, напр.: *Зозуляк – Зозуляковы; Тімко – Тімковы* і т. д.^{21 22}

2. Народны і кменёвы мена і мена прислушників інших етнічних ґруп, жытельскы мена, утворены од властных мен, напр.: *Русин, Словак, Українець, Француз, Серб, Англічан, Булгар, Мадяр, Німець, Нерусин, Полоукраїнець, Ултранімець, Жыд, Араб, Курд, Келт, Ракушан (Австрієць), Ром (Циган), Горал, Выходословак, Европан, Американ, Австралчан, Шарішан, Земплінчан, Братіславчан, Паріжан, Ньюорчан, Мартян, Місячан* (фіктивний обыватель Місяця) і т. д.^{23 24}

3. Мена, перзоніфікуючі дакотры явы, главно мітологічних, алеґорічних і приповідкових существ (створінь), божеств, біблійскых существ (персонажів) і т. п., напр.: *Ломидерево, Валибук, Снігурка, Червена каркулька, Николай, Смерть, Весна, Діана, Меркур, Ра, Бог, Алаг, Перун, Морена, Господь, Ісус, Хрістос, Божый Сын, Отець, Спаситель, Дух Святый, Божа Мати, Панна Марія, Мадона, Антіхріст, Луціфер* і т. д.^{25 26}

²¹ Дакотры родны мена і прізвіска перешли міджі невластны назывники, зато їх пишеме з малов початочнов буквов, напр.: *юда* (зрадця), *лазарь* (тяжко хворый чоловік), *донхуан* (сукнічкарь), *донкіхот* (фантаста, наївный чоловік), *лінч* (бесправне забиваня), *бойкот* (одмітнутя, умыселне негованя), *аксел, рітбергер, салхов* (скокы при красокорчулєваню) і т. п.

²² Мена прихылників або членів даякого руху, утворены од властных мен основателів, ведучіх особ або міста взнику, мена замістнанців поднику, членів політичных, масовых, церьковных, шпортових і других організації і сполків, реліґійного вызнаня і т. п. не суть властныма менами і зато їх пишеме з малыма початочныма буквами, напр.: *мечяровець, штуровець, геґеловець, дарвініста, слованіста, матічарь, словнафтарь, скавт, александровці, католик, грекокатолик, євангелик, лутеран, православный, мослім, будєїста, франтішкан, уршулінка* і т. п.

²³ Невластны назывники, котры vznikли з властных мен прислушників народів, кменів і інших етнічних ґруп, пишеме з малов початочнов буквов, напр.: *циґан* (кламарь), *жыд* (вызнавач жыдівской реліґії, віры), *флам* (забава, пиятыка), *вандал* (нічитель), *шкот* (скупый чоловік), *валах* (пастырь овец) і т. п.

²⁴ Малов буквов ся зачинають і слова, означаючі назвы племен або одрод звірят, утвореных од народных або кменёвых властных назв, напр.: *гуцул* (одрода коня), *шпаньєл* (одрода пса), *влашка* (курка), *анґорчан, нормандян* (племено краликів-зайців) і т. п.

²⁵ Дакотры із споминаных назв переходять міджі невластны і означають особи з призначныма властностями, котры пишеме з малов буквов, напр.: *златовласка* (жена або дівка з волосєм златой фарбы), *валибук* (силак), *луціфер* (злый чоловік), *венуша* (красна, зводна жена) і т. п.

²⁶ Розлічны назвы существ, котры подля біблійскых представ наповнюють цілу природу, поважуєме за невластны мена і пишеме їх з малов початочнов буквов, напр.: *анґел, арханґел, чорт, дябол, сатан, віла, русалка, нечіста сила* і т. п.

4. Мена звірят, напр.: *Мурко, Дунчо, Пейко, Мадзура, Рексо, Чінош, Цезарь, Красуля, Сивый* і др.

5. Придавніки, утворени од властных мен людей і живых существ (антропонімів) пишеме і з великов, і з малов початочнов буквов:

а) З великов буквов пишеме присвойны (посесівны) придавніки, утворени од властных мен на **-ів** і **-ин**, напр.: *Петрів, Евин, Сашів, Паньків, Англічанів, Юпітерів, Алагів, Мадонин, Єговів, Венушин, Дунчів, Рисулин, Міцкин* і т. п.;

б) З малов початочнов буквов пишеме придавніки од властных мен з суфіксами на **-ский, -овский, -кий**, напр.: *штефаньский, штуровский, вердіовский, руський, турецький, юпітерьский, дунчовский* і т. д.

1.2 Назвы весмірних (вселеньських) об'єктів і об'єктів на їх поверхностях

1. Назвы звiзд і згрупованя звiзд, сузвiздь, планет, мiсяцiв, планетоiдiв, комет, метеорiтiв і об'єктiв на поверхностях мiмоземських об'єктiв, напр.: *Сонце, Сiрiус, Плеяды, Тихова звiзда, Карлове серце, Кеплерова супернова, Проксiма Кентаврi, Галаксiя (Молочна путь), Копа, Мiстна суперкопа галаксiй (Мiстна супергалаксiя); Андромеда, Баран, Южна рыба, Малий вiз, Малий лев; Юпітер, Марс, Сатурн, Уран, Венуша (Венера), Земля; Мiсяць, Янус, Европа; Ерос, Адонiс, Гермес, Амор; Геллiова комета, Арендова-Роландова комета, Юпітерова родина комет, Їлiнг; Море доджiв, Океан бурь, Озеро снiв, Залив астронавтiв, Рiвна стiна, Кратер Беляєва, Полонина зоступу, Оаза покоя* і т. д.²⁷

2. Назвы вытворiв і об'єктiв на поверхностях землi (топонiми), то значiть континентiв і субконтинентiв, островiв, пустынь, прерiй, тундер, мочарiв, полоостровiв, шый, мысiв, побережя, гор, верхiв, перевалiв, рiвнин і долин, тiсняв, басейнiв і т. п., напр.: *Африка, Америка, Австралiя, Южна Америка; Сiцiлiя, Крета, Британьскы островы, Остров надiї, Остров Александра I., Остров святой Гелены; Сагара, Гобi, Калагарi, Нубiйска пустыня; Велика прерiя, Бараганьска степ, Мурманьска тундра; Обска мочарина; Мала Азiя, Пiренейскый*

²⁷ З малов буквов пишеме такы назвы, як: *зорнiчка, вечернiця* (Венуша), *сонячна система, галаксiя, молговина, квазар, пулзар, планета, планетоiд, астероiд, метеор, метеорiт, нова, супернова* а др. В правописi далє розлишуєме: *земля* (напр.: *оранiця*) – *Земля* (планета), *сонце* (iсточник свiтла, енергiї) – *Сонце* (наша звiзда), *мiсяць* – *Мiсяць* і т. п.

полоостров, Таймырський поло-остров (Таймыр); Корінтська шыя, Кра (шыя Кра); Южный мыс, Чарлсієв мыс, Мыс доброй надії, Мыс святого Луки, Вісляньска коса; Рієра, Мурманське побережя, Побережя Вільяма II.; Вашингтонова земля, Вік-торііна земля, Земля крала Вільяма, Земля принца Луйполда, Земля К. Размуссена; Татры, Карпаты, Фатра, Алпы, Гімалаї, Высоки Татры, Урал, Левоцьки верьхы, Краковско-Ченстоховска верьховина, Верьховина, Буковина, Вігорлат, Полонины, Мокра полонина, Баконьський ліс, Босняньскы горы, Горнадьска котловина, Трансільваньска котловина, Байкальський хырбет, Гіадельске сідло; Крівань, Елбрус, Камняный верьх, Ломницький щіт, Сниньський камінь, Монт Бланк, Монт Еверест; Дукляньський перевал, Джунгарьска брана, Великий святыи Бернард, Перевал червеной вежы; Андалуська рівнина, Мала дунайска рівнина, Мокра долина, Менгусовска долина, Велика Студена долина; Задьєльска тіснява, Великий каньон, Желізни ворота; Донецький басейн, Паріжський басейн і т. д.

3. Назвы країн, областей, теріторій, штатів і адміністративних одиниць: Словеньско (Словакія), Німецько, Індія, Росія (Русько), Україна, Алсасько-Лотрінсько, Дація; Балкан, Орьєнт, Запад (западны штаты), Выход (выходны штаты), Спіш, Шаріш, Гемер, Земплін, Новоград, Гана; Малайзія, Фіджі, Тексас, Алабама, Французька республіка, Словеньска (Словацька) республіка, Ракуська республіка, Споєны штаты америцькы, Споєне кралєвство Великой Брітанії і Северного Ірьска, Бразільска федератівна республіка, Міхаловський окрес (окрес Міхаловці), Тренчаньска жупа, Воронежска губернія, Ровникова провінція, Познаньске войводство, Крымска область; Словеньска автобусова доправа, Выходна желізниця, Вышнєслезька промыслова область.

4. Назвы яскынь (пещер) і пропастей, напр.: Двері, Дріны, Матілда, Важецька яскыня, Чортова яскыня, Добшіньска ледова яскыня, Сніжна діра, Вовча діра, Псячі діры, Марків кут, Чортів пец, Бездонна студня.

5. Назвы рік, потоків, жрідел, ґейзірів, водопадів, озер, водоемів, каналів, океанів, морь, заливів, проливів, ужин, морьскых прудів і підморьскых утворінь, напр.: Дунай, Ваг, Вісла, Сейна, Волга, Дунаець, Жовта ріка, Ріка святого Ваврінця, Білий потік, Абеловський потік, Андіцький ярк; Фатра, Салватор, Квасна вода, Герляньський ґейзір; Скок, Обровський водопад, Вікторііны водопады, Ніагарьскы водопады; Ізра, Онтаріо, Почувальске озеро, Бодамске озеро, Штырбске плесо, Спіське плесо, Морьске плесо, Шірава, Домаша,

Рыбники; Куртый канал, Крижний канал; Тихий океан (Паціфік), Атлантічний океан (Атлантик), Северный ледовый океан, Середоземне море, Чорне море, Соломоново море, Море Лаптевых; Біскайський залив, Перзький залив, Фінський залив, Которська бока, Великий пролив, Пролів святого Юрія, Четвертий курільський пролив; Слезький канал, Ламанський канал (канал Ла Манш); Босфор, Дарданели, Карьські ворота; Голфський пруд, Северний ровниковий пруд, Мозамбійська тераса, Арабсько-індійський хырбет, Верх Макарова і т. д.

6. Назви міст, сел (валалів), осад, частей міст і сел, назви вулиць, загород, цінтерів, напр.: *Бардеєв, Гуменне, Братіслава, Мадрид, Вашингтон; Гостовиці, Олька, Орябина, Осадне, Збійне, Камюнка, Секчов, Петьржалка, Тягановці, Карлова Вес; Главна вулиця, Духновічова вулиця, Штурова вулиця, Народний цінтерь, Жидівський цінтерь, Міський цінтерь і ін., але Вулиця Духновіча.*

7. Назви будов, домів, інтернатів, штадіонів, градів, замків, каштелів, храмів, катедрал, базілік, пагод, назви бран, мурів, містностей, мостів, фонтан, залізничних або інших магістрал, дорог, автострад, тунелів, напр.: *Гофбург, Білий дім, Палац култури, Дім письменників; Інтернат Людовіта Штура, Медичний інтернат, Дружба; Страговський штадіон; Народний штадіон; Амфітеатер слободы; Спільський град, Оравський замок, Брековський град; Дом святого Мартіна, Храм святого Віта, Катедрала святого Павла, Храм Василя Блаженого, Пагода златой корытнячки, Михальська брана, Мур наріканя, Великий чинський мур; Рыцарська сала, Владіславська сала, Дворана предків; Фонтана міра, Граюча фонтана; Транссібірська магістрала, Кошицько-богумінська залізниця; Янтарєва путь, Панамерицька дорога, Татранська магістрала, Кралєвянський тунел і т. д.*

8. Назви поль і хотарів, напр.: *Ровенки, Загуміня, Студнічки, Ровінь, Кошариска, Довгий діл, Горбок, Сухий потік, Під скалков, За калваріов і т. д.*

1. 3 Назви людських витворів, часових інтервалів, історичних подій, організацій, інституцій, виробків, подників, сполків, політичних партій, акцій, нагород і цін

1. Назви визначних транспортних средств і сполів, як напр., експресів: *Татран, Віндобона, Драгов, Панонія, Мерідіан, Словенська стріла;* або назви шиф і летадел: *Морава, Кошиці, Пещаны, Мурань,*

Корморан, Девін, Тітанік, Міява і т. п.

2. Назви свят і пам'ятних днів, напр.: *Великдень* (Пасха, Світле Христове Воскресеніє), *Рождество Христове* (Ріство), *Вознесеніє, Новый рік, Квітна неділя, Вшиткых святых, св. Петра і Павла, Юря, Андрія, Ілія; День матерей, День републіки, Світовий день здоров'я, Міждінародний день дітей, Світовий день екології* і т. д.

3. Назви важних історичних подій: *Велика французька революція* (Французька революція), *Паріжська комуна, Словенське народне повстання, битва Пустынна буря, Сталінградська битва* і т. д.²⁸

4. Назви урядів, інституцій, книжниць, музеїв, театрів, судів, шкіл і інших: *Канцеларія президента републіки, Народна рада Словенської републіки, Конгрес США, Влада Словенської републіки, Міністерство культури Словенської републіки, Штатний департамент США, Рада міністрів Руської федерації, Магістрат головного міста СР Братіслави, Окресний уряд в Свіднику, Словенська комісія про животне оточіння, Словенська академія наук, Театер А. Духновича, Словенський народний театр, Генерална прокуратура, Найвысший суд СР, Універзіта Павла Йозефа Шафаріка в Кошицях, Основна школа в Ольці, Гімназія в Снині, Універзітна книжниця, Філозофічна факулта Універзіты Коменського, Міська книжниця в Пряшові, (кіно) *Татра, Обзор, Словенська філгармонія, Сімфонічний орхестер головного міста Праги ФОК, Словенський коморний орхестер, Словенський народний музей, Технічний музей в Кошицях, Галерія молодых, Галерія Людовіта Фуллы; Ройтер, Пренса Латіна; Словенська поістовня, Інвестічна банка* і т. п.*

5. Назви умелецьких научних творів, важних писомностей, публікаційних органів (часописів, новинок, едіцій і т. п.), напр.: *Гамлет, Война і мір, Вышнёвый сад, Гайникова жена, Словник лінгвістичных термінів, Енциклопедія астрономії, Народны новинкы, Правда, часопис Русин, Словенка; Кутногорський декрет, Магна харта, Харта Споєных народів, Устава Словенської републіки, Радіожурнал, Актуаліты, Крокы, Сонды, Регіоналне высиланя* і т. д.

6. Назви тіпів і значок серіових виробків (авт, моторок, тракторів, стрів, потреб на писаня, радій, телевізорів, відеорекордерів, магнетофонів, фотоапаратів, годинок, леднічок, прачок, козметичних виробків, назви ліків, назви многих інших виробків), напр.: *Фаворіт, Фіат, Лада, Оліветті, Зетор, Конзул, Ехо, Орава, Флексарет, Оме-*

²⁸ Велику часть назв історичних подій пишемо з малов буквов: *тридцатьрічна война, крымска война, перша світова война, русько-японська война, наполеоньскы войны, чертижняньскый бунт* і т. п.

га, Прім, Калекс, Татрамаат, Ета, Колгейт, Палмолів, Німфа, Шіпр, Барбір, Ацілпирін, Модуретік і т. д.²⁹

7. Назвы заводів, фабрик, podnikів, фірм і т. п., напр.: *Выходословеньскы желізарні, Братіславскы автомобиловы заводы, Бензінол, Словнафт, Датапресс, Татран, Опус, Словеньске педагогічне выдавательство, Пріор, Слован, Дукля, Елеґанція, Єднота* і т. д.

8. Назвы сполків, обществ, союзів, політичних партій, рухів, шпортових і інших організацій, напр.: *Червений криж, Словеньска языкознавча сполочность, Єднота математиків і фізиків, Общество словеньских писателів, Хрістіансько-демократічний рух, Рух за демократічне Словеньско, Демократічна партія, Соціално-демократічна партія Словеньска, Організація Спосных народів (Споєны народы), Соціалістична партія Австрії, Татран Пряшів, Слован Братіслава, Славія СТУ* і т. д.

9. Назвы акцій, зъяздів, выстав, сутяжей (змагань), цїн, нагород, оцінок і т. п., напр.: *Братіславскы музичны славности, Пряшівска музична осінь, Міджінародна конференція на охрану дітей, Ікони на Выходнім Словеньску, Маковіцька струна, Гвездославів Кубін, Велика Пардубіцька, Медайла М. Р. Штефаніка, Нобелова ціна, Ціна Літературного фонду, Честна медайла Універзیتی П. Й. Шафаріка* і т. д.

2. Великы буквы на зачатку речіня

Великы буквы пишеме:

1. на зачатку простого і зложеного речіня:

а) на абсолютнім зачатку писаного прояву, напр.: *Людська реч є средство дорозуміваня міджі людми. – Дорогы приятелі!* (ословліня в писмі);

б) на зачатку простого і зложеного речіня по передстоячим речіню, яке є закінчене точков, вопросником або выкричником, напр.: *Русины компактно жыють в Карпатській котлині, але не в єднім штаті. Найвеце їх жыє на Підкарпатю, котре ся находить на теріторії України. – Прийдеш на конференцію? Буде ся там говорити о выходославянських діалектах;*

2. по двоточці:

а) на зачатку прямої речі, напр.: *Н. Н. Дурново написав: „О карпаторуськім літературнім языку ту не буду говорити, надію ся о*

²⁹ Поменованя дакотрых виробків, які ся часто хоснують, ся стають поступно невластными і зачінають ся писати з малов буквов, напр.: *шкодовка* (тіп авто), *різлінг* (значка вина) і т. д. Тото платить і про слова тіпу: *фордка, фіатка, татрамаатка*, які односимо ку говорівому штілу языка.

нім повісти на іншій місті.”;

б) кідь по ній слідує перечісліня, в котрім дакотрый член має холем єдно ціле речіня, напр.: *О тім, же славянськы языки творять родину, свідчать: 1. Згоды міджі славянськыма языками в основнім словниковім фондї. 2. Згоды і подобность міджі славянськыма языками в граматичній будові языка;*

3. на зачатку одступів по перечісліню, напр.: *Білковины ділиме на дві великы группы:*

1. Протеины – просты білковины, яких молекулы творять лем амінокіслоты.

2. Протеиды – зложены білковины, які мають в молекулї окрем амінокіслот і важну функціоналну групу небілковинового типу – простетичну групу.³⁰

3. Великы буквы в скороченых словах і значках

Великы буквы пишеме в ініціаловых скорочінях і значках:

1. властных мен, напр.: *Ю. (Юрій), В. (Василь), І. (Іван), М. К. (Михал Ковач), СР (Словенська/Словацька республіка), НР (Народна рада), САН (Словенська академія наук), УК (Універзіта Коменського), СНП (Словенське народне повстаня), ОСН (Організація споєных народів) і т. п.;*

2. назв урядів, інштитуцій, podnikів і т. д., напр.: *ОУ (окресный уряд), СУ (сільський уряд), ДУ (данёвый уряд), ОУЖО (окресный уряд животного окружнія), РД (рольницьке дружство) і др.;*

3. академічних титулів, напр.: *МУДр. (доктор медицины), ПгДр. (доктор філософії), Др. (доктор), Инж. (інжінір), Мгр. (магістер), Бк. (бакаляр) і т. п.;³¹*

4. хемічних елементів і фізікальних величин, напр.: *S (сіра), Ag (стрібро), W (ватт), MW (меґаватт) і др.;*

5. дуровых і мажорных музичных ступниць, напр.: *D дур, C дур (але b мол, c мол);*

6. назвы валутових єдиніць, напр.: *Ск (словенська коруна), Кч (чеська коруна), Фт (форінт), Фр (франк), Л (ліра), ЕУР/ЕМУ (євро), Зл (злотый) і т. п.;*

7. світових боків, пасмовых часів і под., напр.: *Ю (юґ), З (запад),*

³⁰ Малы буквы на зачатку одступів пишеме при перечісліню, што не творить речіня.

³¹ Научны і научно-педагогічны титулы (окрем титулу ПгД. – філософії доктор) пишеме з малов буквов, напр.: доц. (доцент), проф. (професор), к. н. (кандідат наук), др. н. (доктор наук) і т. п.

СВ (северо-выход), СЕЧ (середньоевропейский час) і т. п.;

8. вшелияких іншых назв, напр.: *ЖСР (Желїзніці Слов. республіки), САД (Слов. автобусова доправа), МП (молодежи приступный), СТК (станїця технїчної контролі) і т. д.*

4. Великы буквы в поезїї

Великы буквы ся даколи пишуть на зачатку каждого рядка в поетїчнїм текстї:

*Уж ся старый рочок од нас гет поберать,
А новый од нѣго владу переберать...*
(А. Галчакова)

Великы буквы на зачатку рядків ся уживають главно в старшїй поезїї, в сучаснїй ся пишуть лем зрїдка, напр.:

*не знав єм же
не болить
сміяти ся на світ
і кїдь
горить*
(Г. Гаттінґер)

5. Великы буквы як средство на звыразнїня дакотрых слов, части слов або части языкового прояву

напр.:

– в поезїї:

*Же-м го вхабив
На цїнтерї самого.
Хтось так хотїв,
Хтось так велїв:
З БЕСКИДА ВОДА, ЯК ЛЕД
З БЕСКИДА ВОДА, ЯК МЕД.*
(Ю. Харитун)

– тіпоґрафічне звыразнїня слов:

*ГАЮ же мї, ГАЮ,
пїдеме до ГАЮ,
назбераме квітя,
забавиме дітя.*
(Колыскова народна співанка)

6. Великы буквы як знак уважіня

На знак уважіня (учтивости) ся пише велика початочна буква:

1. в формах містоназівників **Ты, Вы, Твій, Ваш**, кідь ся односять к адресатам (індивідуалным і колективным), напр.: *Дякую Ти дуже красно за письмо. Посылам Вам свою статью на публікованя. – Дуже ня знепокоїла Ваша хворота. – Витаєме Вас в нашій школі* (напис на транспаренті);

2. в дакотрых титулах історичного характеру, як напр., в академічних титулах і ословліннях (*Ваша Магніфіценція, Ваша Спектабіліта*), в титулах шляхты, пановників і в дипломатичній сфері (*Ваша Ексцеленція, Ёго Ексцеленція, Величество*), в титулах високих церьковных ерархів (*Еміненція, Ваша Еміненція*), в ословліню умелців (*Майстре*).³²

ПЕРЕПИС ДО ЛАТИНЬСКОЙ ГРАФІЧНОЙ СІСТЕМЫ

Кіріліця (азбука), яку хоснує і русиньський язык, може ся в припадї потреби переписувати до латиньского писма, конкретізованого про окремы языки (словеньський, польський, німецький і т. п.).

1. Буквы русиньской азбуки, яки ся переписують все єднако (з конкретізаціов на словеньску абечеду):

а = а	й = j	т = t
б = b	к = k	у = u
в = v	л = l	ф = f
г = h	м = m	х = ch
ґ = g	н = n	ц = c
д = d	о = o	ч = č
е = e	п = p	ш = š
ж = ž	р = r	щ = šč
з = z	с = s	

2. Буквы русиньской азбуки, яки ся не переписують все єднако (з конкретізаціов на словеньску абечеду):

³² З малов буквов пишеме:

– формы містоназівників *сі, свій* і помічного часослова *быти (сьте)*;

– титулы шляхты в красній літературі, напр.: *ваше благородіє, ваше величество, ваша кралёвска милость, ваша ясность* і т. п.

Азбука	Латиніка	Позиція	Приклади	
є	je	на зачатку слова	єден, Єрусалим	jeden Jerusaly m
		по гласних	грїє, маєток	hr'ije, majetok
		по твердих согласных	пє, бє	pje, bje
		по розділюючих ъ, ь	з'єднотити ся	zjednotyty s'a
дє, тє	d'e, t'e		синє, кізє	syn'e, kiz'e
нє, лє	n'e, l'e			
сє, зє	s'e, z'e			
рє, цє	r'e, c'e			
дзє	dz'e			
є	jo	на зачатку слова	єго, Ёлкін	joho, Jolkin
		по гласних	моєв	mojov
		по твердих согласных	нєго	n'oho
		по розділюючих ъ, ь	з'єйкнути	zjojknuty
дє, тє	d'o, t'o		малєваний	mal'ovan'j
нє, лє	n'o, l'o		тїнєв	t'in'ov
сє, зє	s'o, z'o		князєва	kn'az'ova
рє, цє	r'o, c'o		царєва	car'ova
дзє	dz'o		дзєбати	dz'obaty
я	ja	на зачатку слова	яма, Янко	jama, Janko
		по гласных	моя, стояти	moja, stojaty
		по твердих согласных	памнять, вязати	pamn'a't, vjazaty
		по розділюючих ъ, ь	з'явити ся	zjavyty s'a
тя, дя	t'a, d'a		тягати, дяковати	t'ahaty, d'akovaty
ня, ля	n'a, l'a		нянько, фляшка	n'an'ko, fl'aška
ся, зя	s'a, z'a		волося, зять	volos'a, z'at
ря, ця	r'a, c'a		куря, паця	kur'a, pac'a
дзя	dz'a		дзявкати	dz'avkaty
ю	ju	на зачатку слова	юбілант, Юрко	jubilant, Jurko
		по гласных	кую, твою	kupuju, tvoju
		по твердих согласных	пю, бю	pju, bju
		по розділюючих ъ, ь	ад'ютант	adjutant
тю, дю	t'u, d'u		тюкати	t'ukaty
ню, лю	n'u, l'u		нюхати, любити	n'uchaty, l'ubyty
сю, зю	s'u, z'u		сюжет	s'užet
рю, цю	r'u, c'u		орю, на палцю	or'u, na palc'u
дзю	dz'u			
ї	ji	на зачатку слова	їсти, їж	jisty, již
		по гласных	наїсти ся	najisty s'a
		по твердих согласных	обїднати	objidnaty
		по розділюючих ъ, ь	од'їсти	odjisty

Азбука	Латиніка	Позиція	Приклади	
ь	-	-	-	-
ть, дь	t', d'	окрем позиції перед я, ю, є, ё, ї	заплать, подь	zaplat', pod'
нь, ль	n', l'		нянько, обмаль	n'an'ko, obmal'
сь, зь	s', z'		принесь, лізь	prynes', l'iz'
рь, ць	r', c'		пастырь, хлопец	pastyr', chlopec'
дзь	dz'			
ті, ді	t'i, d'i	по ї	тіло, діти	t'ilo, d'ity
ні, лі	n'i, l'i		коні, літо	kon'i, l'ito
сі, зі	s'i, z'i		сіно, на нозі	s'ino, na noz'i
рі, ці	r'i, c'i		гріх, ціпы	hr'ich, c'ipû
дзі	dz'i			
і	i	во вшитках позиціях	білий, діван, віра, місяць, піхота, стіл, кінь, ніч	bilŷj, divan, vira, mis'ac', pichota, stil, kin', nič
и	y	во вшитках позиціях	тинта, колиба, коник, писати, сивий, книжка	tynta, kolyba, konyk, pysaty, syvŷj, knyžka
ы	ŷ	во вшитках позиціях	кобыла, шпыталь, шына, живот, кыла, гыря, хыжа, мыти	kobŷla, špŷtal', šŷna, žŷvot, kŷla, hŷr'a, chŷža, mŷty

Про научны і одборны цілі (при приправі і редіґованю научных і одборных публікацій, в книговництві, бібліоґрафії, документації і т. п.) ся хоснує транслітерація кіріліці до латинікы. Правила транслітерації букв кіріліці суть реґулованы нормов.

МОРФОЛОГІЯ

Морфологія є наука, об'єктом або предметом котрої є: **класифікація слів на частини речі, ґраматичны (морфолоґічны) категорії слів і творіння форм слів (формотворіння)**. Морфологія є інтеґралнов частёв ґраматичной будовы (ґраматичной сістемы) языка. **Ґрама-тичну будову** творять **морфологія і синтаксис**.

Части речі

В русиньскім языку ся слова ділять на ґрупы, котры суть называны частями речі. Слова ся класифікують подля того, што называють (повнозначны слова), або якы одношіня міджі словами выражають (помічны слова). На основі того можеме виділити десять частей речі, з того шість повнозначных (автосемантичных), три помічны (сінсемантичны), остатня часть речі выражать лем почутя і інтенції.

Припомяньме сі частини речі в скороченім схематичнім образі:

Повнозначны слова означають:

– особы, звірята, предмети і абстрактны понятя	1. назывники – субстантывы (<i>сын, пес, хыжа, штат</i>)
– ознаку (властность) і приналежностны одношіня	2. придавники – адъєктивы (<i>добрый чоловік, сестрина хыжа</i>)
– числовы (чиселны) одношіня	3. числовники – нумералії (<i>єден, другый, трёми</i>)
– одказованя або указованя (заступління)	4. містоназывники – прономіна (<i>я, тот, што, там, вшиткы</i>)
– діяння як процес (чінность або став)	5. часослово – вербум (<i>мама біглює, гырмить, дідо сивіє</i>)
– обставины або признакы діяння і властности	6. присловники – адвербії (<i>красно/-ні співають, завтра прийде, є тепло, барз прісний</i>)

Помічни слова выражають:

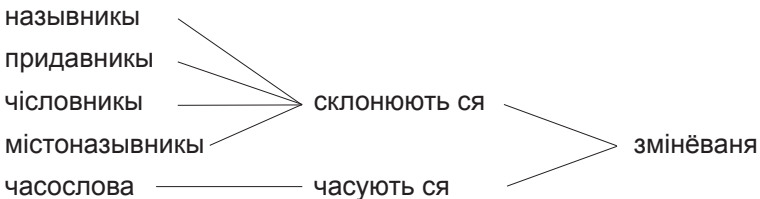
– обставины і одношія несамоостатно	7. приназывники – препозиції (<i>на дворі, з няньком, коло тебе</i>)
– одношія прирядности і підрядности	8. злучники – конъюнкції (<i>брат і сестра; обіцяв, же напише</i>)
– одношія к выповіджіню або к ёго части	9. часткы – партікулы (<i>лем два роки; не пише</i>)
– слова, выражаючі волю, почутя і восприятя (главно звуків)	10. чутєслова – інтеръєкції (<i>Ой! Ах! Ха-ха-ха! Гав-гав!</i>)

При заділіваню слов к єднотливим частям речі є основным крітеріом класіфікації **лексичне значіння слова** (семантика), потім **форма слова** і ёго **функція в речіню**.

Даколи єднакы слова в конкретнім текстї можуть мати розділне значіння і функцію, на основі чого їх заділюєме к розділным частям речі, напр.: *Каждый день ходитъ **коло** нас. Стало ся то **коло** пів пятай. Є теплий **вечур**. Вернув ся **вечур*** і т. п.

Слова выражають взаємны одношія в речіню своїма **формами**. На основі того, ці слово може або не може мати різны (розділны) формы, ділиме части речі на **змінны** і **незмінны**.

К **змінным** частям речі належать:

Остатні части речі суть **незмінны**.

(**Позначка:** Треба знати, же і міджі змінныма частями речі суть єднотливы слова, што ся не склонюють, напр.: *купе, аташе, кліше, гобі* і т. п.)

Граматичне (морфологічне) значіння слова виражає **вонкашні-ма формалныма средствами** (формами слов або словныма формами). Найчастішим формалным виразителем є **закінчіння** (флексія, флективна або релачна морфема), напр.: *жен-а, жен-ы; пиш-у, пи-шеш*. При формотворіню ся в меншій мірі выужывають і іншы средства: **предпонка** (префікс): *будовати – вы-будовати; чередования звуков* (алтернація): *вояк – вояци, ухо – в усі, палець – пальця (е/Ø), водиш – воджу; притиск* (акцент): (*жэны – жєны, сестры – сэстры*); **суплетивный способ**: (*доб-рый – ліпшый, злый – гіршый*) і дакотры іншы.

Каждая граматична форма ся складать з **лексікално значімой часті** і з **граматичной часті**.

Граматичны формы слов ся творять тыж споїнем веце слов (аналітично). То суть зложены (аналітичны) формы, напр.: *писа́в ся, буду́ спати, закры́ла бы-м ся* і др.

Морфологічны катеґорії

Каждая повнозначна часть речі має свої типічны **граматичны значіння**, выражены дакотрым із выше уведжєных способів, які звичайно называєме **морфологічныма катеґоріями**:

Позоруйте, якіма средствами ся выражають в нижеуведжєных частях речі морфологічны катеґорії:

- *братови* – назывник, флексія **-ови** є знаком: єднотного чісла, мужского роду (жив.), датіву;
- з *ліса* – назывник, закінчіння **-а** є знаком: єднот. чісла, муж. роду, ґенітів + приназывник;
- *пишемє* – часослово, флексія **-мє** є знаком: 1-ой особы множ. чісла, теперіш. часу, ознамового способу, активного роду.

Тісне споїня граматичного значіння і способу єго виражіння вытварять **морфологічну форму слова**. А сумарізація (обобщіння) морфологічных форм (як носителів граматичных значінь) творить основу морфологічной катеґорії. То значить, же під **морфологічнов катеґоріев** треба розуміти **споїня єднородного морфологічного значіння, выраженого формалныма средствами** (способами).

Морфологічны катеґорії ся ділять на:

- менны** – род, чісло, пад, міра (ступінь) якості;
- часословны** – час, способ, особа, чісло, вид, часословный род.

Значіння єднотливых морфологічных катеґорій ся неєднаков міров операть о мімоязыкову (обективну) реальность (напр. в роді, в чіслі, в часі і т. п.).

НАЗЫВНИКИ (субстантíвы)

Припомяньме сі кождоу знамы факты о назывниках:

Што означають	На яки вопросы відповідають	Лексико-граматичны группы назывників	Граматичны категорії назывників	Сінтаксична функція назывників
Предмет (субстанцію) в шырокім розуміню, т. є. самостатны назвы, незалежны од їх носителя або творця	хто? што?	1. конкретны (<i>хлоп, лев, липа, двір</i>) – абстрактны (<i>доброта, хыба, гнів, думаня</i>) 2. зрхователны можуть означати єдність і многость (<i>стіл – столы, нога – ногы, окно – окна</i>) – громадны і матеріаловы не можуть мати значіння єдності і многости (<i>молоджава, вербина, цукерь</i>) 3. невластны (<i>мати, дідо, хліб</i>) – властны (<i>Андрій, Торіса, Пряшів</i>) 4. живы (особы, звірята) – неживы (предметы, абстрактны назвы)	1. род 2. чісло 3. пад	подмет присудок іншы члены речіння

Субстантíвны категорії

Род назывників

Род є основным знаком кождого назывника. Природный род є лем мужський і женьський, але подля **граматичного роду** ся назывники заділюють до трёх родів: **мужского** (*брат, вітор, гриб*), **женьского** (*сестра, доля, совість*) і **середнього** (*куря, окно, поле*).

При заділєваню назывників к єднотливым родам помагать флексія назывників у формі номінатива єд. чісла і закінченость основы, зато можеме говорити о **родово сильных** і **родово слабых флексіях**:

Род	Родово силна флексія	Родово слаба флексія	Закінченість основи
мужський	- Ø (<i>вітор, дым, ліс, рукав</i>)	—	на твердий согласный
	- Ø (<i>кінь, апріль, вінець, нохоть</i>)	—	на мягкий согласный
	—	-а/-я (<i>газда, староста, судця</i>)	—
	—	-о (<i>дідо, стрыко, домиско</i>)	—
женський	-а/-я (<i>газда, староста, судця</i>)	—	—
	—	- Ø (<i>долонь, тварь, тїнь</i>)	на мягкий согласный
	—	- Ø (<i>буков, морков, кров</i>)	на -ов
	—	- Ø (<i>мыш, молодеж, поміч</i>)	на -ш, -ж, -ч
середній	- о (<i>болото, вино, корыто</i>)	—	—
	- е (<i>лице, море, плече</i>)	—	—
	—	-а/-я (<i>мача, гача, ягня</i>)	—
	—	-я (<i>тімя, зіля, писаня</i>)	—

В русиньскім языку суть дакотры назывники **сполочного** (або дво-якого) **роду**: *сирота, калїка, бештія, потвора, пняюга* і т. п.

Подля ґраматічного роду і закінчіня ся назывники заділюють к єднотливым тіпам склонёваня.

Род є силнов ґраматічнов категоріов, бо і незмінны субстантївы ся односять ід дакотрому з родів, напр.: **молода лейді, шумна місс, културный аташе, порожнє купе** і т. п. – на їх род указує придавник.

Чісло назывників

Категорія чїсла є єдным із средств реалізації предметного значіня назывників. Нёв ся означать кїлькість (або даяке множество) предметів названых даным назывником.

В русиньскім языку розлишуєме дві форми чїсла: **єднотне чїсло** (сінгулар) і **множне чїсло** (плурал). Форма єднотного чїсла означать, же названий предмет треба розуміти як єден, вычлененый із якогось

множества предметів (*хыжа, окно, чоловік, воробель*). Форма множеного чісла указує, же названий предмет ся розумить як два і веце еднаких предметів (*хыжы, окна, люде, вороблі*).

Выражіня єдноти і многоти дачого ся в реалности не все згоджує з ґраматічным єднотным чіслом і множным чіслом. Порівняйте назывники: (*тоты*) *граблі*, (*тота*) *молоджава*, (*тоты*) *гуслі*, (*тоты*) *купелі*, (*тото*) *войско*, (*тота*) *звірина*, (*тота*) *грабина* і т. д.

Треба памятати, же:

переважне множество назывників мають форми єднотного і множеного чісла (*стіл – столы, дівка – дівкы*);

часть назывників ся ужывать лем у формі єднотного чісла (*singularia tantum*), напр.: *голод, краса, пісок, листя, доброта, людство, молоко, цукерь* і т. п.;

далша часть назывників має лем форму множеного чісла (*pluralia tantum*), напр.: *вечуркы, ножычкы, прядкы, Татры, вольбы, менины, жнива, осыпкы, теплакы* і т. п.

Пад назывників

Пад є морфологічнов категоріов, котров ся означує одношіня даного назывника к другим членам речіня.

Припомяньме сі, же:

Категорія паду ся реалізує в русиньскім языку в шестёх рядах форм (а з вокатівом – в семох), котры творять сістему падовых форм:

1. **номінатів** – хто? што?
2. **ґенітів** – кого? чого?
3. **датів** – кому? чому?
4. **акузатів** – кого? што?
5. **локал** – (о) кім? (о) чім?
6. **інштрументал** – (з) кым? (з) чім?
7. **вокатів** (клична форма) – ословліня

В тій сістемі форм номінатів є основнов словниковов формов і называть ся **прямим падом**, а остатні ся называють непрямима падами. Номінатів ся ніґда не ужывать з приназывником а локал – без приназывника. Остатні падовы формы можеме хосновати як з приназывником, так без приназывника.

Вокатів ся хоснує як ословліня у живых назывників (або у персоніфікованых неживых назывників), напр.: *сынку, мамо, брате, краю, водічко* і т. д.

Склонёваня назывників

Під склонёванём треба розуміти зміну форм того самого називника в шістьчленній системі падів у єднотнім і множинім числі.

Називники заділюєме к єднотливим тіпам склонёваня на основі ґраматічного роду, закінчіня номінатива (зрідка і ґенітива) єднотного числа і закінчености основы. Тоты критерії ся можуть споїти доведна і витваряти шыршы тіпы склонёваня (деклінації). В русиньскім языку (так як в остатніх выходославянських языках) суть штири (4) тіпы склонёваня (деклінації):

Перше склонёваня (I. деклінація)

До першого склонёваня належать називники **женьского, мужского і подвойного** роду із закінчінём **-а (-я)**: *жена, стїна, хыжа, школа; дыня, земля, папуча; староста, калїка, судця*. Залежно од кінцёвого согласного основы, називники першого склонёваня ся ділять на дві ґрупы: тверду і мягку.

Таблічка флектівных морфем назывників 1-го склонёваня:

Пады	Єднотне число					
	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка	Тверда	Мягка
	жена школа	дыня земля	староста	судця	сирота	партія
Н.	-а	-я	-а	-я	-а	-я
Ґ.	-ы	-ї	-ы	-ї	-ы	-ї
Д.	-ї	-ї	-ови	-ёви	-ї	-ї
А.	-у	-ю	-у	-ю	-у	-ю
Л.	-ї	-и	-ови	-ёви	-ї	-ї
І.	-ов	-ёв	-ов/-ом	-ём	-ов	-ёв
В.	-о	-ё	-о	-ё	-о	-ё

Пады	Множне число					
	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка	Тверда	Мнягка
	жены школы	дынї землї	старостове старосты	судцёве судцї	сироты	партїї
Н.	-ы	-ї	-ове/-ы	-ёве/-ї	-ы	-ї
Ґ.	-Ø	-Ø	-ів/-Ø	-їв	-Ø	-Ø
Д.	-ам	-ям	-ам/-ім	-ям/-їм	-ам	-ям
А.	-ы	-ї	-ів	-їв	-ы	-ї
Л.	-ах	-ях	-ах/-ох	-ях	-ах	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ями	-ами	-ями
В.	-ы	-ї	-ове/-ы	-ёве/-ї	-ы	-ї

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

І. деклінація, єднотне число:

а) в ґенітиві твердої ґрупи є флексія **-ы**, в мнягкій **-і (-ї)**: *лавкы, стїны, хыжы, школы, кашы; дынї, землї, папучї*;

б) в дативі є закінчіня **-і (-ї)**: *женї, недїлї, лавцї, кобылї, душі, доброти*;

в) в інштрументалї ся хоснує флексія **-ов (-ёв)**: *женов, лавков, хыжов, землёв, дынёв*;

г) интересный яв находиме в локалі, де ся в твердої ґрупі хоснує флексія **-ї** з наслідным змнягчінём послїднёго согласного основы: *лада – ладї (лад'ї), колода – колодї (колод'ї), стїна – стїнї (с'т'їн'ї), скоро – скорї (скор'ї), роса – росї (рос'ї), коза – козї (коз'ї)* і т. п., але в мнягкій ґрупі флексія **-и** з насліднов діспалаталізаціов послїдней согласной основы: *земля (земл'а) – земли, дыня (дын'а) – дыни (дыни), кухня (кухн'а) – кухни (кухни)*.

У вокативній формі ся найчастїше стрїчає з флексіов **-о**: *жено, козо, дїво, землє (земл'о)* і т. д. При назвах особ і властных менах попри флексії **-о** ся зъявлять і нулова флексія (тзв. стягнута форма): *Марє – Марь, Анцє (Ан'ц'о) – Анць (Ан'ц'), бабо – баб, мамо – мам* і т. д.

І. деклінація, множне число:

а) в номінативі ся хоснують закінчіня **-ы, -і (-ї)**: *жены, дївкы, куркы,*

kozy, лопты; неділі (неділ'ї), дыні, землі, папучі;

б) в інструменталі ся поужывать флексія **-ами**, де ся заховало старе **-и** (дагдє з высловностєв близков к **-е** – „и“): *коровами, курками, бабами; землями (земл'ами), недїлями, дынями*.

Многы субстантывы на **-а** муж. роду і тзв. сполочного роду (муж. і жен.) тїпу: *староста, ґазда, тракторїста, сирота, калїка, потвора* і т. п., мають в єднотливых падах флексії I. або II. деклінації:

а) в ґен. єд. ч. мають флексію **-ы**: *старосты, ґазды, сироты*;

б) в дативі єд. ч. і в лок. єд. ч. мають переважно закінчіня **-ови**: *старостови, ґаздови, слугови*, але у назывників сполочного роду находитме флексію **-ї**: *сиротї, калїцї, потворї* і т. п.;

в) в акузативі єд. ч. мають флексію **-у**: *ґазду, старосту, слугу, сироту, калїку, пянюгу* і т. п.;

г) в інштр. єд. ч. мають паралелны флексії **-ов**, **-ом**: *старостом – старостов, слугом – слугов, калїком – калїков, сиротом – сиротов, пянюгом – пянюгов*;

ґ) у вокативі мають флексію **-о**: *старосто, ґаздо, калїко*;

д) в номінативі множ. ч. суть можны розділны флексії: **-ове/-ы**, **-ёве/-ї**: *старостове/старосты, слугове/слугы, судцёве/судцї*. Лем флексію **-ы** рекомендуєме у назывниках: *тракторїсты, фотбалїсты, журналісты, інвалїды, пензїсты*;

е) в дат. мн. ч. паралелно з флексїєв **-ам** може ся хосновати і флексія **-ім**: *старостам/-ім, ґаздам/-ім, судцям/-ім*;

є) паралелны флексії **-ах/-ох** фунґують і в локалі: *старостах/-ох, ґаздах/-ох, слугах/-ох*;

ж) вокативна форма є така як в номінативі: *старостове/-ы, ґаздове/-ы; журналісты, калїкы* і ін.

Склонєваня назывників муж. р. закінченых в ном. єд. ч. на **-а** укажує, же в русиньскім языку назывники муж. р. на **-а** (*староста, ґазда, слуга, судця*) ся прихылили к мужській деклінації тїпу *сын* (бывшой **и** (**у**)-основы).

Друге склонєваня (II. деклінація)

До другого склонєваня належать назывники **мужского роду з нуловым закінчїнєм** в ном. єд. ч. з основов на твердый і мнягкый согласный: *брат, малярь, край, кїнь, хлїб*, і зо закінчїнєм **-о**, **-е** тїпу: *дїдо, домиско, лісище*, а тыж назывники **середнєго роду** на **-о**, **-е**, **-я**, **-є**: *село, поле, значїня, условїє*. Залежно од кінцєвого согласного основы ся назывники 2-го склонєваня ділять на **тверду** і **мняжку** ґрупу.

Таблічка падових закінчень називників 2-го склонёваня:

Пады	Єднотне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сын стіл	учітель пень	дїдо домиско	село	поле значіня	условіє
Н.	-Ø	-Ø	-о	-о	-е, -я	-є
Ґ.	-а	-я	-а	-а	-я	-я
Д.	-ови, -у	-ёви, -ю	-ови, -у	-у	-ю	-ю
А.	-а, -Ø	-я, -Ø	-а, -о	-о	-е, -я	-є
Л.	-ови, -ї	-ёви, -ю	-ови	-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ом	-ём	-ом	-ом	-ём	-ём
В.	-у, (-е)	-ю, (-ю)	-у, (-о)	(-о)	(-е), (-я)	(-є)

Пады	Множне чісло					
	Тверда	Мнягка	Тверда		Мнягка	
	сынове стола	учітелї пнї	дїдове домиска	села	поля значіня	условія
Н.	-ове, -ы	-ї	-ове, -а	-а	-я	-я
Ґ.	-ів	-їв	-ів, -Ø	-Ø	-Ø/-ей	-ій
Д.	-ам/-ім	-ям/-ім	-ам	-ам	-ям	-ям
А.	-ів/-ы	-їв, -ї	-ів, -а	-а	-я	-я
Л.	-ах/-ох	-ях/-ёх	-ах/-ох	-ах	-ях	-ях
І.	-ами	-ями	-ами	-ами	-ями	-ями
В.	-ове, (-ы)	-ї, (-ї)	-ове, (-а)	(-а)	(-я)	(-я)

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:**II. деклінація, єднотне чісло:**

а) в ґенітиві єд. ч. називники муж. роду мають окрем флексії **-а (-я)** часто закінчіня **-у (-ю)** з дость тяжко выділеним значінём про єдну з флексій. Шырше бы ся могло увести, же закінчіня **-а (-я)** мають називники з конкретным значінём (*стола, воза, носа, пня, стрыка*) а зак. **-у (-ю)** находиме у матеріаловых і у вєце абстрактных називників (*цукрю, чаю, маку, але – сыра, крику, гнїву, жалю, розуму*);

б) в датіві єд. ч. живых називників муж. роду є зак. **-ови (-ёви)**: *сынови, псови, конёви, Василёви, уйкови, дїдови, нанашкови*. Неживы

називники муж. р. і називники середнього роду мають переважно закінчення **-у (-ю)**: *ножику, букварю, палцю, краю, дубиску, дереву, небу* (хочь в говорі штілі часто стрічає перехід к **-ови/-ёви**).

II. деклінація, множене число:

а) в номінативі множного числа є декілько варіантів флексій:

– **-ы** мають називники з основ на твердий согласный (*быкы, псы, домы, дубы, когуты*);

– **-і (-ї)** мають називники з основ на мягкий согласный (*вороблі, коні, зайці, самці, учителі, горці, ключі, обручі, злодії, обычаї* і т. п.);

– **-и** мають називники із суф. **-ак-, -к-** з наслідних алтернацій на **-ц-** (*вояци, вояцци, жобраци, златници, Словацци*); а тиж два називники з твердих основ (*попи, хлопци*);

– **-е** мають називники з основ на **-ан** (*Белгічане, Американе, Пряшівчане, Радванчане, Рокитівчане, Сабіновчане, Цигане*);

– **-ове** мають називники як з основ на согласный, так ай на **-о**, означаючи людський (чоловічий) світ, главно із значінням родинних одиноків (*братове, синове, дідове, зятёве, кумове, шовгрове, сватове, панове, членове*). Тота флексія (**-ове**) походить з бывшой старославянської **у (у)-основы**, заховала ся лем в русиньскім языку споміджі виходославянських языків;

б) в генітиві вшыткы высше спомнянуты групи субстантивів мають флексію **-ів (-їв)**, лем тіп *коні, гості* мають тиж паралелне закінчення **-ей**: *дубів, Белгічанів, братів, углярів, панів, попів, конів (і коней), гостів (і гостей)*;

в) в дативі фунгує паралелна флексія **-ім (-їм)/-ам**: *хлопам/-ім, братам/-ім, зайцям/-ім* і т. п., лемже в языку молодшого покоління главно у неживых і звірячих називників зачинать вытїсняти закінчення **-ам (-ям)** флексія **-ом (-ём)**: *дням/днём, псам/псом, букварям/букварём, батогам/батогом, знакам/знаком* і т. д., што тиж треба поважати за нормативне;

г) в акузативі закінчення **-ів** (як в ген.) мають субстантиви означаючи живы створіння: *хлопів, братів, волів, псів, когутів, панів, робітників* і т. д., лемже називники означаючи назвы звірят можуть мати в акуз. мн. ч. тиж флексію номінатива, напр.: *віджу твої волы/пригнав повно волів; віджу вовкы/забили пять вовків; віджу два коні/пасло ся повно конів-ей* і т. п. Обидві форми суть нормативны. Неживы називники мають в акуз. звичайно флексію **-ы/-і (-ї)** (як ном.): *батогы, жолобы, ножики, пецы, столы; кліщі, плащі, ключі, букварі, дні, краї*;

г) в інструменталі ся звичайно хоснує закінчення **-ами (-ями)**, лем

в єдноскладных словах ся обявлять і паралелне **-ми**: *конями/кіньми*, хоць і не у вшиткых, напр.: *псами, домами, днями*;

д)пролокалєхарактерістичнапаралелнафлексія**-ох/-ах**: *на столох/-ах, в жолобох/-ах, ключох/-ах, вовкох/-ах, конѣх, псах, коцурах, днѣх/днях* і т. д.

Третє склонєваня (III. деклінація)

До третєго склонєваня належать назывники **женського роду з нуловым закінчінєм** в ном. єд. числа з основов на мнягкий согласный і на **-ов**: *тінь, мідь, путь, сіль, ніч, морков, церьков, кров*, а тыж назывники *мыш* і *мати*.

Таблічка падовых закінчінь назывників 3-го склонєваня:

Пады	Єднотне число					Множне число				
	тінь	ніч	морков	мыш	мати	тіни	ночі	моркви	мышы	матери
Н.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	-и	-і	-и	-ы	-и
Ґ.	-и	-і	-и	-ы	-ер -и	-ей	-ей	-ей	-ей	-ей
Д.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ям	-ам	-ам	-ам	-ям
А.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-ірь	-и	-і	-и	-ы	-и
Л.	-и	-і	-и	-і	-ер -и	-ях	-ах	-ах	-ах	-ях
І.	-єв	-ов	-ов/ -овлєв	-ов	-ір -єв	-ями	-ами	-ами	-ами	-ями
В.	-Ø	-Ø	-Ø	-Ø	-и	(-и)	(-і)	(-и)	(-ы)	-и

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

III. деклінація, єднотне число:

а) в ґенітиві, датіві і локалі є закінчіня **-и**, напр.: *тіни, соли, постели, масти, пясти, боли, пути, смерти, радости*; окрем *ніч/ночі, мыш/мышы*;

б) в інструменталі єд. ч. є закінчія **-ов(-єв)**: *пастєв, солєв, мастєв, ночов, мышов, постілєв, ногов*. У назывників типу *морков* ся в тім паді зьявлять у варіантній формі епентетичне (всувне) **-л-**: *кровлєв, морковлєв, церьковлєв, брытовлєв*. Ту ся зачленює і склонєваня назывника *мати/матірь*, котрый ся склонює так: *мати/матірь, матери, матери, матірєв*.

III. деклінація, множне число:

а) номінатив має флексію **-и**: *тіни, п'ясти, соли, кости, пути, долони, церкви, матери*; але – *ночі, мыши*;

б) в ґенітиві є флексія **-ей**, хочь чуємо „-и“, бо при висловности **-j-** ту випадать, вплинувши передтым на зужіня **е (ê)** (*костей/костê/кости*, зато, же висловность **ê = и**).

Як з прикладів видно, до той деклінації належать називники женьского роду бывшой **і-основы**, котры сі в русиньскім языку в ґен. ед. ч. заховали бывшу флексію **-и** (*постели, кости, долони*), перед котров ся согласны депалаталізують (стають ся твердыма). Зато ся в русиньскім языку (на розділ од українського) одлишують од себе флексії ґенітиву, дативу і локалу бывших **і-основ** од таких самых падовых форм бывших **ја-основ**, напр.: *вышня – сіль, вышні – соли, вышні – соли, вышню – сіль, вышні – соли, вышнѣв – солѣв*.

Четверте склонёваня (IV. деклінація)

До четвертого склонёваня належать називники **середнёго роду із закінчінём -а (-я)**, якы ся при склонёваню росшырюють о суфікс **-ат- (-ят)** або **-т-**: *ягня, гуся, теля, паця, гача, горня, стілча, тімня, вымня* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь називників 4-го склонёваня:

Пады	Єдотне число			Множне число		
	ягня горня	гача стілча	тімня вымня	ягнята горнята	гачата стілчата	тімнята вымнята
Н.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-ят -а
Ґ.	-ят -и	-ат -и	-ят -и	-ят -Ø	-ат -Ø	-ят -Ø
Д.	-ят -и	-ат -и	-ят -и	-ят -ам	-ат -ам	-ят -ам
А.	-я	-а	-я	-ят -а	-ат -а	-ят -а
Л.	-ят -и	-ат -и	-ят -и	-ят -ах	-ат -ах	-ят -ах
І.	-ят -ѐм	-ат -ѐм	-ят -ѐм	-ят -ами	-ат -ами	-ят -ами
В.	-я	-а	(-я)	-ят -а	-ат -а	(-ят -а)

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

IV. деклінація, єдотне число:

а) в ґенітиві єд. ч. як і в далшых непрямых падах єд. ч. ся основа росшырює о суф. **-ат (-ят)**, **-т-**, за котрым слідує флексія **-и**: *ягняти*,

пацяти, гусяти, горняти, стилчати, вымняти і т. п.

б) в дативі єд. ч. (на розділ од українського языка) є закінчення **-и**: *ягняти, пацяти, гусяти, куряти* і т. д., котре може мати і паралелну форму із закінченням **-ю**: *вымняти/вымнятю, гачати/гачатю, теляти/телятю* і т. д.;

IV. деклінація, множне число:

В множнім числі можемо за особитость вважати лем форму інструменталу, котра попри повній **-ами** має і стягнуту подобу **-ми**: *горнятами/горнятми, гачатами/гачатми, качатами/качатми, курятами/курятми* і т. д.

Як видно з многих прикладів, дакотры субстантывы середнього роду бывшой **еп-основы** (*вымня, тїмня* і др.) ся склонюють подля взорів IV. деклінації, але многы з них ся склонюють подля бывшой **о-основы**: *мено – мена, племено – племена, семено – семена* (але тыж *сїмня/сїмня – сїмняти*).

Склонёваня назывників *singularia tantum* (маючих лем єднотне число)

Таблічка падовых закінчень:

Пады	Єднотне число <i>Singularia tantum</i>		
	щастя	здравя/здоровя	думаня
Н.	-я	-я	-я
Ґ.	-я	-я	-я
Д.	-ю	-ю	-ю
А.	-я	-я	-я
Л.	-ю/-ї	-ю/-ї	-ю/-ї
І.	-ём	-ём	-ём
В.	-я	-я	-я

Куртый коментарь к такому тіпу склонёваня:

Многы назывники мають лем формы єднотного числа. Суть то найчастіше субстантывы, означаючі матеріал, масу не піддаючу ся чіселному зрахованю, індивідуалны властны назвы, абстрактны понятия выражаючі емоції, чувства і т. п. Склонюють ся звичайно на основі свого заділіня ку ґраматичному роду подля взорів єдного з тіпів

склонёвня. Про ліпшу наглядность уводжає дану таблічку падовых закінчінь трёх прикладів. Так ся склонюють звичайно мотивовані і девербативні субстантиви на **-я** типу: *цілованя, обіцяня, обхаджаня, доїня; быля, галузя, зіля, обыстя, запястя, жаборіня, насіня* і т. д.

Склонёвня назывників *pluralia tantum* (маючих лем множне чісло)

До той ґрупи належать назывники типу: *ворота, гуслі, граблі, ґачі, двері, сіни, дріджі, кліщі, крижы, ногавкы, ножычкы, санкы, холошні, ціпы, помыї, отрубы, вилы, ногавіці, плавкы, треніркы, вечуркы, комашні, хрестины, народенины, святкы, макароны, аліменты, грошы, пінязі, джмурыкы, Карпаты, Кордільєры, Алпы, Татры* і т. д.

Таблічка падовых закінчінь:

Пад	Множне чісло			Plurale tantum	
Н.	двері	ножычкы	гуслі	санкы	Татры
Ґ.	-ей	ножычок	гусель	санок	Татер
Д.	-ям/-їм	ножычкам	гуслям	санкам	-ам
А.	двері	як Н.	як Н.	як Н.	як Н.
Л.	-ях/-ёх	-ах	-ях	-ах	-ах
І.	-ями/-ми	-ами	-ями	-ами	-ами
В.	(-ї)	(-ы)	(-ї)	(-ы)	(-ы)

Куртый коментар к дакотрым падовым формам:

а) кідь в ґрупі согласных выступує **л** або **н**, та в ґенітиві ся зъявлять всувный гласный **е**: *гуслі/гусель, холошні/холошень* і т. д.;

б) кідь в сусідстві согласных перед кінцёвков выступує согласный **к**, та в ґенітиві перед тым согласным ся зъявлять всувный гласный **о**: *санкы/санок, ножычкы/ножычок, ногавкы/ногавок, треніркы/тренирок* і т. д.;

в) назывник *двері* в інштр. має двояку форму: *дверями/дверми*;

г) векшына з тых назывників мають в лок. двояку форму **-ах (-ях)/-ох (-ёх)**: *дріджах/-ох, кліщах/-ох, макаронах/-ох, дверях/-ёх* і т. д.;

ґ) вокатівна форма тых назывників ся рівнять формі номінативу.

ПРИДАВНИКИ (адъєктивы)

Придавники (адъєктивы) суть повнозначны змінны слова, што передають ознаку (властность) предметів у формі ґраматичной залежности од назывників в категоріях роду, числа і паду.

Придавники ся ділять на:

а) **якостны** – указують на таку ознаку предмета, што може виражати різнородный ступінь якости (квалітативности) предмета (*теплый* – *тепліший* – *найтепліший*, *тонкий* – *тонший* – *найтонший*);

б) **односны** – означають властность не прямо, але через одношіня к другому предмету (*сливовый леквар*, *черешнёва кістка*, *гадзав-не хус-тя*, *деревяный стіл*);

в) **присвойны** – мають значіня приналежности особі або звірятю (*няньків калап*, *мамина блузка*, *братів*, *сестрин*, *камаратів*, *дідовы окулярі*).

Придавники ся змінюють:

а) подля **родів** (*білый*, *біла*, *біле*) – мають форми мужского, женьского і середнього роду;

б) подля **чисел** (*мудрый* – *мудры*) – мають форми єднотного і множного числа;

в) подля **падів** (*добрый*, *доброго*, *доброму..*, *добры*, *добрых...*) – мають сістему форм шестёх падів єднотного і множного числа.

Род, число і пад придавників суть цалком залежны од роду, числа і паду назывників, зато суть з нима в тых формах згодні. Напр.: *Веселый нянько* (ном. єд. ч. муж. р.) *вошов до теплой хыжы* (ґен єд. ч. ж. р.), *попозерав на свою молоду жену* (акуз. єд. ч. ж. р.), *погладив по голові свої мудры діти* (акуз. мн. ч.).

Склонёваня придавників

Адъєктивы (придавники) в русиньскім языку можеме заділити до двох ґруп в залежности од закінчіня основы на тверду і мняжку согласну.

Зато придавники мають два тіпы склонёваня: твердый і мнягкий (-ый, -а, -е; -ій, -я, -е).

Твердый тіп: *новы́й, мамин* Мнягкый тіп: *сині́й, песі́й*

Пад	Ёднотне чісло		Множ. ч.	Ёднотне чісло		Множ. ч.
	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды	Муж. і серед. род	Женьскый род	Про вшыткы роды
Н.	новы́й нове́	нова́	новы́	сині́й сине́	синя́	сині́
Г.	ново́го	ново́й	новы́х	синё́го	синё́й	сині́х
Д.	новому́	нові́й	новы́м	синёму́	сині́й	сині́м
А.	як Н. або А.	нову́	як Н. або А.	як Н. або А.	синю́	як Н. або А.
Л.	нові́м	нові́й	новы́х	сині́м	сині́й	сині́х
І.	новы́м	новов	новы́ма/-ы́ми	сині́м	синёв	сині́ма/-і́ми

Позначкы к сістемі форм придавників:

а) Так ся склонюють нелем якостны і односны придавники, але ай присвойны: *нянькі́в, мамин* – подля твердого тіпу а *песі́й, песя́, песе́* – подля мнягкого тіпу.

б) Множне чісло має еднакы формы про вшыткы три роды.

Куртый коментарь к дакотрым падовым формам:

В сістемі форм придавників **ёднотного чісла** можеме позоровати такы особитости:

а) в ном. і акуз. ёд. ч. заховали сі адъєктивы твердого тіпу склонёваня в мужскім роді старый фонетічний варіант флексії **-ый**: *добры́й, тверды́й, веселы́й, червены́й, повны́й, зелены́й* і т. п. Мнягкы тіпы адъєктивів ту мають зак. **-ій (-їй)**: *вчєрашні́й, тепєрішні́й, нижні́й, чуджі́й, горячі́й*;

б) в ґенітиві адъєктивы женьского роду мають стягнуту форму: *высоко́й, добро́й, синё́й (син'о́й), горячо́й, чуджо́й*;

в) в інструм. сі придавники муж. і серед. роду заховали стару флексію **-ым**: *добры́м, тверды́м, веселы́м, червены́м, мнягкы́м*. При мнягкій основі ту є закінчіння **-ім (-їм)**: *вчєрашні́м, сині́м, вовчі́м, чуджі́м*;

г) в локалі ся хоснує лем една флексія **-ім**: *на высоко́ім, червєні́м, женаті́м*.

В множнім чіслі:

а) у формі номінативу ся про вшыткы три роды твердой основы хоснує зак. **-ы** а в мнягкій **-і (-ї)**: *добры́, тверды́, весєлы́, червєны́, повны́, зелєны́; вчєрашні́, тепєрішні́, нижні́, чуджі́, горячі́*;

б) в інструм. мають ад'єктиви твердої основи: частіше флексію **-ыма** а зрідка त्यж **-ыми**; придавники м'ягкої основи **-іма (-іма)/-іми (-іми)**: *червеньыма, чорныма, высокыма, жовтыма; вчєрашніми, синіми, когутячіми, баранячіми*;

в) в локалі є флексія **-ых** при твердій основі а **-іх (-іх)** при ад'єктивах м'ягкого типу: *добрых, твердых, білых, жовтых; синіх, вівчїх, вчєрашніх, когутячіх*.

Присвойны ад'єктиви ся творять суфіксами **-ин (-а, -е)** або **-ів (-ів), -ова, -ове**: *сестрин – сестрина – сестрине; Іванів – Іванова – Іванове; ковалів – ковалёва – ковалёве*.

Ступнёваня придавників

Якостны придавники ся ступнюють і зато можуть творити форми другого і третєго ступня, т. зн. два ступні порівняня: **высший ступень (компаратів)** і **наивысший ступень (суперлатів)**.

Высший ступень ся творить од основи позитіву (основного ступня) суфіксами **-ш-, -іш- (-іш-)** і флексіями мужского, жєньского і середнєго роду, напр.: *молодой – молодшый, молодша, молодше, молодшы; старый – старшый, старша, старше, старшы; вірный – вірнішый, вірніша, вірніше, вірнішы; мудрый – мудрішый, мудріша, мудріше, мудрішы*.

Суф. **-ш-** ся найчастіше ужывать при неодвождєных придавниках, котрых основа ся кінчить на єден согласный або на ґрупу согласных, напр. **-гк-, -вг-, -рд-, -рт-**, кідь закінчіня основ **к-, ок-, ек-, г-** выпадають: *легкий – легшый, глубокий – глубшый, довгый – довшый*, або проходить алтернація: *дорогой – дорожшый; богатшый, молодшый, новшый, слабшый, старшый, твердшый* і т. д.

Суф. **-іш-/(-іш-)** ся ужывать в остатніх позиціях: *чорнішый, головнішый, мудрішый, културнішый, простішый, світлішый*.

Форма компаратіву ся творить у дакотрых придавників од іншых основ (суплетівным способом): *добрый – ліпшый, великий – векшый/бівшый, злый – гіршый, малый – меншый*.

Компаратів може мати і аналітичну форму споїнєм слова *вєце, менше, барже, барзі* з формов позитіву: *вєце теплый, вєце мокрый, барже сухой, барзі толерантный* і т. д.

Наивысший ступень (суперлатів) ся творить приданєм префікса **най-** к формі высшого ступня: *наимолодшый, наивысшый, найміцнішый, найспокійнішый*.

Частка **як-** додана к формі суперлатіву означать максімалный про-
яв якости, яка може быти досягнута: *якнайліпшый, якнайвысшый*,

якнаймудріший і т. д. Максимальний прояв ознаки може придати і префікс **пре-** приданий к формі основного ступня: *превеликий, предобрий* і т. д.

МІСТОНАЗЫВНИКЫ (прономіна)

Містоназывником ся называть самостатна змінна часть речі, котра указує на предмети, на ознаки і на кількість, але не называть їх і не означає їх. Тоты слова заступують назывники, придавники і числовники. Зато містоназывники як часть речі задїлюєме к **указуючим словам**.

Подля **вызнамово-морфологічних** значінь ділиме містоназывники на:

- особны** (ай особно-указуючі): я, ты, він, вона/она, воно/оно; мы, вы, они/они;
- рефлексивный**: себе (ся);
- указуючі**: тот, та, то, то, тамтот, тамта, тамто, тамты; такой, тільки;
- присвойны**: мій, твій, свій, наш, ваш;
- вызначены**: сам, самый, всякий, каждый, жадный, іншакый, інакшый, вшыток;
- вопросно-односны**: хто, што, який, чий, котрый, кілько;
- одпоруочі/негуючі**: ніхто, ніч, ніякий, нічий;
- невызначены**: хтось, щось, дахто, дашто, хочьхто, хочьшто, хочьякий, хочькотрый.

Склонёваня містоназывників

Особны містоназывники: *я, ты, він, вона/она, мы, вы, они/они*

Пад	Перша особа		Друга особа		Третя особа – Єднотне ч.			Множ. ч.
	Єд. ч.	Мн. ч.	Єд. ч.	Мн. ч.	Муж. р.	Жень. р.	Серед. р.	Провыткы роды
Н.	я	мы	ты	вы	він	вона/она	воно/оно	они/они
Г.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/го	нэй/ей	нёго/ёго/го	них/іх
Д.	мені/мі	нам	тобі/ті	вам	нёму/ёму/му	ній/їй/ей	нёму/ёму/му	ним/ім
А.	мене/ня	нас	тебе/тя	вас	нёго/ёго/го	ню/ей/ї	нёго/ёго/го	них/іх
Л.	мені/мі	нас	тобі	вас	нім	ній	нім	них
І.	мнов	нами	тобов	вами	ним	нёв	ним	нима

Позначка: Шпеціфічним знаком русинських особних і рефлексивного містоназівників суть скорочены форми ґенітива, датива і акузатива єд. числа: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы як їх повны пенданти. В звязній речі (тексті) они звичайно фунґують в безакцентній позиції, напр.: *не відів ня, обышов тя, принісь мі, дай му* і т. п.

Указуючі, присвойны і визначены містоназівники: *тот, тота тото, мій, моя, моє, сам, сама, саме, тоты, мої, самы*

Пад	Єднотне число						Множне число		
Н.	тот, тото	тота	мій, моє	моя	сам саме	сама	тоты	мої	самы
Ґ.	того	той	мого/ моєго	моєї	самого	самой	тых	моїх	самых
Д.	тому	тій	мому/ моєму	моїй	самоу	самій	тым	моїм	самым
А.	як Н. або Ґ.	тоту	як Н. або Ґ.	мою	як Н. або Ґ.	саму	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.
Л.	тім	тій	моїм	моїй	самім	самій	тых	моїх	самых
І.	тым	тов	моїм	моєв	самым	самов	тыма/ -ми	моїма/ -ми	самыма/ -ми

Вопросно-односны містоназівники: *хто, што, який, яка, яке, котрый, котра, котре, чій, чія, чіє*

Пад	Єднотне число							
Н.	хто	што	який, яке	котрый, котре	чій, чіє	яка	котра	чія
Ґ.	кого	чого	якого	котрого	чієго	якой	котрой	чіей
Д.	кому	чому	якому	котрому	чієму	якій	котрій	чіій
А.	кого	што	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.	яку	котру	чію
Л.	кім	чім	якім	котрім	чіїм	якій	котрій	чіій
І.	кым	чім	якым	котрым	чіїм	яков	котров	чієв

Пад	Множне число		
Н.	якы	котры	чії
Ґ.	якых	-ых	чіїх
Д.	якым	-ым	чіїм

А.	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.	як Н. або Ґ.
Л	яких	-ых	чіїх
І.	якыма/-ми	котрыма/-ми	чіїма/-ми

Неґуючі (одпорууючі) і невязначены містоназывники: *нихто, ніч, хтось, штось, дахто, дашто, хоцьхто, хоцьшто*

Пад								
Н.	нихто	ніч	хтось	штось	дахто	дашто	хоцьхто	хоцьшто
Ґ.	никого	нічого	когось	чогось	дакого	дачого	хоцького	хоцьчого
Д.	никому	нічому	комусь	чомусь	дакому	дачому	хоцькому	хоцьчому
А.	никого	ніч	когось	штось	дакого	дашто	хоцького	хоцьшто
Л.	нікім	нічім	кімсь	чімсь	дакім	дачім	хоцькім	хоцьчім
І.	нікым	нічім	кымсь	чімсь	дакым	дачім	хоцькым	хоцьчім

Коментарь к дакотрым падовым формам:

В области прономінальной морфології має русинський язык дакілько шпеціфічных знаків. К ним належать:

1. Скорочены формы особных і рефлексівного містоназывників у формах ґен., дат. і акуз. єд. ч.: *ня, тя, ся, го; мі, ті, сі, му*, котры суть омного фреквентованішы, як їх повны пенданты: *мене, тебе, себе; мені, тобі, собі*. Скорочены формы в тексті функціонують звичайно в безакцентній позиції, напр.: *не віді́в ня, обышо́в тя, прині́сь мі, да́й му* і т. п.

В інштр. єд. ч. є закінчіня **-ов- (оў)**: *мнов, тобов, собов, нёв*.

2. В ном. мн. ч. особных містоназывників ся заховали стары формы: *мы, вы*. Третя особа ту має форму: *вни/они*, а в інштр. мн. ч. тот містоназ. має форму: *нима*.

3. Присвойны містоназывники муж. і серед. роду мають в ґен., дат. і акуз. єд. ч. паралелны стягнуты і нестягнуты формы: *мого – моёго, твому – твоёму, свого – своёго*. В локалі і інштр. єд. ч. є форма – *моім*; в інштр. мн. ч. – *моїма*.

4. Русинський язык має лем зложены подобы указуючіх містоназывників: *тот, тота, тото, тоты; тамтот, тамта, тамто, тамты*.

5. Містоназывник *сесь, сеся, сесе, сесі* є староруського походжіня а при формотворіню го можеме поважовати за мнягкый варіант містоназ. *тот (тот – того – тому; сесь – сёго – сёму)*.

ЧІСЛОВНИКИ (нумералії)

Чісловником ся называють повнозначна змінна часть речі, котра означать абстрактны числовы понятя (*єден, пять, сто*), кількість єднотливых предметів у формі цілых чисел або дробных величин (*дві сестры, пять літрів, півдруга рока, єдна шестина поля*) і чиселне розміщення або порядок предметів у ряді єднаких предметів (*першый день, десята хыжа*).

Класіфікація чісловників

Подля значіння, граматічної характерістики і способу ужывання ділиме чісловники на:

Кількостны – означають абстрактны числа або кількість (множество) предметів (*сім, дванадцять; пять* студентів, *тісяч* років).

Громадны – означають кількість особ або предметів споєных доведна, котры творять єдно ціле (*двоє, троє, четверо, семеро*).

Дробны – означають кількість як часть цілого (*пять восьмин, сім стотин, єдна третина, три четвертины*).

Невызначено-кількостны – то є невелика група слов із значінём невызначеной кількості (великой або малой), напр.: *много, велё, мало, немало, немного, кілько, тільки, дакілько*.

Порядковы – то суть слова означаючі наслідность предметів при їх рахованю: *першый ряд, третя хыжа, десятый* кілометр. З формального боку суть подобны на придавники, подля яких ся склонюють.

Подля зложіння і способу творіння ділиме чісловники на:

а) **просты**, т. зн. неодвожены з єднов морфемов (1 – 10, 100, 1000) і такы, што ся складають з єдної коріньової морфемы **-надцять і -цять** (11 – 19, 20, 30, 40);

б) **зложены** – складають ся з двох коріньовых морфем до єдного слова (50 – 90, 200 – 900);

в) **складны** – складають ся з двох і веце слов (21, 98, 102, 937). К ним односимо і дробны чісловники.

Склонёваня кількостных чісловників

Чісловник *єден, -а, -о, -ы* Чісловники *два, дві, три, штири, пять, пятьдесят*

Пад	Єднотне число			Мн. ч.					
	М.р.	С.р.	Ж. р.	Про вш. роди	М.р.	Ж. р.			
Н.	єден єдно	єдна	єдны	два	дві	три	штири	пять	пятьдесят
Г.	єдного	єдној	єдных	двох	трёх	штірэх	пятьх	пятьдесятьх	
Д.	єдному	єдній	єдным	двом	трём	штірём	пятьём	пятьдесятьём	
А.	як Н. або Г.	єдну	як Н. або Г.	як Н. або Г.	дві	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	єднім	єдній	єдных	двох	трёх	штірэх	пятьх	пятьдесятьх	
І.	єдным	єднов	єдныма/-ми	двома	трёма	штірёма/-рьма	пятьёма/-тьма	пятьдесятьёма/-тьма	

Подля типу **пять** ся склонюють числовники **5 – 20, 30, 50, 90**. Числовники **сто, два́сто, три́сто – девятьсто** і **ті́сяч** ся не склонюють (*сто ко́рунам, о сто ко́рунах...*).

Склонёваня громадных числовників

Числовники *обидва/обидві, двоє/двої, троє/трої, четверо*

Н.	обидва, обидві	двоє, двої	троє, трої	четверо
Г.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
Д.	обидвом	двоїм	троїм	четверым
А.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.	як Н. або Г.
Л.	обидвох	двоїх	троїх	четверых
І.	обидвома	двоїма	троїма	четверыма

Як тіп **четверо** ся склонюють і остатні громадны числовники такой формы.

Таблічка склонёваня дробных числовників:

Н.	єдна третина	три четвертины	сім пятин	єдна ціла і пять сотин
Г.	єдној третини	трёх четвертин	се́мох пятин	єдној цілој і пятьх сотин
Д.	єдній третині	трём четвертинам	се́мом пяти́нам	єдній цілій і пятьём сотинам

А.	єдну третину	три четвертини	сім п'ятих	єдну цілу і п'ять стотин
Л.	єдній третині	трёх четвертинах	семох п'ятинах	єдній цілій і п'ятёх стотинах
І.	єднов третинов	трёма четвертинами	семома п'ятинами	єднов цілов і п'ятёма стотинами

Склонёвання порядкових числівників

Поряковы числівники *першый, другый, третій, четвертый, пятый, десятый... пятьдесятый, стоцятый* ся склонюють як придавники.

При складних порядкових числівниках типу *двадцять пятый, тристо сімдесят девятый* і т. п. ся змінює лем послідня часть: *двадцять пятого, двадцять пятому* і т. д.

Коментарь к морфології нумералій:

В русиньскім языку ся як в єдинім із виходославянських языків в числівнику **єден** заховав первістний елемент **je-** (*jedinь*) на зачатку слова (*єден, єдна, єдно, єдны*; подобно і в зложених числівниках: *єденадцять, єденадцятый, єденадцятєро, єденадцятьме*).

Числівник **два** (на означіня муж. р.) має і форму **дві** (на означіня женьского і середнього роду): *дві скрині, дві дівки, дві руки; дві колеса, дві пера, дві пива*.

Выразным знаком русиньской нумералной морфології суть подобы розчленюючих числівників *двоми, трёма, чотырёма/штырьме, п'ятёми/пятьме, шестёми/шестьме, семоми, восьмоми, дев'ятёми/девятьме, десятёми/десятьме* (дале 11 – 20 і 30), котры ся вяжуть лем з особныма назывниками муж. роду: *двоми хлопи, трёма ґаздове, пятьме панове* і т. п. Числівники од 5 высше хоснують ся тыж в основній формі в споїню з формов ґенітива множного числа рахованих субстантивів: *пять штудентів, шість шандарів, сім стромів, девять снопів* і т. д.

Коментарь к склонёваню числівників:

а) числівник *єден, -а, -о* ся склонює як містоназ. *тот, -а, -о*, кідь форми ґенітиву і інструменталу єд. числа женьского роду суть контрагованы: *єдноу, єднов (єднѡу)*;

б) кількостны числівники 2 – 20 і вшыткы остатні высшы кількостны числівники, якы ся кінчать на **-цять** і **-десят**, ся склонюють єднако із

числовником *два* (*двох, двом, два/двох, двох, двома*);

в) кількостны числовники закінчены на **-єден** (*двадцять єден, тридцять єден...*) ся в русиньскім языку (подобно як в словеньскім) не склонюють;

г) числовники 22 – 29, 32 – 369 і т. д. ся переважно не склонюють, напр.: *То ся стало перед тридцять три роками*; або ся склонює лем їх друга часть: *То ся стало перед тридцять трєма роками*.

ЧАСОСЛОВО (вербум)

Часослово є повнозначна змінна часть речі означаюча діяння як процес, а тым виражаюча процесуальность в категоріях виду, часословного роду (актів, пасів), способу, часу, особы, числа і менного роду.

Подля семантичного значіння ділиме часослова на:

а) повнозначны (*робити, грабати, боліти, мерзнути, співати, стояти*);

б) неповнозначны, а то: **помічны** (*быти*), **звязочны** (*spovové* (*быти*), **полозвязочны** (*стати ся, відіти ся, раховати ся*), **фазовы** (*зачати, кінчіти, перестати*), **модалны** (*хотіти, мочі, мати, мусити* і др.).

Подля **граматічного значіння** ділиме часословны форми на **вызначены** (фінітны) і **невызначены** (інфінітны).

Вызначены часословны форми суть тоты, што ся виражають **граматічныма категоріями способу і часу**. Ділиме їх на **особны** (*школярь пише*) і **неособны** (*барз загырміло*).

К **невызначеным часословным формам** належать: **інфінітив** (*писати, малёвати, сидіти, печі, волочі*), **часоприсловник** (*пишучі, малюючі, співаючі*) і **часопридавник** (*пишучій, лежачій, забитый*).

Вшыткы часословны категорії мають категорію виду і категорію часословного роду, зато тоты категорії ся называють **цілочасословныма**.

Вшыткы часословны форми ся творять од двох основ:

- **основы інфінітиву** (*писа-ти, роби-ти, носи-ти, стоя-ти*);
- **основы теперішнёго часу** (*пиш-уть, робл'-ать, нос'-ать, стој-ать*).

Часослова в інфінітиві ся закінчують звичайно на **-ти**, напр.: *чітати, писати, купувати, сидіти, вести* і т. д., лем немногы з них мають закінчіня (флексію) **-чі**, напр.: *печі, волочі, течі, мочі* і т. п. В

невизначеній формі (інфінітиві) часослова між корінєвом і флективнов морфемов стоїть часто припонка (суфікс), напр.: *коп-ну-ти*, *молод-ї-ти*, *говор-и-ти*, *пис-а-ти*, *куп-ова-ти* і т. д. Суть часослова і без припонки, напр. *нес-ти*, *вез-ти*, *зна-ти*, *єрї-ти*, *обу-ти* і т. д.

Основу інфінітива дістанемо так, же од форми інфінітива одділиме флективну морфему **-ти**, напр.: *нес-ти*, *дер-ти*, *зеленї-ти*, *купи-ти*, *купова-ти*, *чита-ти*, *стої-а-ти* і т. д.

Основу теперішнього часу дістанемо так, же од форми другой особи єднотного числа теперішнього часу одділиме закінчення **-еш**, **-иш**/**-іш**, **-ш**, напр.: *вед-еш*, *нос-иш*, *нес-еш*, *скуп-еш*, *печ-еш*, *др-еш*, *копн-еш*, *знаї-еш*, *терп-иш*, *говор-иш*, *чита-ш*, *купуї-еш*, *стої-иш* і т. д.

Класифікація часослов на класы

Виходячі із закінчення основи інфінітива, часослова ся розділюють на класы і ґрупы так:

I. класа: часослова без припонки. Ділиме їх на 2 ґрупы:

1. ґрупа – ту входять часослова тіпу: *нести*, *вести*, *скупсти*, *везти*, *дерти*, *крати* і т. п.;

2. ґрупа – ту входять часослова тіпу: *знати*, *бити*, *обути*, *крыти*, *єрїти* і т. д.

II. класа: часослова з припонков **-ну-**, напр.: *копнути*, *джмурькнути*, *стиснути*, *обернути* і т. д.

III. класа: часослова з припонков **-ї-**, **-ї-**, напр.: *зеленїти*, *лысїти*, *терпїти*, *відїти* і т. п.

IV. класа: часослова з припонков **-и-** (**-ї-**), напр.: *косити*, *говори-ти*, *любити*, *доїти*, *гоїти*, *поїти* і т. п.

V. класа: часослова з припонков **-а-** (**-я-**), напр. *читати*, *писати*, *рубати*, *літати*, *різати*, *брати*, *звати*, *прати*, *сїяти*, *каяти ся*, *ковати*, *бояти ся*, *спати*, *стояти* і др.

VI. класа: часослова з припонков на **-ова-** (**-єва-**), напр.: *купова-ти*, *воєвати*, *малєвати* і т. п.

Часованя (коньюгація)

З людської бісіды видно, же часослова в речі дістають різны формы (*пишу*, *пишете*, *писав бы*, *пиш*, *буде писати* і т. п.). Форма часослова залежить од:

– **особы:** три в єднотнім числі (*я*, *ты*, *він*, *вна/она*, *вно/оно*), три в множинім числі (*мы*, *вы*, *вни/они*);

- **числа**: єднотне число і множне число;
- **часу**: теперішній час (презенс), минулий час (претерит) і будучий час (футурум);
- **способу**: ознамовий спосіб (індікатив), розказовий спосіб (імператив), умовний спосіб (кондіціонал).

Така четверояка можна змінювати часословом, яку називають **часованєм (кон'югаціям)**.

Кон'югаційні типи часослов

В русиньському мові ділять часослова на двох типів часованя:

1. часослова **першого часованя** або **-е-** часованя;
2. часослова **другого часованя** або **-и- (-і-)** часованя.

Між уведених двох типів стоять часослова без тематичного гласного, де вони заділюють звичайно лем 4 часослова: *їсти, дати, повістити, бути*.

К 1-му (або **-е-**) часованню приналежать:

- а) ціла перша класа часослов (тип – *вести, печі, колоти*);
- б) ціла друга класа часослов (тип – *копнути, стиснути*);
- в) інхотівні часослова третьої класи (тип – *лысити*);
- г) із п'ятої класи вшитки з первістнов припонков **-а-** (тип – *читати*);
- д) ціла шеста класа часослов (тип – *купувати, малювати*).

К 2-му (або **-и- (-і-)**) часованню приналежать:

- а) неінхотівні часослова третьої класи (тип – *терпіти*);
- б) ціла четверта класа часослов (тип – *косити, бити*);
- в) із п'ятої класи часослова із секундарнов припонков **-а (-я)** (тип – *крити, стояти*).

Часословні категорії

Значіння процесуальності, виражене часословом, є модифіковане єднотливими граматичними категоріями таким способом:

Категорія особи

Означує відношення дії до суб'єкта: *пишу, пишеш, пише; пишемо, пишете, пишуть*. З прикладів видно, що розрізняємо **три особи в єднотному числі** (*я, ти, він/она/оно*) і **три особи в множинному числі** (*ми, ви, вони*) – доведно 6 форм категорії особи.

Значіння єднотливих форм категорії особи можемо крото описати так:

- перша особа єд. числа (я) указує на особу бісідуючого (бісідника);
- друга особа єд. числа (ты) указує на адресата, на особу, ід котрій ся обертать бісідник (або на чоловіка як такого, з обобщеным (zovšeobespenny) значінєм);
- третя особа єд. числа (він, она, оно) указує на особу, о котрій ся говорить;
- перша особа множного числа (мы) має значіння „я + іщі хтось“, даколи ся хоснує і в значіню „я“: *Мы о тім уж колись писали*; ці в значіню 2-ой особи: *Як сьме ся днесь выпали?*;
- друга особа множного числа (вы) має значіння „ты + іщі хтось“, але окрема того ся ужывать і в значіню обернутя ся к єдній особі („выканя“);
- третя особа мн. числа (они/вни) указує на особи, о котрых ся говорить.

Категорія способу

Указує на одношіня процесу к реальности (дійсности): *писав, пишу, буду писати, писав бы; пиш.* З прикладів видно, же єдны форми выражають діяня **реалне**, а другы – **нереалне** (условне, подмінене або розказане), на основі чого виділюєме три форми часословного способу: **ознамовый** (індікатів), **розказовый** (імператів) і **условный** (кондіціонал).

Ознамовый способ выражать процесуальность реалізованєм діяня перед моментом речі (я *писав, писав єм, писали сьме*), в моменті речі (*малюю, смієте ся, читаеш*) і по моменті речі (*буду писати, научу ся, будеме танцёвати*), то значіть, формами минулого, теперішнього і budouчого часу, напр.: *Пишу Наді писмо. Надя писмо прочітала. Буде писати одповідь.*

Условный способ выражать значіння можности реалізації діяня (я *бы робила, робила бы єм, робила бы-м; мы бы были написали*). В русиньскім языку розлишуєме дві форми кондіціоналу: **кондіціонал теперішнього часу** і **кондіціонал минулого часу**, котры ся творять так:

1) кондіціонал теперішнього часу твориме двояко:

а) із **простой формы минулого часу** і часткы „бы“:

я бы писав, - ла, - ло; мы бы писали,

*ты бы писав, -ла, -ло; вы бы писали,
він, она, оно бы писав, - а, -ло; они бы писали;
б) із зложеной форми мин. часу і часткы „бы“:
написав, -ла, -ло бы ем/бы-м; написали бы сьме,
написав, -ла, -ло бы есь/бы-сь; написали бы сьте,
написав, -ла, -ло бы; написали бы;*

2) кондіціонал минулого часу твориме з обидвох форм кондіціоналу теперішнього часу і родовых форм помічного часослова „быти“ (быв, была, было, были):

а) я бы быв (-ла, -ло) написав (-ла, -ло)...; мы бы были написали...,
б) быв (-ла, -ло) бы ем написав (-ла, -ло); были бы сьме написали...,
быв (-ла, -ло), бы-м написав (-ла, -ло) і т. д.

Розказовый способ (імператив) виражать значіння **выжадованя реалізації діяня** (*пиш! роб! встань! найди!*).

В русиньскім языку ся основны формы імператива (2. ос. єд. ч.) творять од основы теперішнього часу шпеціфічныма імперативныма морфемами **-Ø** і **-ий** так:

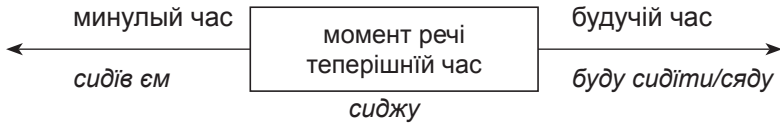
- часослова з основов на -j- – нуловов морфемов (*читай, співай, танцюй, знай*);
- часослова з основов на парный по твердості і м'ягкості согласный – нуловов морфемов з наслідным зм'ягчінням кінцевої согласной (*говорь, ударь, встань*);
- часослова з основов на непарный по твердості і м'ягкості согласный – нуловов морфемов (*ріж, пиш, куп, роб, задав, зліп, скоч*);
- часослова з основов на збіг (групу) согласных – морфемов **-ий** (*верний, бухний, выпний, копний*).

Часослова без тематичной гласной творять імператив так: *дай, їдж, повідж, будь*.

Формы 1-ой особи мн. ч. ся творять приданєм к основній формі морфемы **-ме** (*пишме, читайме*) а 2-ой особи мн. ч. – приданєм морфемы **-те** (*пиште, принесьте, выпните*). Третя особа єд. і мн. числа є зложена (*няй пише – няй пишут*).

Категорія часу

Є єднов з найхарактерістичніших часословных категорій, в котрій є виражене одношіня діяня к моменту речі. Реалізує ся в трьох формах:

Теперішній час (презентс) виражать реальний і актуальний час, што є основне значіння теперішнього часу: *Ходжу до гімназії в Міджілабірцях. Встаю о шестій рано. Чітам детективку.*

Теперішній час має окреме главного і друготны значіння:

а) поужывать ся на актуалізацію минулого діяння (історичный презентс), напр.: *В двадцятых роках минулого стороча Русины громад-но одходять до Америки.*

б) кідь ся поужыє виражіння одношіня к істому часу (ґномічний презентс), напр.: *Хто другому яму копле, сам до нёй падать. Хто ся боїть вовків, ный не ходить до ліса. Писатель в романі описує...*

Теперішній час твориме припоїнєм к основі презентса часослов не-завершеного виду слідуючої системи флексій:

I.		I.a		II.	
1. -у (-ю)	-еме (-єме),	-м,	-ме,	-у (-ю),	-име (-іме)
2. -еш (-єш),	-ете (-єте),	-ш,	-те,	-иш (-іш),	-ите (-іте)
3. -е (-є)	-уть (-ють),	-ть,	-уть (-ють)	-ить (-іть)	-ать (-ять)
↓	↓	↓	↓	↓	↓
веду	ведеме	співам	співаме	сиджу	сидиме

Формы теперішнього часу **I. ґруппы** твориме од часослов першого або **-е-** часованя тіпу: *вести, красти, нести, печі, волочі, жати, дер-ти, дуги, выти, зеленіти, писати, різати, плакати, брати, ковати, лляти, сміяти ся, купувати, віровати.* Формы **I.a ґруппы** ся творять од часослов з первістнов припонков **-а-** (**-я-**) (котра при часованю не выпадають) тіпу: *чітати, витати, гадати, рубати, співати, звідати ся.* Формы теперішнього часу **II. ґруппы** твориме од часослов другого або **-и/-і-** часованя тіпу: *терпіти, вертіти, відіти, горіти, кыпіти, сидіти, гырміти, косити, возити, ділити, любити, просити, доіти, гноіти, броіти, поіти, кричати, спати, стояти, бояти ся.*

Минулий час (претерітум) виражать діяння перед моментом речі напр.: *В зимі пішов до Канады. Штудоває на універзиті в Торонті.*

Минулий час ся творить од основі інфінітиву двояко:

а) **Простый минувый час** не має особны закінчіня, лем родовы указателї в споїню з особныма містоназйвниками: *я, ты, він, она, оно читав, -ла, -ло // мы, вы, они читали*;

б) **Зложеный минувый час** ся складать з форм простого минулого часу і з форм 1-ой і 2-ой особи теперішнєго часу помічного часослова **быти**, якы можуть мати в женьскім і середнім роді стягнуту подобу:

1. *читав ем, читала ем/читала-м, читало ем/читало-м; читали сьме*;
2. *читав есь, читала есь/читала-сь, читало есь/читало-сь; читали сьте*;
3. *читав, читала, читало; читали*.

Вынятки творїня простого минулого часу настають тогды, кідь ся основа інфінітиву кінчить на **з, с, р, г, к, б, п, в**. Тогды ся в мужскім роді не придавать -в: *віз, ніс, міг, пік, скуб, тер*. Вынятки позоруєме і в часословах тіпу *вести, плести, красти*, де ся скорочує основа (выхаблять ся „с“): *крав – крала, крало, пропав, вів, плів*.

Будучій час (футурум) выражать діяння по моментї речі, напр.: **Буду штудовати на высокій школі**. Друготно ся ним можуть выражати вшелякы модалны одтінки, напр.: **Уж спить? Уж буде спати**. (в знач.: може уж спить). **Так будеш уж слухати?** (в знач.: слухай!) і т. д.

Будучій час ся творить двоюко:

а) **Простый будучій час** ся творить єднаков сістемов флексій з теперішнім часом од часослов завершеного виду, напр.: *напишу, напишеш, напише; напишете, напишуть*.

б) **Зложеный будучій час** ся творить споїнем форм інфінітиву повнозначных часослов незавершеного виду з формами будучого часу помічного часослова **быти**:

1. (я) <i>буду писати</i>	(мы) <i>буде́ме писати</i>
2. (ты) <i>будеш писати</i>	(вы) <i>будете́ писати</i>
3. (він, вона/она, воно/оно) <i>буде писати</i>	(они/вни) <i>буду́ть писати</i>

Хоснованя особных містоназйвників як указателїв особи як в теперішнім часі, так і в будучім часі, є можливе, але не є повинне.

В говореній подобі языка ся звичайно выхаблять.

Катеґорія виду

Найхарактерістичнішим знаком славянських, а тым і русинських часослов є катеґорія виду. **Катеґоріов виду** ся выражать, же часо-

словне діяння ся усвідомлює (*приїмать, розумить*):

а) **як протікаюче, неогранічене** тогды, кідь іде о часослова незавершеного виду: *писати, переписовати, бісїдовати, копати, думати, заганяти, співати, скакати*;

б) **як огранічене, цілостне** тогды, кідь іде о часослова завершеного виду: *дописати, выдумати, копнути, закопати, переробити, загнати, выскочити, лячі*.

Способы творіня часословного виду:

1. Переважна часть беспредпонковых часослов є незавершеного виду.

2. Часослова завершеного виду ся творять од часослов незавершеного виду:

а) **префіксами** (предпонками): *писати – написати, підписати, переписати, приписати*;

б) **суфіксом** (припонков) **-ну-**: *копати – копнути, бухнути, тьцьнути, хавкнути, кыхнути*;

в) **змінов тематичной гласной основы**: *стріляти – стрілити, кінчати – кінчити, являти ся – явити ся, пущати – пустити*;

г) **выхабліньём** (выпуціньём) **гласных и, ы, а** з основы: *посылати – послати, урывати – урвати, призывати – призвати, называти – назвати, загрызати – загрызти, збирати – зобрати*.

3. Часослова незавершеного виду ся творять од завершеного виду:

а) суфіксами **-ова/-ёва-, -ва-**: *підписати – підписовати, переписовати, признати – признавати, забыти – забывати, дати – давати*;

б) росшыріньём основы: *начати – начинати, стяти – стинати*;

в) часослова на **-ерти** росшыріньём суфікса на **-ерати**: *умерти – умерати, здерти – здерати, стерти – стерати...*

4. Види часослов ся даколи творять од розлічных основ (суплетивно): *брати – взяти, говорити – повісти, класти – положитьи*.

5. Многы часослова суть лем єдновидовы, а дакотры єднов формов означають обидва виды.

Категорія часословного роду

Категорія часословного роду характеризує діяння в одношіню к ёго субьекту. Кідь творця діяння є ґраматичным подметом речіня, тогды він сам реалізує (выконує) діяння – потім є то **активний род** (актив):

Ева пише; Біжу; Дівчата співають. Кідь творця діяння не є подметом речіня, тогды є подмет діянём (процесом) засягований – потім є то **пасівный род** (пасів), котрый має дві подобы: а) **вертаны** (рефлексівны) формы: *хліб ся пече, листкы ся продають, окно ся мыє, лука ся косить*; б) **описны** (партіціпіалны) формы: *штудент є приятый, школяр є записаний, хыжа была докінчена, буде похвалений*. Позоруйте розділ: *Зузка пише семінарну роботу. Семінарна работа є написана Зузков*.

Катеґорія чісла

Катеґорію чісла означуєме одношіня діяння к єдному або к дакільком субектам: *пишу – пишеме, учу ся – учіме ся*. Зато говориме о формах **єднотного чісла** і **множного чісла**.

Катеґорії часословного роду і виду суть цілочасословны, бо суть властны вшыткым часословным формам, як вызначеным, так невызначеным.

Катеґорії особы, способу і часу суть властны лем змінным (особным) часословным формам. **Особны формы** суть тоты, што ся можуть часовати (што можуть творити формы особы, способу і часу).

(Парадіґмы часослов подля клас і ґруп поз. в Ябур, В. – Плішкова, А.: *Русиньскый язык в зеркалі новых правил*. Пряшів, 2005, с. 68 – 88).

ПРИСЛОВНИКЫ (адвербії)

Присловником называєме автосемантичну часть речі, котра означає признак діяння, признак ставу, признак якости, признак признака а даколи і признак предмета. Она не має словозмінны формы, лем часть присловників творить формы ступнів порівняня. В речіню функціонують присловники як обставники (*príslovnkové učenie*) або незгодны придатки (атрібути).

Своє значіня сіґналізує адвербії так:

- в споїю з **часословом** – признак діяння, ставу, процесу: *добрі ся учів, спав неспокійно, позерав згоры*;
- в споїю з **адъєктивом** – признак якости: *дуже смутный, барз великий*;
- в споїю з другим **присловником** – признак признака: *цалком добрі, барз смішно*;
- в споїю із **субстантивом** – признак предмета: *дорога (путь)*

домів, читання наголос, екскурзія автобусом і т. д.

З того виходить, же адвербії ся вяжуть найчастіше з часословом, далше з адъєктивами, з другыма адвербіями і з субстантивами.

Морфологічны признакы присловників

Основным морфологічным признаком присловників є факт, же они не мають категорії паду і чісла, то значить, же не мають іншы словозмінны формы, окрем ступнів порівняня. Але тоты формы не творять вшиткы присловники, лем адвербії на **-о**, **-ї** утворены од якостных адъєктивів, напр.: *солодкий – солодко, высокий – высоко, смешный – смішно/-ї, вдовый – вдовчно/-ї* і т. д.

Лексічно і словотворно ся присловники вяжуть (споюють) з іншыма частями речі. По формі, по значіню і по походжію суть звязаны:

- а) з різныма формами **субстантивів**: *дома, вечур, бігом, кроком, сподом, часом* і т. д.;
- б) з **адъєктивами**: *твердо, сміло, зле, направо, весело, тепло, шумно/-ї, по дїтськы* і т. д.;
- в) з **часословами**: *мовчкы, коцябкы, співаючі, по/на сидячі/-кы, по/на лежачі/-кы* і т. д.

Первістна (прімарна) роль присловників в речіню є означати розлічны обставники. Зато ся найчастіше присловники вяжуть з часословом – предікатом, хоць ся можуть односити і к придатку (атрібу-ту), або к далшому обставнику.

Типы присловників

Подля значіня присловники ся ділять на **означаючі** і **обставниковы**.

К **означаючім** належать такы, што характеризують діяня або признак з боку ёго якости, кількості і способу виконання, напр.: *тепло привитати, весело співати, начудо спокійный, много прочитати, довго ходити, малоуспішний, добрі одпочинути, скоро одыйти* і т. д.

Обставниковы присловники означають різны обставины, за яких проходить діяня. На основі того ся виділюють адвербії:

- а) **міста** – напр.: *спереду, долов, горі, вонка, ту, там, здолы, справа, одзаду, здалека* і т. д.;
- б) **часу** – напр.: *вчера, завтра, днесь, рано, вечур, скоро, вночі, нігда, все, пізніше, давно, до тыждня* і т. д.;
- в) **прічіны** – напр.: *зато, од злости, зо страху, з ненавісти* і т. д.;

- г) **цїля** – напр.: *нароком, назлость, жартом* і т. д.;
- д) **форми і способу діяня** – напр.: *бігом, боком, піше/-о, пішки, потихы, силов* і т. п.;
- е) **міры і ступня діяня** – напр.: *барз, дуже, доста, капку, кус/кущенько* і т. д.

Творїня присловників

Присловники ся творять од вшытких повнозначных частей речи словотворным способом або способом адвербіалізації.

Од **назывників** суть утворены наприклад такы: *кроком, вечур, збоку, згоры, завтра, завчасу, доокола, дообїда, водни, насмїх, на силу, в зимі, поволи, рано, дома, бігом* і т. д.

Од **придавників** ся творять при помочі суфікса **-о**: *близко, весело, високо, глупо, міцно, скоро, сухо, тепло, ясно* і т. д. Рїдко ся стрїчають форми з суфіксом **-ї, -е**: *добрі, зле*.

Присловники ся творять од односных адъєктивів суфіксом **-ы** і приназывником **по**: *по камаратьскы, по русиньскы, по чеськы, по дітьскы* і т. д., а од непрямых падів придавників в споїню з приназывниками/префіксами, напр.: *здалека, злїва, справа, завидна, догола, дочїста, оддавна, надарьмо, набїло* і т. д.

Од **містоназывників** ся творять присловники тіпу: *одты, докы, доты, одколи, потїм, десь, колись, якось, даколи* і т. п.

Од **часослов** твориме такы присловники як: *гопкы, коцябкы, пошепки, по лежачі, по стоячкы, бісїдуючі, думаючі, їдучі, співаючі, смїючі ся* і т. д.

Ступнїваня присловників

Якостны присловники на **-о, -ї** (зрїдка) **-е**, утворены од придавників можуть творити форми высшого і найвысшого ступнїв порівняня. Формы ступнїваня присловників суть тотожны з формами придавників середнїго роду. Тоты формы, залежно од їх функціонуваня, мають значїня придавників або присловників, порів. наприклад: *Найлїпше сердце мала моя мама. – Она ся учїла найлїпше. Вчера єм стрїтив найшумнїше дївча в своїм жывотї. Яна співала найшумнїше.*

Творїня ступнїв порівняня присловників

Основный ступїнь (позїтів): *высоко, глубоко, твердо, добрі, мало, велє, зле, много.*

Высший ступень (компаратів): *выше, глубше, твердше, ліпше, менше, веце, гірше.*

Найвысший ступень (суперлатів): *найвыше, найглубше, найтвердше, найліпше, найвеце, найгірше* і т. д.

Предікатівны присловники (предікатівы)

Многы лінгвісты виділяють споміджі присловників (адвербій) окрему групу слов, котру называють розлічно: предікатівы, категорія ставу, предікатівны присловники, предікатівны адвербіі.

Суть то повнозначны слова з назывнов функціов, котры мають аналітичну форму часу і означають став в широком розуміню а в речіню выступають у функції звязочно-менного предіката єдноскладного речіння, або суть модифікаторами предіката двоскладного речіння.

Тота група слов ся од остатніх адвербій одлишує тым, же не означать признак діяння, але **ставовость** особ, предметів і оточуючої среды.

Подля формы виділюєме такы тіпы предікатівів:

1. Предікатівы ставу і чутёвого приятя, якы мають єднакы формы з присловниками або адъєктивами середнёго роду, напр.: *тепло, вогько, горячо, студено, зимно, мокро, пусто, смутно, спарно, сухо, темно, тяжко, хмарно, шумно* (о часї) і т. д.. Они означають вонкашній став, т. є. квалітатівны ставы природы, незалежны од людського фактора, дале означають псіхічны і фізічны ставы (*смутно, весело, зимно* і т. д.).

Тоты слова ся можуть споєвати із звязков (*є, было, буде*), а тым вытваряти ґраматічну аналітичну форму часу. В такій формі можуть повнити функцію главного члена єдноскладного речіння (предікатівной основы – ПО), напр.: *В школї му было смутно. Днесь є хмарно.*

2. Другый тіп творять модалны предікатівы. Они не суть подобны ани адвербіам, ани адъєктивам. Суть то слова тіпу: *треба, нетреба, мож, немож.* Они функціонують як модифікаторы часословного або звязочно-менного главного члена єдноскладного речіння, напр.: *Треба му (Ø/є, было, буде, было бы) помочи. Немож было го ігноровати.*

3. Третій тіп предікатівных адвербій є сходный по формі із субстантивами, напр.: *бідá, гáньба, жаль, мýка, (не)охота, страх, сміх, час, шкода, начасї,* напр.: *Страх было позерати на ню. Шкода было там ходити. Є начасї їти домів.*

4. Четвертый тіп припоминаять нам адъєктивны формы, напр.: *го-*

ден, рад, готовый, повинный/повинен, потребный, schopный, напр.: Хто годен прийти вечур до клубу? Ты повинен був прийти там!

Од адъєктивів ся виділюють неособны предікативы тым, же стратили форми падів.

Од адвербій ся одлишують тым, же мають аналітичны форми часу і способу, напр.: *Василёви є (было, буде, бы было) весело, смутно, добрі* і т. д. Окрем того предікативы не мають значіня признака (бо признак предмета выражать адъєктив, а признак діяня – адвербій).

ПРИНАЗЫВНИКЫ (препозіції)

Приназывниками ся называють неповнозначны незмінны слова, служачі на выражіня різnorodных одношінь назывників, містоназывників і числовників у непрямых падах к іншым словам. Приназывники стоять все перед тым меном, з котрым ся вяжуть: *выйти з хыжы, пришов міджі людей, дівча із валау, положыв на стіл, стоить за стїнов, лежав під оріхом* і т. д.

З прикладів видно, же приназывники придають або доповнюють різnorodне значіня непрямых падів (просторове, часове, причінне, цілєве, порівнююче, способове і др.).

Подля свого походжіня ся приназывники ділять на **неодводжены** (прімарны) і **одводжены** (секундарны). **Подля своєї структури** ся приназывники ділять на **просты** і **зложены**.

К **неодводженым** односиме тоты приназывники, што суть стародавны і стратили своє споїня із словами свого походжіня, напр.: *о, од, без, в, над, до, за, к, ід, з, із, по* і дакотры іншы.

К **одводженым** односиме приназывники, што vznikли од форм повнозначных слов по стратї свого первістного значіня, напр.: *коло, подля, перед* і т. д., а тыж такы, што ся ужывають в двоякім значіню, напр.: *близко, навколо, спереду, зднука* і др.

Приклады вязаня (споєваня) приназывників з непрямыма падами:

- **з ґенітивом:** *без, близко, до, з (зо), за, коло, од, подля, проти/протів, серед, спід, споза, у, окрем, вздовж, мімо, пля/попля, сперед, простів, із-за* і др.;
- **з датівом:** *к (ку), ід;*
- **з акузатівом:** *за, на, над, міджі, поміджі, по, поза, попід, про, через, в/во, о, під, през, понад, кріз, попід, зміджі, споміджі;*
- **з локалом:** *в, на, о, по, попри, при;*
- **з інструменталом:** *з, за, із, над, міджі, перед, під/підо, долов/долі, горі.*

Позначкы:

Дакотры приназывники ся поужывають з двома і з трёма падовыма формами.

У функції приназывників ся можуть выужывати і іншы части речі, наприклад:

а) **присловники**: *спереду/впередї, позад, взад, серед, близко, коло, збоку, внутрі, долов/долу, накриж, зверьха, доокола, окрем, мімо, опроти, настрічу, зарядом, зарівно* і т. д.;

б) **назывники**: *в дослідку, в результаті, в протягу, по мірі, помоч, в ділі, способом, в звязку, в згоді* і т. д.;

в) **часоприсловники**: *дякуючі, непозераючі на, будучі* і т. д.

ЗЛУЧНИКЫ (конъюнкції)

Злучником ся называть неповнозначна (сінсемантична) незмінна часть речі, котра ся ужывать на споєвання слов або речинь.

Кідь ся злучниками споюють части речі (слова), што в речиню выступають у функції членів речіння, такы злучники ся звать **членьскыма**. Злучники споюючі предікатівны части в штруктурі зложеного речіння ся называють **злучниками речіння**.

Класіфікація злучників подля морфологічного зложіння

Подля **морфологічної штруктуры** ся злучники ділять на **просты** (єднословны) і **зложены** (вещесловны).

До ґрупы **простых злучників** входять слова тіпу: *а, або, абы, же, жебы, і, кідь, кідьбы, кібы/кобы, коли, накілько, няй, помы, домы, тыж, ці, хоць, што, штобы, як, якбы* і др. К ним ся односять і злучниковы слова тіпу: *вірніше, выходить, дальше, зато, значить, праві, інакше, еднaк, потім, притім, властні, тогды, лем, справніше, точніше, ліпше* і т. д.

До ґрупы **зложених** (вещесловных) злучників входять такы, што ся складають з двох або веще компонентів (частей), котры в языку фунґують і як окремы самостатны слова.

Переважна часть зложених злучників ся творить споїнём простых злучників з іншыма елементами: *зато же, так же, тільки же, лем же, тым веще же, з того же; потім як, перед тым як, од тогды як, так як, подобно як, міджі тым як, як лем, лемже як, як кобы, як наприклад; кідь не, як кідь, як кобы, в припадї кідь; зато жебы, без того жебы, місто того жебы, з заміром жебы, так жебы; як то, на то*

жебы, подля того як, міджі тым як, перед тым як; а то, ай то, і то, а то і, а то ай, не то, не то же, то є, окрем того же, дякуючі тому же, ведно з тым, одтогда як; тым веце, дарьмо же, кідь одразу, як нараз, як бы, як кобы, лем бы, лем жебы, хоць бы, жебы, кобы ніт, кідь уж, хоць уж і многы далшы.

Класіфікація злучників подля сінтаксічної функції

Злучники подля значіння і сінтаксічної функції ся звичайно ділять на **прирядны** (паратактічны) і **підрядны** (гіпотактічны). **Прирядны злучники** споюють міджі собов як єднотливы слова (члены речіння), так і цілы речіння, взаємно не підряджены єдно другому. **Підрядны злучники** споюють лем речіння, припоюючи другорядне (залежне) речіння к главному речіню, напр.: *Приятелів і близких людей познаєме лем в часї, кідь грозить біда.*

Класіфікація прирядных (паратактічных) злучників

Подля свого значіння **прирядны** злучники ся звичайно ділять на:

1. **Споюючі** (копулатівны): **і, а** (в функції **і**), **ай, та, ани, ни, тыж, тактыж**; здвоєны: **і-і, ай-ай, та-та, тай-тай, ани-ани, та і-та і, то-то, раз-раз**. Єднотливы части здвоєных злучників ся односять к розділным споєваным частям напр.: *Тота баба ани ганьбы, ани фалатка розуму не має.*

2. **Протиставны** (адверзатівны): **а, але, зато, но, єднак, лемже, но зато, а то**. Тоты злучники споюють такы члены речіння або части зложеноприрядного речіння, котры треба поставити проти себе, напр.: *Богачови і когут ся несе, а удобному і курка не хоче. Всягды добрі, але дома найліпше.*

3. **Розділюючі** (дісьюнктивны): **або, ці, то, хоць; або-або, ці-ці, то-то, хоць-хоць, ці-або, ці то-ці то, будь-будь**, напр.: *Я ся верну в четверь або в пятніцю. Не знали де йти: ці до Татар, ці до Кырконош.*

4. **Ґрадачны** (ступнюючі): **не лем – но і, не лем – але і, не лем – але ай, не лем же – але і (ай), не жебы – але і, не лем – а (але) тыж і ін.**, напр.: *Вна не лем же є шумна, але і мудра. Нянько не лем добрый, но і справодливый.*

5. **Результатівны** (конклюдівны): **і, і зато, а зато, значить, і/а значить**, напр.: *Юлка была груба, а зато ся ганьбила прийти домів.*

6. **Пояснюючі** (експлікатівны): **то єсть, (то є), то значить, а пра-**

ві, а саме і др., напр.: Я хотів косити сам, то значить, сам і косу вострити. Мы втікали, то есть Юрко втікав, а мене ніс на плечох.

Класифікація підрядних (гіпотактичних) злучників

Підрядні злучники сполучають нерівноправні частини зложеного речення, т. є. залежну (підрядну) частину з незалежною (або главною) частиною. Деякі злучники підрядної частини можна ділити на дві частини – одна до главної, а друга – до залежної частини.

Підрядні злучники можна звичайно ділять на злучники сполучаючі єднорідні і дворідні частини речення.

К злучникам сполучаючим єднорідні частини речення відносимо:

1. **Присубстантивні (оприділюючі) злучники** – суть двоякі:

а) **обсягового типу**: *же, як, жебы (абы), ці*, напр.: *Вернувся з відповіді, же хижак є вже проданий. Барз не трапився проблем, ці діти дошудують;*

б) **односного типу**: *тот, такий, котрий, який, чий, де, одки, коли, як і др.*, напр.: *Я думав про того чоловіка, в руках якого була і моя доля. В літні сьме були в тім селі, де бувають діди з бабками.*

2. **Корелятивно-односні злучники** приполюють підрядну частину к парі слів у головній частині: *тот-хто, тото-што, такий-який, так-як, тільки-кілько, там-де (одки), ту-де (одки), одти-одки (де)* і їх форми типу: *таким-яким, тым-хто* і т. д., напр.: *Так про нього дбає, як пес про п'яту ногу. Хто хоче велі знати, тому треба мало спати і т. д.*

3. **Висвітлюючі злучники** – висвітлюють структуру і незакінченість главної частини разом з підрядною частиною, напр.: *А я вже дізнала, одки він є родом. Є добрі, кідь живуть зіхалять місто і про приємні думки.* Злучники той функції: *же, кобы/кібы, як, якбы, ці*; злучникові слова того типу: *хто, чий, котрий, який, де, одки, коли, як, кілько, на-кілько, чом, кідь бы і др.*, напр.: *Думате, же я про вашого сина стара? Снилось мені, як єм ішов по лавці над пропащем. Сталося тото, што сьме передпоклали. Дотепер іщі не є знаме, ці на Марсі не є живот. Коваль не знав, де діти свої довгі руки.*

К злучникам сполучаючим дворідні частини речення відносимо:

1. **Часові злучники**: *кідь, коли, до коли, поки, доки, поки не, поки што, поки аж, аж поки, до того часу, з того часу як, за той час як, тым часом як, в той час як, в тім часі як, ледва, ледва же, од тогды, до тогды, до того як, між тим як, потім як, як лем, скоро, перед тим як,*

тільки же, лем же, тільки же лем, тым часом і др., напр.: *Тогда добрі коса косить, кідь вам дівча пиво носить.*

2. **Прічинны злучники:** зато же, бо, накілько, потім што; в споїню з тым же (што), зато бо, так як, вдяка тому же, тым веце же і др., напр.: *Яблонь высхла, бо зайці обіли вшытку скору навколо. Я не пришла вчера зато, бо ем ся зле чула.*

3. **Злучники ціля:** жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, прото жебы, з тым жебы, затым жебы, на то жебы і др., напр.: *Маря ся надвигла, жебы і зайда ліпше сіла на плечі.*

4. **Злучники наслідку:** так-же, наслідком чого, натілько-же, од чого, такий-же, такий-жебы і др., напр.: *Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли нескоро до дівадла.*

5. **Условны (подмінковы) злучники:** кідь, кідь бы, кобы/кібы, якбы, раз, кідь уж, в тім припадї кідь і др., напр.: *Не треба лютовати намагу, кідь приносить такы добры выслідкы. Кідь хочеш з вовками жыти, мусиш з нима і выти.*

6. **Злучники уступковы:** хоць, хоць бы, кідь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючі на тото, што, нйй, ці лем, лем бы, ці, чей і др., напр.: *Хоць уж было цалком видно, фурт сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати.*

7. **Порівнуючі (компаратівны) злучники:** як, як бы, як кобы, подобно тому як, як кідь, так як і др., напр.: *День був шумный, як вшытко шумне ту докола. Вонка была молга, як кобы ся пара із землі двигала.*

8. **Злучники міста.** В главній часті в тых речінях ся вжывають містоназівниковы слова – **там, одты, всягкы, ниґде**, а підрядна часть ся уваджать злучниковыма словами **де, одкы/выдкы**, напр.: *Всягды, де сьме пришли, нас вітали хлібом і солёв. Там гет далеко, де стырчать тоты дві скалы, є Морьске око.*

Правопис дакотрых злучників

Порівнуючій злучник ЯКБЫ пишемо все як єдно слово, напр.: *Твариш ся, якбы ты о тім ани не знав. – Позераш, якбы ся ті з оч (очей) стало.*

У вопросных речінях пишемо присловник ЯК і частку БЫ окреме, наприклад: *Не знаю, як бы я вам міг помочі. – Як бы сьте вы рішыли тот проблем?*

Злучник ЖЕБЫ пишемо доведна, наприклад: *Жебы сьте здоровы были! – Жебы тя хвороба тримала!*

Злучник КІДЬ з частков БЫ (КІДЬ БЫ) пишемо окреме, але стягну-ту форму КОБЫ/КІБЫ пишемо доведна.

ЧАСТКЫ (партікулы)

Частков ся называць служебна, незмінна часть речі, котра придає єднотливим словам і цілым речіням розлічны змысловы одтінкы. Частками бісідник (говорячий) назначує своє одношіня к выповідженому, напр.: *Юрко має лем дві сестры. Юрко має аж (ай, і, іці) дві сестры.* З того выходить, же до часток входять такы незмінны слова, котры беруть участь як при творіню морфологічных форм, так і при творіню форм речіня із значінём понуканя, условности, желаня, вопросности, подтвержджіня, неґації, результатівности, нерезультатівности і т. п.

Подля штруктуры ся часткы ділять на: **просты** (бы, гей, же, ці, не, нйй, ніт/нет, уж, но, -то, -ка, да-, ведь, дас, лем, хоць, што, жебы, нйй, іці/іці, ай, кідь і т. д.) і **зложены** (далеко не, так ай, ай так, што же, ці што, лем же, ці не, уж ай, уж-уж, лем-лем, то є, ніт а ніт/нет а нет, як не, лем бы, нйй бы, хоць бы, што за, лем жебы не і много далшых).

Подля функції ся часткы ділять на: **формотворны**: ся, нйй, бы, хоць бы, нйй бы, лем бы. Напр.: *Я бы написав. Лем бы діти были здоровы. Вернути ся*; **словотворны**: хоць-, да-, -сь, -то, -ни/ні, -ле, напр.: *хоцьхто, дашто, якыйсь, ниякий, нігда, ноле*; **неґуючі (одрі-каючі)**: не, ни, ани, ніт/нет, напр.: *Штудент не пришов на семінар. Не было чути ани муху літати*; **вопросны (звідалны)**: ці, а ці, ці не, гей, хыбаль, што, но, га, ці што, як, напр.: *А ці в літі сьме ся могли учіти, кідь было треба худобу пасти? Што за хлоп пришов?*; **модалны**: гей, ніт/нет, а, ай, геле, же, кідь, лем, но і, нйй, бодай, так, так і, хоць, жебы, вера, верабоже, но і т. д. Напр.: *Мати уж дома? Гей/Ніт. Нйй ся ті выповнить твоє желаня. Бодай тя/ті... Не тобі бы бісідовати, не їм бы слухати* і т. д.

Позиція часток в речіню є двояка: **препозитівна** і **постпозитівна**. **Препозитівны** часткы суть тоты, котры все стоять перед тым словом, ід котрому ся односять, напр.: бодай, істо, лем, нйй, но, так, як, напр.: *Так крич, нйй ся ті озвуть. Як добрі, же вода лем по путь ся дістала* і т. д.

Постпозитівны часткы суть тоты, што все стоять по тім слові, ку котрому ся односять, напр.: *Юрко же го познать?*

Міджі частками і іншыма незмінныма частями речі є часто плінулый переход, бо многы з них фунґують в речіню і як часткы, напр.: *ай* (злучник і частка), *за* (приназывник і частка), *добрі* (частка і

присловник) і т. д.

В ролі часток функціонують і дакотры змінны части речі, напр.: *што* (містоназівник і частка), *невроком*, *фраса*, *панебоже*, *досправды* (застыты формы називників і часткы), *повіджме*, *бодай* (часослово і частка) і т. д.

Правопис часток НЕ, НИ

Частка НЕ ся пише доведна:

а) Все тогды, кідь слово без неґуючой часткы НЕ ся не хоснує, а то напр.:

– в називниках тіпу: **неук**, **неборак**, **неборачка**, **небіжчік**, **небожатко** (небожача), **небогый**, **невіста**, **невралґія**, **неврастеник**, **невроза**, **невролог**, **невротік**, **невтрал**, **невтрон**, **негода**, **недоросток**, **некролог**, **нектар**, **нелюд**, **нерест** і т. д.;

– в придавниках тіпу: **невтральный**, **несений**, **неґуючий**, **нервозный**, **невартый** і т. д.;

– в присловниках тіпу: **неварта**, **невроком** і т. д.;

– в часословах тіпу: **не́жыти**, **ненавідіти** і т. д.

б) З префіксом **недо-**, кідь такы слова вказують на недостаток чогось або на неповну ці недобру (недокінчену) якість, напр.: **недоробок**, **недостаток**, **недоїдок**, **недоук**, **недогляд**, **недоносок**, **недопиток**, **недоплаток**, **недоросток**, **недоступность**, **недочути**, **недовареный**, **недоцінений**, **недописаний**, **неодосланий**, **недочітаний**, **недочути**, **недовідіти**, **недоговорити**, **недоштудувати**, **недоробити**, **недокінчіти** і много далшых.

в) Кідь частка НЕ служить не на неґованя чогось, але на выражіня нового сінонімічного выразу, напр.: **неправда** (кривда, циґанство), **несподіваня** (неочекаваность, несподіванка, преквапіня), **неприятель** (недруг, противник), **нещастя** (недоля, біда, лихо), **невеселый** (смутный), **невеликий** (малый), **несмілый** (боязливый), **недалеко** (близко), **недобрый** (злый), **небісідливый** (тихий), **нешумный** (шкаредый, брыдкий) і много далшых.

Частка НЕ ся пише окреме:

а) З часословами і з часоприсловниками, напр.:

– *брат не спить* (не їсть, не плаче, не сміє ся, не танцює);

– *штудентка ся не учіла* (не співала, не малёвала, не читала);

– *мудрому не было што высвітлєвати, не іщі писати*;

– *хлопці не ходять співаючі, не позераючі, не клячачі*;

б) З називниками, придавниками, містоназивниками, числовниками тогды, кідь ся має на увазі (кідь ся тым розумить) протиклад, протиставліня, напр.: *То не правда, але лож. Наш пес не злый, але барз добрый. Вы не мене глядали? Ріка не глубока, але плытка.* (Але – *Тота ріка неглубока*). *Тот хлоп не високий, але дость малый.* (Але – *Тот хлоп є невысокий*.)

в) З часопридавниками, кідь мають при собі пояснюючі слова, напр.: *Тота ріка іщі цалком не замерзнута. Тото поле іщі ціле не зоране* і т. д.

г) З числовниками, містоназивниками і присловниками містоназивникового походжіння, напр.: *не єден хлоп, не перша жена, не третій вояк; не я, не він, не вни, не тот, не тоты, не такый, не свій, не твій, не ёго, не лем, не раз, не зато, то не нашы* і т. д.

д) З предікатівами выступаючіма в функції предікатівного компоненту як часть предікатівной основы (главного члена єдноскладного речіння), напр.: *не треба, не мож, не бідá, не ганьба, не жаль, не мўка, не страх, не сміх, не час, не шкода, не начасі* і т. д.

е) В присловниках виражаючих протиклад, напр.: *учать ся не по русиньскы, а/але...; бісідують не по німецькы, а/але...; співають не по словеньскы, а/але...* і т. д.

ж) В присловниках фразеологічного типу, напр.: *не до ладу, не до складу, не до смутку, не до сміху* і т. д.

Частка НИ/НІ ся пише доведна:

а) З одпоруючіма (неґуючіма) містоназивниками: *нихто, никого, никому, ниякый, ніч, нічий* і їх падовыма формами;

б) з присловниками: *нигде, нияк, николи, ниодкы/нивыдкы, нігда*.

Частка НИ/НІ ся пише окреме:

В одпоруючих (неґуючих) речіннях, кідь ся НИ (частіше АНИ) ужывать у функції злучника або зосилуючой часткы, напр.: *ни (ани) ты, ни (ани) я; ни (ани) рыба, ни (ани) рак; на небі ни (ани) хмарочки* і т. д.

ЧУТЕСЛОВА (інтерьєкції)

Чутесловом ся называть часть речі, котра служить на виражіння розлічных прожитків, чувств, волёвого спонукованя, імпульзів, звукового наподобніня, різного почутя і інтенцій. Напр.: *Ах, яка я щастлива!*

Чутеслова можеме поділити на такы, як:

1. Виражаючи **чутства** і **переживання**: *а!, ах!, ох!, ай!, ой!, О!, фуй!, але!, біда!, верабоже!, веру!, гей!, Господи!, ёй!, краса! на мою душу!, не гварь!, но!, но чуй!, ага!, позерай лем!, пріма!, свинство!, страх!, тфу!, файн!, фігу!, фуй!, чорта!, ніт/нет!, юй!* і т. д.

2. Виражаючи, окрема покриків, викликів і под., тиж різні **проживання** общеприятима словами і виражіннями, главно в контактуванню міджі людми, напр.: *дякую/дякію, перебачте, збогом, вшитко добре (вшиткого доброго), щастливу путь (драгу), гратулюю вам* і т. д.

3. Окрему ґрупу творять чутеслова виражаючи **вызваня** або **спонуку** (понуканя) к діяню, напр.: *гей!, гало!, гой-гой!, марш!, стоп! (стій!), долов!*

К тій ґрупі належать і **призывны слова к звірятам** тіпу: *кіц-кіц!, ціп-ціп-ціп!, тай-тай-тай!, тю-тю-тю!, кач-кач!* і др.

4. Окрему ґрупу творять слова **звукового наподобніня** тіпу: *бе-е!, ква-ква!, куку-ріку!, кра-кра!, ку-ку!, му-у!, мняв-мняв!, пі-пі-пі!, тік-так!, ха-ха-ха, хі-хі-хі, чінгі-лінгі, гав-гав-гав!* і др.

5. К звуконаподобнюючим чутесловам ся прилучають і **часословны чутеслова** тіпу: *клоп, бух, скок, бац, бреньк, щіп, раф, рьяк, вліп* і многы далшы.

(**Позначка:** При правописі інтерєкцій ся треба притримовати прикладів, уведжених в єднотливых пунктах їх опису.)

СІНТАКСІС

Языкове дорозуміваня (комунікація), ці уж в устній або писомній формі, вытварять текст, котрый є найвысшов языковов єдиніцїв. При вытварянню тексту суть основныма языковыма єдиніцями **речіня і слова**. **Споєванєм слов до речінь а речінь до текстів ся заоберать сінтаксіс.**

В сінтаксісі виділюєме такы єдиніці (коншструкції):

1. **сінтаґматічны** (сінтаґмы, склады): *чітам книжку, шумно співають, добрый камарат;*
2. **речіньовы** (речіня): *А. Духновіч ся народив в Тополи;*
3. **полупредікатівны** (полуречіньовы): *Сидів на ґрущі, обзираючи ся доокола;*
4. **зложено-речіньовы** (зложене речіня): *Кідь буду хотіти, так ся верне назад.*

При творінню речінь споюєме повнозначны слова на основі значімых одношін міджі нима до **складів** (сінтаґм). Розлишуєме одношіня

предикативны (предикація): *Брат пише. Сестра буде учителька;*
детермінативны (детермінація): *розумный хлопець, далеко іде-
 ме, і координативны (координація). *Юрко, Василь і Андрій...* Тото є
обсяговий (вызнамовый) бік синтаґм. Творіня синтаґм **розлічними
 средствами** (частями речі, формами слов, помічними словами) або
розлічними способами (згода, вязаня, примыканя) є **формалный**
 (ґраматичный) бік синтаґм. З того можемо зробити заключіня, же
**синтаґма є ґраматично оформлене, структурно закінчене спо-
 їня мінімально двох повнозначных слов у речіню, котры суть у
 вызначенім синтаксичнім і семантичнім (вызнамовім) одношіню.***

Формалными средствами споёваня (злучованя) слов до синтаґм
 суть:

а) **згода** – кідь підрядный член ся приспособлює своїма
 ґраматичными категоріями надрядженому членови, напр.: *высоки
 буквы, дівкы співали;*

б) **вязаня** (рекція) – кідь надряджений член (главно часослово,
 даколи придавник) дікує підрядженому членови (переважно предме-
 ту/обекту) і падову форму, напр.: *написати реферат, бісїдовати о
 школі, спокойный з двойков;*

в) **примыканя** (адъюнкція) – кідь є підрядженость главному члену
 выражена незмінним словом (присловником, часоприсловником, ін-
 фінітивом або непрямым падом називника в адвербіалнім значіню),
 напр.: *довго робити, барз добрі, прийду рано, дуже добрый, дость
 тепло.*

Члены речіня

В русиньскім языку фунґує така сістема членів речіня:

А. Речінётворны члены речіня, потребны на вытворіня ґрама-
 тичной структуры речіня, т. зн. **предикативного ядра** (предикативного
 центра) речіня. Зато, же суть речінётворны, їх называєме **главными
 членами речіня**.

Главны члены речіня

I. присудок (предикат) – *Брат співать.
 Мати хоче спати. Сестра є учителька.
 А пушка праск.*

II. подмет (субъект) – *Нянько спав.
 Курити было заказане.*

предикативна сін-
 таґма – 2 главны
 члены речіня;
 просте дво-
 складне речіня

III. предікатівна основа (vetný základ). *Гьрмить.*
Вчера было хмарно. Бісїдує ся о тім. Зачало
ся выяснёвати. Не дискутовати! Народны новинкы.

главный член ед-
 носкладного ре-
 чїня; выражать
 предікацію само-
 статно; просте ед-
 носкладне речїня

Типы присудка і способы ёго выражіня:

1. Часословный –

а) **простый:** визначенов формов часослова, напр.: *Юрко спить.*
Сестра ся вернула. Заспївай!;

б) **зложеный:** особнов формов модального або фазового часосло-
 ва в споїню з інфінітивом повнозначного часослова, напр.: *Владо хоче*
штудовати. Дїтина зачала плакати.

2. Нечасословный (часословно-менный, звязочно-менный) –
 споїнем особных форм звязки (spou) з предікатівным меном, напр.:
Сестра є учїтелька. Зима была довга. Янко був третїй.

Типы подмета і способы ёго выражіня:

1. Експліцїтно ся може выражати:

а) формов **номінатїва назывника, містоназывника і субстантї-**
вованыма іншыма частяма речї, напр.: *Нянько робить. Я пишу.*
Єдны бісїдовали, другы співали.;

б) формов **генїтїва назывника,** напр.: *Воды буде мало.;*

в) **інфінітивом часослова,** напр.: *Купати ся є заказане.;*

2. Імпліцїтно ся може выражати при выражіню предіката особ-
 нов формов часослова а функцію субекта повнить особный місто-
 назывник, котрый ся барз часто вихаблять, напр.: *Пишу писмо. Чи-*
там книжку. – Де їдеш? – Де ня одведеш. – Будеш вечур дома?
– Буду. – Приїдий завтра! – Приїду.

Типы предікатівной основы і способы єй выражіня:

1. Часословна:

а) **особнов формов неособного часослова або неособнов**
формов особного часослова, напр.: *Мерзне. Змерькать ся. Свер-*
біло ня під колїном.;

б) **споїнем інфінітїва повнозначного часослова з модїфікато-**
ром в неособній формї, напр.: *Хоче ся мі спати. Ту ся не дасть*
дыхати. Перестало падати.;

2. Інфінітївна – самостатным інфінітивом, напр.: *Не дискутова-*
ти! Кїдь робити, так робити!;

3. Звязочно-менна – споїнем звязки в неособній формї з

предікатівними присловниками, пасівними часопридавниками минулого часу, називниками, напр.: *Є тепло. Буде нам весело. На ходбі є накурене. Было му до сміху.*;

4. **Менна** (нечасословна) – є творена самостатным субстантивом в різних падових формах, напр.: *Поміч! Крик. Спів. Народны новинкы.*

Б. Росшырителі речіння, росшырюючі передовшыткым главны члены речіння (предікатівне ядро), котры ся называють **другорядными членами речіння**.

Другорядны члены речіння

1. Придаток (атрібут):

а) **згодный**: *Быв раз на світі **необычайный** край. Медова баба сиділа на траві. Дівчата співали **прекрасну** співанку.*;

б) **незгодный**: *Родина **учителя** бывала на селі. Не є ліса без **стромів**. Юрко мі був родина **по нянькови**. Дівочка має сукню з **папіря**. Очі **вояка** ся заперли.*

2. **Приложка** (апозиція): *Ріка **Ціроха** ся вливать до рікы Лаборець. Книжку **Отцюзнина** выдав Ігор Керча. Горы **Карпаты** суть домовинов Русинів.*

3. Об'єкт (предмет):

а) **прямый**: *Школярь пише **задачу**. Гайник застрілив **медвідя**. Дітём не дали **хліба**. Мати купила дівці **блузку**. Дома нам наварили **пирогы**.*;

б) **непрямый**: *Страх было **на брата** позерати. Они **нам** родина. Дідо за своє **пипков** уж не пришов.*;

в) **інфінітивный**: *Учу ся **лижовати**. Дітина ся осмілила **ходити**. Дай **закуриту**! Раджу вам **говорити** правду.*

4. Обставники (адвербіалы):

а) **способу**: *Василь **шумно** грає на гусях. Она співала **як пташок**. Вояци довго походовали **без одпочінку**. Співали **подля нот**.*;

б) **міста**: *Андрій одышов **далеко**. Аня з **берега** кликала свої гускы. Теперь ідуть **коло** нашої **хыжы**. Брат кивнув руков у напрямі **ку лісу**.*;

в) **часу**: *Отець ся вернув **пізно**. Прийдеме **вечур**. Зузка была **до рана** на дискотеці. Штефан сі в **минулости** любив выпити.*;

г) **міры**: *Сітуація была **барз** напнута. Тот міх важить **50 кіл**.*;

д) **прічіны**: *Домів ся брат не вернув **зо страху**. Хлоп був цілий*

червений **од гнїву**. Фронт ся заставив **у наслідку зими**.;

е) **цїля**: Іду до загородкы **по грушкы**. Хлопи пішли за село **косити**.;

ж) **умовія** (подмінкы): **Без огляду на хвілю** підеме до ліса. В припадї **нутности** телефонуйте домів. В припадї **объявлїня** хыбы вернийте телевизор. **Не позераючи на спеку**, зіставали сьме на сонцю.

5. Предикативный атрибут (другый присудок – doplnok):

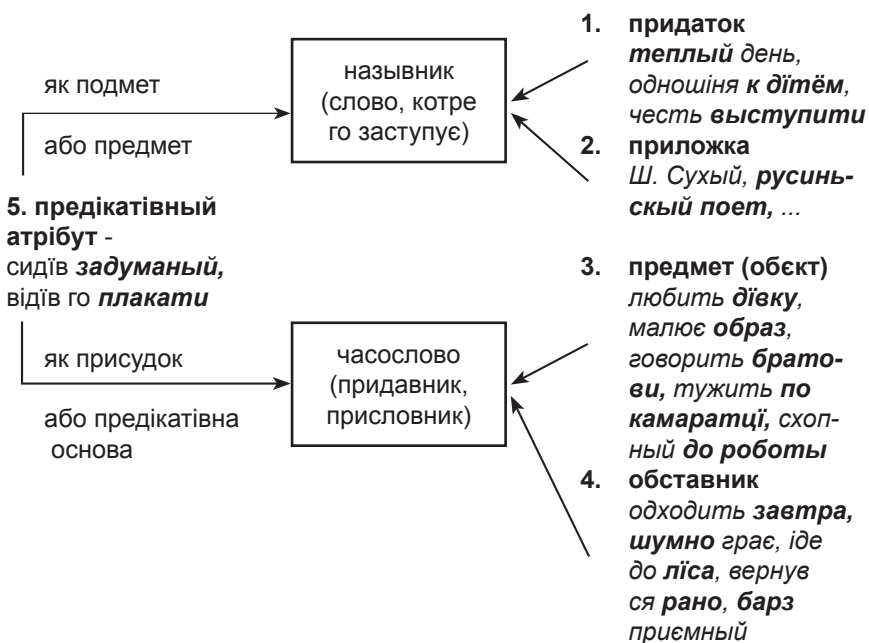
а) **субєктный**: Дїти пришли домів **веселы**. Михал сидів за столом **задуманий**. Ігор ся вертать **задыхчаний**.;

б) **обєктный**: А о годину я увидїв Петра **знїченого**. Катка была рада, же видить няня **такого веселого**. Я го уж нашов **облеченого**. Дїдо нашов дївку **заплакану**.

Фунґованя другорядных членів (компонентів) речїня сі припомяньме на схемі:

а) предикативно-детермінативна
сінтаґма

б) детермінативны сінтаґмы

Просте речїня

При языковій комунікації (бісїді) всягды там, де ся люде стрїчають (в роботї, в школі, в містї, на пути, у валалї, в обходї і т. п.) ся єден дру-

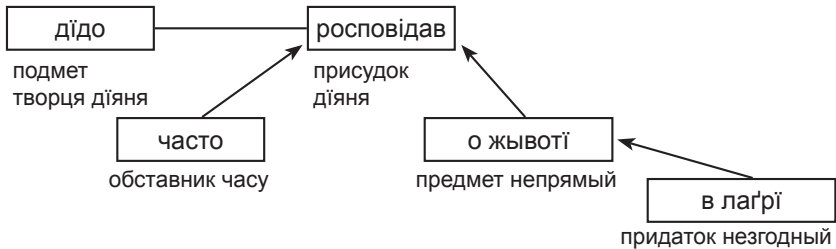
гого опросить: *Як ся маєш? Што робиш? Підеме вечур до кіна? Де ся так понагляш?* і т. п. Вшытко тото є выражене речінём а во вшыткых речінях є поужыте часослово.

Речіня є основна синтаксична єдиниця з цілостным значінём, ґраматично оформлена і інтоначно закінчена.

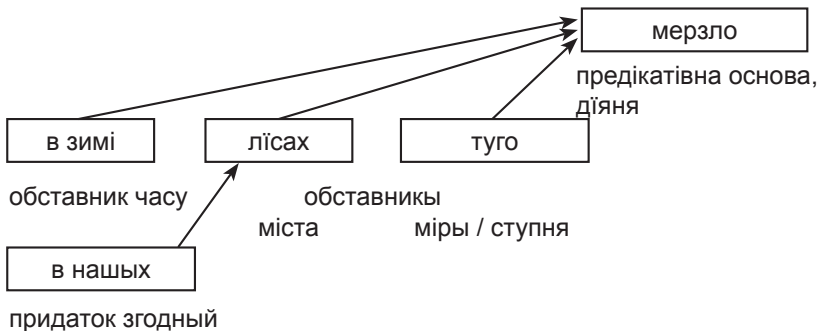
Наісто і вы зістили, же як в каждоденній комунікації, так і в писаных текстах переважають часословны речіня.

Вызначена форма часослова є централным словом в часословных речінях, котры суть в нашій речі найчастішы. Укажме сі то на прикладах такого тїпу:

Дідо часто розповідав о животї в лаґрі.

В зимі в наших лісах туго мерзло.

З погляду ґраматичной будовы речіня основу речіня творить **ґраматичне ядро**:

а) **зложене** з двох основных (главных) членів – **подмету** і **присудку** (предікація), тогды говориме о двоскладных речінях: *Мати каждый день позерать теленовелы. Хочу переночовати у камараткы.*;

б) **неросчленене**, кідь є ґраматичне ядро выражене **предікативнов основов** (фундаментом), тогды говориме о **єдноскладных речінях**: *В літі часто ґырмить. Під пазухов ня зачало свербіти.*

Основным крітеріом на виділіня двоскладных і єдноскладных

часословных речінь є **протиставління особных часослов** (*пишу, читаю ем, буду позерати*) **неособным часословам** (*мерзло, розвинує ся, говорить ся*).

Окрем часословных речінь розлишуємо і **часословно-менны** (зв'язочно-менны) **речіня**:

а) **двоскладны**: *Брат буде попом. Хыжа была маленька. Та та книжка моя. Штефан був третій.*;

б) **єдноскладны**: *В апрілю уж было горячо. В інтернаті нам є весело. Не было мі тогда до сміху. Братови є гей!*

І так сі припомяньме знову, же:

подля штруктуры ся речіня в русиньскім языку ділять на **просты і зложены**. **Просте речіня** є речіня з єдным ґраматичным ядром (центром = предікація), котре творить будь пара **подмет – присудок**, тогды є то **двоскладне речіня**, або сам главный член єдноскладного речіня – **предікатівна основа** – тогды є то **єдноскладне речіня**.

Модалность речіня

При творіню речінь виражаєме (як бісїдуючі) ку обсягу речіня різны субективны одношіня, чім придаєме обсягу речіня різны модалны одтінки можности, нутности, потребности, або виражаєме своє пересвідчіня о єго правдивости і т. п. Вшыткы тоты способы виражіня одношіня бісїдуючого (бісїдника) ку выповідженій обективній (предметній) реалности называєме доведна **модалнов будовов (модалностёв) речіня**.

Одношіня бісїдуючого к обсягу выповідженого в речіню ся дасть выразити штирєма тіпами простых речінь:

Тіп речіня	Языковы средства	Звуковы средства	Приклады
1. ознамове	ознамовый способ, условный способ	нисходна інтонація	<i>Напишу. Я бы написал.</i>
2. вопросне	ознамовый способ, частка, вопросный містоназвыник, порядок слов	восходна інт. восходно-нисходна ін. нисходна інт.	<i>Уж не пишеш?</i> (вопрос замкнутый) <i>Коли напишеш?</i> (вопрос дополняющий)

3. розказове	розказовий спосіб, інфінітив	нисходна інтонація	<i>Встаньте! Встати!</i>
4. желяюче	ознамовий спосіб, умовний спосіб, частка	восходно-нисходна інтонація	<i>Же мі не впадеш! Кібы ся ті то подарило! Бодай бы ся выздравив!</i>

Варіантами вшыких выше уведжених речінь суть **выкричны речіня**, котры мають восходну або восходно-нисходну інтонацію: *То є красота! Там было квіток!*

Окрем спомянутих тілів речінь можемо одношіня к обсягу речіня виражати і іншыма способами, котрыма ся дасть виразити можность, нутность, замір і інше, напр.: *Мусиш там прийти. Міг бы-сь там за-втра прийти* і т. д.

Языковы средства, котры служать на виражіня тых одношінь (зна-чінь), суть: **модалны часослова**: *мусити, хотіти, мати, мочі, смі-ти*, і **модалны присловники**: *може, треба*.

На виражіня похыбованя, неістоты, убезпечіня поужываємо **модалны часткы** тіпу *чей, ачей, може, істо* і другы.

Зложене речіня

В звязнім текстї, в речі (ці в устній або писомній) часто поужываємо окрем простых речінь і **зложены речіня**.

Зложене речіня є таке, **котре ся складать з двох або вецє предікатівних єдиніць** (значіть, мінімально з двох речінь), **але представлять собов єдно змысловє, ґраматічне і інтоначне ціле**. Інакше повіджене – зложене речіня є таке, в рамках котрого можемо виділити дві або дакілько частей, котры суть подля штруктуры близкы простому речіню, напр.: *Парібци співають а дівкы танцюють. Там, де ся драга кінчила, было видно порожні спустошени хыжы. Навколо было так тихо, же было чути, як летить комар.*

До зложеного речіня ся ёго части (просты речіня) споюють на принципї двох основных одношінь – **прирядности і підрядности**. Зато найчастішым є діліня зложених речінь на **зложеноприрядны** (паратактічны), напр.: *Ціроха є чіста вода, але рыб є в ній уже мало*; і **зложенопідрядны** (гіпотактічны), напр.: *Є добрі, же живот зохаб-лять місто і про приємны думкы...*

Представме сі назорніше тоты два тіпы зложених речінь:

але – протиставне

1. Ціроха є чіста вода, ^{P₁} (але) ^{P₂} рыб є в ній уже мало // (ГР₁) = (ГР₂)

ГР₁ГР₂

2. Є добрї, ^{ГР} (же) ^{ПР} живот зохаблять місто і про приємны думкы.

высвітлююче

Зложеноприрядны речіня

Зложеноприрядным ся называють **зложене речіня**, части котрого творять визначне, структурне і інтоначне ціле і суть споєны міджі собою **прирядныма злучниками** або **інтоначно** (беззлучниково).

Типы зложеноприрядных речінь	Споюючі средства
1. споюючі (копулативны)	і, а (в функції і), ай ани, та; і – і, ай – ай, ани – ани (<i>Янко пришов вечур домів, ай мати за ним пришла.</i>)
2. розділюючі (дісьюнктивны)	або, ці, то, хочь; або – або, ці – ці, то – то, хочь – хочь (<i>Я вылізу на тот берег, хочь ся там такой переверну.</i>)
3. протиставны (адверзативны)	а, але, зато, но (<i>Юстина лем ся позерала на нёго, але ніч не одповіла.</i>)
4. ґрадачны (ступнюючі)	не лем... но і, не лем же... но і, не лем... але і, не лем... але тыж, не жебы... але (<i>Додж не лем же не преставасть, але ся веце роспадає.</i>)
5. результативны (конклузивны)	і, зато, і зато, а зато, значіть (<i>Надуло много снігу, зато з двора ся не дало выйти.</i>)
6. пояснюючі (експлікативны)	то є, то значіть, а праві (<i>Мы встали скоро рано, а праві вышло сонце.</i>)

ΓΡ ΠΡ

глав. ч.	підр. ч.	глав. ч.
<i>Бабы, што ся заставили коло сусідоваго двору, лем руками заламали.</i>		

підр. р. часу глав. р.

115

б) корелативно-односны	тот – хто, тото – што, такый – якый, так – як, тільки – кільки, там – де (одкы), ту – де (одкы), одты – одкы (Хто хоче велё знати, тому треба мало спати. Так про нёго дбаць, як пес про мачку.)
в) высвітлюючі	же, кібы/кобы, як, як бы, ці; хоцьякий, вшыткы, вшытко, хто, чій, котрый, што, якый, де, одкы, коли, як, кільки, накілько, чом, кідьбы і др. (Было чути, як/же хворый тяжко дыхать. Добрі же-сь пришов. Каждому є знаме, якый він мудрый. Стало ся тото, што сьме вшыткы чекали. Няй ня покараць тот, хто на ня зослав такы мукы.)
2. двочленны: а) часовы	коли, кідь, як, покы, покы не, до того часу покы, за тот час як, ледва, з того часу як, потім як, як лем, скоро, тільки же, перед тым як, до того як, до той міры як і др. (Кідь чітаць даяку інтересну книжку, забываць на цілый світ. Покы чоловік спить, ёго організм одпочіваць).
б) міста	там, одты, всягды, нигде... де, одкы (Там гет далеко, де стырчаць тоты дві скалы, є Морьске око. Вшыткы ся зачали позерати там, одкы пришли серна з сернятами.)
в) ціля	жебы, лем бы, лем жебы, зато жебы, з тым жебы, затым жебы, нато жебы і др. (Маря ся надвигла, жебы їй зайда ліпше сіла на плечі.)
г) причіны	зато же, зато бо, накілько, так як, бо, вдяка тому же, тым веце же, потім што і др. (Яблонь vysхла, бо зайці обіли вшытку скору навколо. Вшыткы сьме стояли, зато же не было де сісти.)
д) наслідку	так – же, наслідком чого, натілько – же, од чого, такый – же, такый – жебы і др. (Так сьме ся запозерали на Дунай, же сьме пришли пізно до театру.)
е) условія (подмінкы)	кідь, кідь бы, кібы/кобы, якбы, раз, кідь уж і др. (Кідь ті не пише, та може є на тя назлощена. Кобы я о тім знав, поміг бы-м ті. Кідь ся вшыткого бойш, так зістань дома.)
ж) уступку	хоць, кідь ай, хоць і, дарьмо же, не позераючі на то, што, няй і др. (Хоць ружа і зорвата, она іщі цвине. Хоць уж было цалком видно, іщі сьме не вставали. Дарьмо же ті є смутно, мусиш вытримати.)
з) порівнюючі	як, як кібы, як кідь, так як і др. (Іріна стихла, як кібы ся задумала. Вонка была молга, як кідь ся пара з землі двигать.)

В зложенопідряднім речіню в головній часті є часто одказуюче слово, котре указує на тип підрядної часті, напр.: *Прийду тогды* (коли?), *кідь буду мати вольну годину*. *Якбы в сні єм чула того* (што?), *же ся отворили двері*.

Полупредикативны коншtrukції

Переходнов коншtrukціов міджі простым речінєм і зложеным речінєм суть **полупредикативны коншtrukції**. Они ся витваряють тогды, кідь ся к простому речіню **придружить другорядна (побочна) предикація – полупредикація**, котра не має форму присудка з вызначенов часословнов формов. Главный ціль такой трансформації тексту є ёго **стягнута, згущованя**.

Позоруйте:

1. а) *Дубикы, котры-м в дїтстві засадив, суть уж теперь великы.*
б) *Дубикы, засажены в дїтстві, суть уж теперь великы.*
2. а) *Мати стояла вонка. Она ся загорнула хустков.*
б) *Мати, загорнута хустков, стояла вонка.*
3. а) *Хлопці ішли горі валалом і шумно співали.*
б) *Хлопці, шумно співаючі, ішли горі валалом.*
4. а) *Юрко утікав. Розмаховав при тім руками.*
б) *Юрко утікав, розмахуючі руками.*
5. а) *Зышли сьме до валалу, жебы сьме сі выпросили даяке їдло.*
б) *Зышли сьме до валалу выпросити сі даяке їдло.*
6. а) *Пришли вшиткы волічі, жебы сі зволили старосту.*
б) *Пришли вшиткы волічі зволити сі старосту.*

Основа трансформації – зміны двох речінь на єдно речіня з полупредикативнов коншtrukціов є зміна **вызначеной часословной формы** (*засадив, загорнула, співали, розмаховав, попросили, зволили*) на **невызначену часословну форму** (*засажены, загорнута, співаючі, зволити*).

Полупредикативна коншtrukція має функцію члена речіня, найчастіше **придатку** або **обставника**.

Дїяння є в полупредикативных коншtrukціях **выражене часоприсловником, часопридавником і інфінітивом**.

Модіфікація штруктуры речіня в текстї

При будованю тексту може быти штруктура простого речіня комплікована розлічныма одхылками од заужываной. Тогды vznikають **окремы конштрукції** простых речінь.

Кідь хочеме в речіню дакотрый факт підкреслити, можеме го виділити, **одокремити**: *А бідна ґаздыня плаче. – А ґаздыня плаче, бідна. Андрій любить ходити на грибы. – Андрій, тот любить ходити на грибы.*

Вывтворили сьме так речіня з **выділєным** (або одокремлєным) членом речіня, котрый ся в речіню выділює чарков а в устній речі – інтонаціов, напр.: *Я відів медвідя там, в лісі.*

Далшы окремы конштрукції простого речіня:

Осамостатненый (выділєный) член речіня vznikне выділїнєм дакотрого з членів речіня до самостатного выповіджіня, напр.: *За высокым лісом, повыше нёго, на Вігорлатї, ся указовали дві скалы Сниньского каміня. Попрасканы, зароснуты мохом.*

ґраматічно і по значіню є осамостатненый член інтеґралнов частєв передстоячого речіня, од котрого ся пунктуачно (точков) і інтоначно выділює.

Припоєный член речіня належить до рамок того речіня, од котрого є пунктуачно і інтоначно одділєный. Звычайно ся припоє к речіню якбы нечекано, уже по скінчіню речіня і выділює ся тіре (–) або запятов (,), напр.: *Я зберам грибы – але лем тополёвы. Я їм мясо – але лем куряче. Купив хыжу, але деревяну.*

Выпуціня або еліпсіс є така конштрукція, в котрій ся дакотре слово выхаблять зато, же не є барз важне, або є знаме з контексту ці з бісідной сітуації, напр.: *Говорили сьме о домашніх звірятах. Я о нашім псови (говорив єм).*

Еліпсіс (выпуціня) може быти троякий:

а) **Лексікалізований еліпсіс**, в якім собі выпуціня уж ани не усвідомлюєме, напр.: *Мала грудка – самый сыр. Який гость – такый колач. Із бідняка – пес і собака. Яка до горців, така то танців. Який дяк – така книжка. Чістота – пів живота і т. д.*

б) **Контекстовый еліпсіс** ся вытварять в писанім текстї і вяже ся на передстоячий текст, напр.: *Грушок было того року на загородї не-вроком. А главні таких, што я люблю. Циґане грали чардаш. Тот мій наймиліший.*

в) **Сітуачный еліпсіс**, з котрым ся стрічаємо найчастіше в каждоденній комунікації (часто як одповідь на вопрос). Напр.: *На балкон.*

(листок до кіна); *Світле, десятку*. (пиво); *В культурнім домі*. (відповідь на вопрос – Де є дискотека?) і т. д.

Недокінчене речіння, перерване wypowiedžinja (arozioréza) ся вытваряють тогды, кідь речіння недокінчіме з даякой внутрішнёй або вонкашнёй прічыны (перерваня іншов особов при бісіді або самы не хочеме доповісти думку і т. п.), напр.: *Брат хотів втечі, але... Я бы був зателефонував, лемже...* і т. д.

Перерване wypowiedžinja з боку інтерпункції характерізують три точки і недокінчена (перервана) мелодія (інтонація).

Вставны слова (parentéza), **вставны і вставлены коншtrukції**, то суть слова і словозлуки, котры мають в речіню автономну позицію і выражають суб'єктивне одношіня бісідуючого к обсягу речіння. В устній речі мають понижену інтонацію в порівнянню з wypowiedžinjem, в котрім ся находять. В писаній подобі тексту ся виділюють **запятима**, але і **тіре** (–) ці **скобками** (zátvorkami) (главно в одборнім текстї). Напр.: *Про вшиткых, реку, хліба ніт. Вшитко маме, як самы видите, замкнуте на два замкы. Засіданя отворив, як вызерало, пан Василь Турок. Водни – як знамо – я слабо віджу. Медициньска поміч, на жаль, є залежна од пінязей. Вышов ґазда на поле (має два шумны, міцны воли), помаленькы собі оре і співать собі поволи.*

ЛЕКСІКОЛОГІЯ

Сістема засобы слов русиньского языка

Наука о слові і о словнім складї (засобі слов) ся называють **лексікологія** (з грець. *lexikos* – словный і *logos* – учіня, наука). Опис засобы слов (словного складу) помагать выявити значіння слов з боку їх фунґованя в языку і речі (бісіді).

В научных роботах ся часто хоснує намісто терміну слово, термін **лексема** (з гр. *lexis* – слово). Розумить ся під ним слово як структурный елемент мімо речового контексту, як єдиніця сістемы єдної з языковых ровин – **лексікы** (порівнай: фонема – єдиніця звукової ровини, графема – єдиніця писмової ровини, морфема – єдиніця морфологічної ровини, лексема – єдиніця лексікальної ровини). То значить, же засоба слов (словный або словниковый склад) творить таку саму сістему як і остатні основны єдиніці розлічных языковых ровин (позерай выше). Лексіка не є лем проста сума окремых розметаных слов, то є барз складна сістема внуторно організованих

і закономірно поперепоєваних міджі собов словных єдиниць, неустанно взаємно контактуючіх.

Під понятєм лексіка ся розумить словне богатство языка, котре творить тзв. **словный (або словниковый) склад ці засобу слов**. В словниковім складі ся виділює найстабільніша часть, найвеце хоснована часть, ядро засоби слов, котру називають **основным словным фондом**.

Штілістичне розміщення словникового складу

Штілістично признаковы слова

З погляду штілістичного споїня лексіки ділиме словный фонд на **активный і пасивный**, то значить слова часто хоснованы (з великов фреквенційов) і слова мало хоснованы (з малов фреквенційов).

Штілістична диференціяція лексіки є споєна главно з двома основными функціями языка: з ёго фунґованєм в **книжно-писмовій речі** і в **говоровій (бісїдній) речі**.

Під **штілом книжно-писмовой речі** треба розуміти такий штіл языка, котрый ся хоснує в умелецьких і научных публікаціях а часточно і в журналістїї. Ту патрять і тексти офіціальних писем, публічних выступів, рефератів, лекцій (преднашок) і т. д.

Говоровый штіл, говорова (бісїдна) реч або говорена (бісїдна) подоба языка то є така літературна (списовна) реч, котру хоснуєме в школі, в роботі, в особных писмах і т. п. Она ся звычайно реалізує в устній формі і єй главным знаком є ненученость, спонтанность.

Лексіка, сфера ужываня якої не є ограничена нияким штілом, ся називать **невтралнов** (або общеужыванов). То суть найужыванішы слова тіпу: *ліс, хыжа, стіл, окно, еден, добрый, робити* і т. д.

На фоні акурат такой лексіки ся виділюють слова **штілістично зафарбены** (штілістично признаковы). Виділёваня штілістично признаковых слов іде в двох смерованях: „знижованєм“ і „звышованєм“ штілістичного значіння слов у порівнаню з неутралным штілом. К штілістично зниженій лексіці односимо тзв. **просторечны слова**, напр.: *підмастити, чортовы образки, ужыти сі* і т. д.; але главно тзв. грубы слова – вулґарізми і лайки, напр.: *фрас, гута, перун, сомар, повча, дебіл* і т. п.

К штілістично звышеній лексіці односимо чісто **книжку лексіку** главно чужоязычного походжіня, напр.: *аспект, варіант, модіфікація, імпульз* і т. д., дале **поетічну лексіку**, напр.: *мамонька, миленький,*

чорны очка, біле лічко, голенький дуб, свічочки – ножки і т. д.

Є много прикладів, кідь „звышеним“ або „зниженим“ значінєм мінить ся не ціле слово, але лем єдно з ёго значінь, напр.: *очістити* (невтр. знач.) – *очістити* (при картах) – *обрати о грошы* (зниж. штіл), *очістити* (выкрасти, зниж. штіл) і т. д.

З пасівного словного фонду уведеме холем:

- а) архаізмы (стары слова), напр.: *перст, чадо, глас* і т. п.;
- б) історізмы тіпу: *биров, левенты, овода, желярь* і т. д.;
- в) неологізмы (новы слова) тіпу: *кемпінг, козмодром, вікенд* і т. д.;
- г) діалектізмы (слова, котры ся хоснують лем на малій теріторії в окремых діалектах).

Русиньска лексіка з погляду єй походжіня

Зато, же русиньський язык є языком славянським, основу ёго лексіки творить праславянське наслідство. Переважна часть русиньських слов має **цілославянський і праславянський** характер. К таким лексемам патрять скоро ціла найужываніша неутрална лексіка в многих тематичных ґрупах тіпу: поменования членів родини (*мати, брат, сестра* і ін.); поменования частей тіла (*рука, нога, палець, локоть, челенок, коліно* і др.); назвы стравы, їдла, напоїв (*хліб, сіль, масло, сыр, вода, вино* і др.); геоґрафічны (природны) властности світа (*берег, долина, гора, поле, вапно, потік* і др.); поменования часовых одрїзків і назв хвілі (*день, ніч, обід, літо, осінь* і др.); поменования вшелияких настроїв і предметів ґаздівства (*пила, коса, граблі, вилы* і др.); поменования флоры і фавны (*дуб, бук, липа, береза, жыто, корова, кінь, теля* і др.) і т. д.

В русиньскім языку ся хоснують і слова пожычены ці перевзяты, котры ту цалком здомашніли. Суть то наприклад:

а) слова з час **волоськой колонізації** (12. – 14. ст.) тіпу: *ватра, кошара, кляг, гелетка, бача, жентіця* і т. д.;

б) слова **німецького походжіня** з час росшырёваня ремесел: *біґляйз, вінкель, гоблик, гак, корба/корбля, майстер, шафель, шруба, шустер, шнайдер, цверна, цоль* і т. д.;

в) воєньска **німецька лексіка** тіпу: *ґвер, машинґвер, касарні, патроля, реґрут, райткы, фрайтер, капраль* і т. д.;

г) слова **мадярьского походжіня** внаслідку тісячрічного сполочного проживаня в єднім штатї, напр.: *биров, бановати, бетяр, бо-канчі, біреш, ваковка, валов, гамішний, гуляш, капуре, каріка, кочіш, пулька, сара, талпа, хосен, шаркань* і т. д.;

г) найвеце перевзятых слов є в нашім языку **словеньского походжіня**, де даколи уж і тяжко доказовати ці то слово чисто русинське, або сполочне із выходословеньскыма діалектами, бо взаємный вплив є барз великий.

В русиньскім языку ся хоснують і такы чужді слова, котры ту іщі цалком не здомашніли. Суть то слова з різних языків (славянських і неславянських), в послїднім часі главно слова анґліцькы тіпу: *вікенд, сендвіч, скутер, музикал, джез, мімінґ, фотбал, шампіон, лідер* і т. д.

Як в кождім модернім языку, так і в нашім языку ся хоснує і много тзв. інтернаціоналізмів, котры ся росшырили до многих языків світа, напр.: *адвокат, ангел, демокрація, олій, палац (палата), трактор, гейзір, слалом, автострада, бандіта, банка, каденція, квартето, елдорадо, ґалантний, ранч, танґо, барок(о), чай, йогурт, янтарь, вазал, бакшіш, діван* і много далшых.

З того можеме зробити такый вывод: Перебераня або жычаня слов з інших языків патрять оддавна к звичайным способам збогачованя і росшырёваня засобы слов. Перевзятє слово сі язык приспособить ку своїм законам і оно поступно страчат характер чуждозычности.

Лексичне значіня слова

Лексіка ся розвивать нелем переберанєм чужжих слов або творінєм новых слов дериваціов (одводжінєм) ці словозложінєм. Она ся найвеце розвивать і збогачує росшырёванєм значіня уж екзистуючих слов, кідь ся єден звуковий комплекс выуживать на выражіня веце значінь. Зато кжде слово може мати єдно або дакілько значінь. Тоты першы ся кличуть **єднозначны** (то суть звичайно терміны і властны мена) а тоты други – **многозначны**.

Многозначность (або полісемія) vznikать через метафору (ухо – у чоловіка, у горняти, у іґлы), або через метонімію (*папірь* – предмет на писаня, документ). Кжде таке слово дістає своє конкретне значіня в споїну з іншыма словами, напр.: *тяжкий куфер, тяжкий предмет в школі, тяжка хворота, тяжкий танець, тяжкий фраїр* і т. д. Многозначне слово все має **основне** (або пряме) значіня і **переносне** (або непряме) значіня, напр.: *деревяный стіл – деревяный хлоп, острый ножик – острый язык, крыла потяти (пташка) – крыла ероплану, ґрати на клавирі – ґрати на нервы* і т. д.

Сіноніми, омоніми, антоніми

Сіноніми (од гр. *synonymos* – єдноменний) суть слова розділны подля звучаня, але близкы або аж єднакы подля значіня, напр.: *бісидовати – говорити, повідати, приповідати, наказовати, сплітати* і т. д.; *ходити – іти, крачати, понагляти ся, кывати ся, мотати ся, блукати ся, шпотати ся, пхати ся* і т. д.

Сіноніми можеме розділити на дві ґрупы: а) **сіноніми ідеографічны** (понятёвы), напр.: *учитель – педагог, шандарь – полицайт, шаленый – дурный, чорт – дьябол, писатель – прозаїк, публіковати – друковати, учитель – асистент, екзистовати – жыти, виховати – приправити* і т. д.; б) **сіноніми штілістічны**, напр.: *умерти – сконати, выдыхнути, спочинути, скапати, піти, здохнути, одыйти зо жывота, лячі до гробу, выстерти ноги (лабы), выпустити душу, заспати навікы* і т. д.

Омоніми (од гр. *homos* – єднакый і *опута* – мено) суть слова єднакого звучаня, але роздільного значіня, напр.: *пара* (з воды) – *пара* (конів) – *пара* (молодой і молода) і т. д.

В рамках омонімії треба розпознавати:

а) **лексічны омоніми**, котры патрять к тій самій часті речі і суть згодні во вшыткых своїх формах, напр.: *ключ* (од замку) – *ключ* (гуслёвый) – *ключ* (способ рішіня) і т. д.;

б) **морфологічны омоніми (або омоформы)**, што є омонімія окремых ґраматічных форм незалежно од часті речі, напр.: *жэны* (ном. множ. ч.) – *жены* (ґен. єд. ч.), *плач* (назывник) – *плач* (імпер. од *плакати*), *мати* (назыв.) – *мати* (часослово), *плачу* (од *плакати*) – *плачу* (од *платити*) і т. д. Омоформы можеме іщі розділити на **омофоны** і **омографы**. **Омофоны** єднако звучать (хоць ся розділно пишуть), напр.: *род – рот, везти – вести, дуб – дуп* (ґен. мн. ч. од *дупа*) і т. д. **Омографы** ся єднако пишуть, але розділно ся высловлюють, напр.: *мўка – мукá, зáмок – замóк, дорóга – дорогá* і т. д.

Суть іщі і тзв. **міджіязыковы омоніми** – слова, што в різних языках звучать єднако (або подобно), але мають розділне значіня, напр.: *черствый* – *čerstvý*, *запах* – *zápach* і т. п.

Антоніми (од гр. *anti* – проти і *опута* – мено) суть слова з протикладным значінём, означаючі єднородны предмети або явы. Они належать к єдній часті речі. Напр.: антоніми подля признаку: *світлый – темный, добрый – злый, голосный – тихый, веселый – смутный, смілый – боязливый, білый – чорный, высокий – низкий, куртый – довгый* і т. д.; антоніми із значінём простору, часу, множе-

ства, способу: *горі – долов, впереді – взаду, вліво – вправо, високо – низко, там – ту, рано – вечур, зима – літо, день – ніч, много – мало, добрі – зле, мудро – глупо* і т. д. Єдно слово може мати і веце антонімів, напр.: *студений – теплий, горячий, распеченый, розогрітый* і т. д.

Лексичны словны споїня і фразеологізмы

Дві (зрїдка веце) повнозначны слова, споюючі ся міджі собов в згодї з правилами ґраматікы, вытваряють словны споїня: *літній вечур, студене рано, барз хворый, читати книжку* і ін. Таке споїня слов конкретніше і справніше описує предмет, яв, діяня, став і т. п.

Словны споїня бывають **вольны** і **усталены**. При **вольных споїнях** każde слово сі заховать своє значіня.

Усталены споїня подля свого значіня ся розумлять як єдно слово, напр.: *гнути плечі* (корити ся), *намастити кешеню* (обдерти дакого), *выссати з палця* (выдумати) і т. п.

Усталены споїня можеме розділити на **термінологічны** і **фразеологічны**.

Термінологічны усталены споїня – то суть назвы дакотрых понять з науки, технікы і умелецького замїряня, ґеоґрафічны назвы, напр.: *часть речі, член речіня, нуклеарна фізика, дескриптивна геометрія, Высокы Татры, Чорне море* і т. д.

Фразеологічны усталены споїня (фразеологізмы) суть немінны споїня слов з даяким значінєм. Не можеме їх дословно переложыти до іншого языка, бо они суть неповторныма народныма особитостями каждого языка. Суть то споїня типу: *водити за ніс, ударити до очей, дати руку до огня* і т. д. Суть то і біблізмы типу: *во вікы віків, не хлібом єдиным, злате теля, днєм і ночов, як око в голові* (як зреніцю ока) і т. п., або перевзяты з іншых языків і приспособены, напр.: *на щіті* або *із щітом, вине ся як червена нитка, сізіфовска робота, Ахілова пята, блудный круг* і т. д. Многы з фразеологізмів суть чисто народны вытворы, зато ся хоснують главно в говорівім штїлі, напр.: *пхати ніс, стратити розум, выссати з палця* і т. п. Жрїдлами таких фразеологізмів суть главно пословиці, поговоркы і т. п.

СЛОВОТВОРІНЯ

Словотворіня є частёв лінгвістікы – науки о языку – яка ся занимає аналізом поступів творіня новых слов. Словотворіня є єдным з основных способів збогачованя словной засобы языка. Новы слова ся в русиньскім языку творять різними способами, але все на основі уж екзистуючих в нїм слов, або ся переберають з інших языків, главно словенського, з приспособлїнєм фонематичній або морфологічній будові русиньського языка. Жебы сьме знали посудити, ці є нове слово з аспекту языковой сістемы русиньського языка справне і вгодне, мусиме знати главны прінціпы творіня слов. Суть то:

1. **одводжованя,**
2. **складаня,**
3. **скорочованя.**

Морфемы

Найменшы части слова, котры мають значіня, называєме морфемами. К словотворным морфемам належать: **корінь, префікс, суфікс.**

Корінь слова – є найменша часть слова, котра ся не дасть поділити на меншы части і котра є сполочна про вшиткы слова даного словного гнізда, напр. в словах *рыба, рыбарь, рыба́чий; коса, коса́рь, коси́ти* корінями суть *рыб-, кос-*.

Морфему, котра ся находить перед корінєм, называєме **префіксом**, напр.: *написа́ти, прочита́ти, раздава́ти, одня́ти*. В уведжених прикладах префіксами суть *на-, про-, роз-, од-*.

Морфему, котра наслідуює по коріню, называєме **суфіксом**, напр.: *діра́стий, кві́ткований, хло́писко, кі́лок*. Суфіксами в уведжених словах суть: *-аст-, -ован-, -иск-, -ок*.

Закінчіня (флексія) не є словотворнов, але є формотворнов морфемов, бо не творить нове слово, лем творить форму слова, напр.: *учі́тель, учі́теля, учі́телєви, учі́телєм*. Дакотры морфемы, котры творять форми слов, тыж называєме суфіксами, напр.: формотворный суфікс *-ти* в інфінітивах.

Часть слова, котра зістає по однятю формотворных морфем (закінчіня і формотворного суфікса), называєме **основов** (напр.: *го́лов-а, го́лов-ы, го́лов-ат-ый*). З основов є звязане лексікальне значіня слова. Кідь слово не має словотворных префіксів ці суфіксів, тогды основов є сам корінь (напр.: *звук, плач*).

Основны і одводжены слова

В языку є много слов, котрых vznik є **мотівованый** іншыма словами. Слово **мотівоване** має сполочну часть (морфему або ґрупу морфем) зо словом **мотівуючим**, через котру тоты слова суть звязаны значінєм, напр.:

слово *лавочка* є мотівоване словом *лавка*;
слово *гусярь* є мотівоване словом *гуслі*;
слово *чорнявый* є мотівоване словом *чорный*;
слово *присісти* є мотівоване словом *сісти*.

Слова, котры суть мотівованы іншыма словами, называєме **одводженима**, напр.: слова *лісник*, *лісний*, *лісик* суть одводженима словами од слова *ліс*, котре є про них **основным словом**. О словах, котры мають повторяючу ся сполочну часть, суть звязаны мотіваціов, говориме, же творять **родину слов**, а слова, котры належать до той самой родини, называєме **родацькыма словами**.

Словотворна будова слова

Одводжены слова суть звязаны з основными словами значінєм і формов, напр.: *рыба* – *рыбка*, *білый* – *білявый*, *чітати* – *вычітати*, *колядка* – *колядовати*.

Одводжены слова *рыбка*, *білявый*, *вычітати*, *колядовати* мають по дві часті: перша – **словотворна основа**, т. є. **основа мотівуючого слова**: **рыб-**, **біл-**, **-чита-**(ти), **коляд-**, а друга – **словотворный афікс**, называний тыж **формантом**: **-к-**, **-яв-**, **вы-**, **-ова-**.

Одводжены слова можуть быти утворены од основных і без помочі афіксів: *плач* од *плакати*, *спів* од *співати*, *гра* од *грати*, *рык* од *рычати*. Такий спосіб словотворїня называєме **безафіксалным**.

При творїню одводжених слов можеме слїдовати, же словотворна основа одводженого слова є кус інша як основа мотівуючого слова, напр.: *віз* – *возик* (*i/o*), *робота* – *робітник* (*o/i*), *метер* – *метровый* (*e/Ø*), *птах* – *птаство* (*x/c*). Таку зміну гласных і согласных называєме **чередованєм** або **алтернаціов**.

Способы словотворїня в русиньскім языку

Слова в русиньскім языку, подобно як в словеньскім, руськім і українськім ся творять двома способами: **морфологічным** і **неморфологічным**.

Подля участи словотворчих афіксів у процесах творіня слов способы словотвору ся ділять на **афіксалны** і **безафіксалны**.

Тіпы морфологічного способу творіня слов

Слово, од котрого ся творить нове слово, ся називають **творным словом**. Наприклад, слово *пристрой* є утворене од творного слова *строй* з помочов словотворного префікса **при-**.

Слова ся можуть творити і од основы слова з помочов **слово-творных суфіксів** або **префіксів**, напр.: слово *писмовый* є утворене од творной основы **писм-** з помочов словотворного суфікса **-ов-**.

I. Основным способом словотворіня в русиньскім языку є **афіксація**, т. є. творіня новых слов помочов суфіксів і префіксів. Виділяме три способы афіксалного творіня слов:

а) творіня слов лем суфіксами – **суфіксалный способ** – придавання суфікса к творній основі: *млин* – *млинарь*, *робота* – *робітник*, *фотбал* – *фотбаліста*;

б) творіня слов лем префіксами – **префіксалный способ** – придавання префікса к творному слову: *робити* – *переробити*, *автор* – *сполуавтор*, *мудрый* – *премудрый*;

в) творіня слов сучасно префіксами і суфіксами є **префіксално-суфіксалный способ** – додавання ку творній основі префіксів і суфіксів нараз: *обдерати*, *підписати*, *сородинець*.

II. При **безафіксалных** словотворных процесах ся вживають такы словотворны компоненти, як **основы слов**, **слова в цілім** і **споїня слов**. Подля способу їх словотворного выужываня безафіксалне словотворіня евідуює такы способы:

а) **усічіня кінцевої части слова** або основы слова (найпродуктивніше функціонує при словотворіню назывників од часослов, напр.: *бігати* – *біг*, *кричати* – *крик*, *плакати* – *плач*);

б) **складаня основ слов** з помочов з'єднуючого гласного **-о-** або без нёго, напр.: *літопис*, *кулёмет*, *горізнач*;

в) **абревіація** – **абревіатуры частковы** (в русиньскім языку тот способ словотворіня є непродуктивний, перебирають ся до нёго переважно абревіатуры інших языків, главно словеньского, але під впливом традиції і подля потреби спорадично і з українського ці руського, напр.: *Пліноспол*, *Газпром*, *стінгазета*).

В писмовім прояві ся вживають скорочіня тіпу: *і т. д.*, *Інж.*, *доц.*,

ул., за котрыма ся пише точка. Окрему ґрупу представляють значкы, напр.: *м, км, цм*, за якими точку не ставиме.

Неморфолоґічны способы творіня слов

В русиньскім языку новы слова ся можуть творити і неморфолоґічними способами:

1. **Лексіко-сінтаксічним способом** – зростанём словных споїнь до єдного слова, яке ся найчастіше односить к присловникам, числовникам ці придавникам, напр.: *засвітла, потемрі, нижепідписаний, пятьсто, оддавна*. В рамках даного способу словотворіня часто стрічаєме слова, які vznikли внаслідку скорочіня двословных або вецесловных назв. Такий поступ ся зве **універбізація**, напр.: *мінерална вода – мінералка, асфалтова путь – асфалтка, школярь пятай класы – пятак*. Уведжены слова суть штілістично признаковы, найчастіше ся находять в говорівім штілі. Опаком універбізації є **мултівербізація**, коли єднословна назва ся замінять вецесловнов, причім набывають інше, шпецифічне значіня. Мултівербізація є часта главно в одборнім языку. Порівняйте: *Газда орав глибоко. Тракторіста провів (зробив) глибоку орьбу*.

2. **Морфолоґічно-сінтаксічним способом** – переходжінем слов з єдной части речі до другой. Частыма суть **субстантївація** – переход іншых частей речі к назывникам, напр.: *молодий, хворый, ученый*, і **адвербіалїзація** – переход іншых частей речі к присловникам, напр.: *кроком, скоком, бігом*.

3. **Лексіко-семантічним способом** – вивжыванём уж екзістующіх в языку слов на названя іншых предметів, напр.: *сіль – мінерал*, який ся вжывають до стравы, і *сіль – главна ідея (В чім є сіль твого жывота?)*, *правда* – філософічна категорія, і *Правда* – назва новинок, *Волга* – назва рікы, і *волга* – назва особного авта.

ТВОРІНЯ НАЗЫВНИКІВ

Творіня назывників суфіксами

Суфіксалный способ в русиньскім языку, окрема назывників, є основным способом творіня слов і при трёх далшых повнозначных частях речі: придавниках, часословах і присловниках. Даний способ словотворіня ся визначає великов пестростёв словотворных суфіксів, з яких многы суть сполочны як про русиньскый, так про

український мови, і таких, з яких багато є згодні про русинський і словенський мови, що є дане специфічним поставлінням русинського мови в перехідній зоні між виходославянських і західославянських мовними групами. В якійсь мірі русинське словотворіння є представлено в окремих лексикосемантичних групах і суфіксами власними (напр.: *качка* – *кача*, *облак* – *облача*). Подібну характеристику можна однести і до словотворіння в межах інших частин мови.

Називники творять словотворно найрозвинутішу частину словникового запасу. Система словотворних суфіксів є стабілізована, але поступово і в русинській мові зближують дакотрі суфікси „європейського” характеру, напр.: *-ант* (*практикант, комедіант*), *-ент* (*дірієнт, абстінент*). Словотворні суфікси ся сполучають до груп підля семантичних критеріїв, зате і вжитки одводжені називники ся ділять підля семантичних критеріїв на: **назви осіб, назви предметів і настроїв, назви міста, назви властностей і назви дії**. К тим групам належать і **назви жєнських осіб, назви з новим відтінком у значінні – здрібнілі (демініутиви) і збільшені (аугментативи) назви, громадні назви**.

Називники ся творять од часословних, придаєвникових і називникових основ посередництвом суфіксів:

А. Суфікси, з помічов яких ся творять назви діючої особи або назви осіб підля їх властностей: *-арь* (*-ярь*): *писарь, малярь*; *-ач* (*-яч*): *копач, сіяч*; *-ак* (*-як*): *жобрак, вояк*; *-ець*: *шпортовець, стрілець*; *-ця-я*: *владця, заступця*; *-іц-я*: *служниця, царіця*; *-ник* (*-овник, -євник*): *дражник, плуковник, дружествник*; *-к-а*: *учителька, докторка*; *-ічк-а*: *хірургічка, філологічка* і ін.

Б. Суфікси, з помічов яких ся творять назви предметів і настроїв: *-ак* (*-як*): *держак, маяк*; *-анк-а* (*-янк-а*): *гаданка, ховзанка, склянка*; *-арн-я*: *друкарня, пекарня*; *-ачк-а*: *скушачка, вертачка*; *-єнк-а*: *часєнка, подобєнка*; *-ив-о* (*-ів-о*): *паливо, печиво*; *-ин-а*: *свинина, кочанина*; *-інь*: *перстінь, гребінь*; *-к-а*: *чінка, утерка*; *-ок*: *покладок, молоток*; *-л-о* (*-дл-о*): *шило, мило, сідло*; *-нічк-а*: *леднічка, морознічка* і ін.

В. Суфікси, з помічов яких ся творять збжущі і абстрактні назви: *-б-а*: *стрільба, сійба*; *-ств-о*: *братство, дітинство*; *-ізм*: *патріотізм, русинізм*; *-ін-а* (*-ин-а*): *величина, давнина*; *-об-а*: *староба, довжоба*; *-ость*: *радість, старість*; *-к-а*: *шырька, довжка*; *-н-я* (*-ін-я*): *спаня, саджіня*; *-т-я*: *битя, питя*; *-в-а*: *жєнитва, молитва* і ін.

Г. Суфікси, з помічов яких ся творять назви міста: *-анк-а* (*-янк-а*): *жытнянка, кєндєрічанка*; *-н-я* (*-арн-я*): *пекарня, клеярня*;

-іц-я (-ніц-я): *книжніця, пивніця*; -ник: *березник, дубник*; -иск-о (-іск-о, -ениск-о, -аниск-о): *смітиско, боїско, бандурчаниско, конопляниско*; -я: *роспутя, розопря* і ін.

Г. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы властностей:
-об-а: *староба, гнилоба*; -от-а: *доброта, густота*; -ств-о: *шаленство, лінивство*; -тв-о: *добрацтво, силацтво*; -ость: *слабость, малость*; -інь: *шырочінь, высочінь* і ін.

Е. Суфікси, з помочов яких ся творять назвы з новым одтінком у значіню. Суть то суфікси суб'єктивного оцінювання 1. ступня (напр. *дзвін-ок*) і 2. ступня (*дзвін-очок*), причім основны значіня дериватів з нима означують:

а) **зменшеность**: -ик (-ік): *братик, хлопчік*; -ок (-очок): *листок, дзвіночок*; -к-а (-очк-а, -оньк-а): *хыжка, лампочка, головонька*; -енк-а: *студенка, зоренка*; -а (-я): *куря, кача*; -атк-о: *мачатко, мисятко* і ін.;

б) **збівшеность**: -аль: *носаль, горбаль*; -ач: *бородач, головач*; -иск-о: *бабиско, псиско*; -ищ-е: *домище, бородище*; -ош: *плаксош, чаптош*; -уг-а (-юг-а): *пиячуга, циґанюга* і ін.

Є. Суфікси, з помочов яких ся творять громадны назвы: -ник: *березник, дубник*; -нич-а: *ягоднича, малинича*; -ін-я: *бандурчіня, фасоліня*; -івл-я: *конарієвля, копачівля*; -ин-а (-овин-а): *звірина, садовина*; -ств-о: *лодьство, школство*; -я: *прутя, скаля*; -янк-а: *былянка, капустаянка* і ін.

Творіня назывників префіксами

Назывники в русиньскім языку ся творять з помочов префіксів домашніх і пожычених.

З домашніх префіксів фреквентованых суть: *над-, під-, при-, пре-, пред-, без-, до-, за-, по-, вы-, не-, пів-,* напр.: *надвыроба, підрозділ, призвук, пречудо, предпис, безнадій, доісторія, заґраніча, покрик, выкрик, незгода, півправа* і ін.

В русиньскім языку функціонують слова утворены і з префіксами чужого походжіня: *ана-, анти-, архі-, де-, віце-, діс-, екто-, екс-, екстра-, ім-/ін-, інтер-, ко-/ком-, кон-, контра-, про-, прот-, ре-, суб-, супер-, ультра-,* напр.: *анабаза, антівірус, архієпіскоп, денационалізація, віцепрезидент, дісгармонія, ектогенеза, експрезидент, екстрамода, імміґрація, інваріант, інтерлінґвістика, кооптація, компатріот, контекст, контрабанд, протектор, протоігумен, реоптація, субконтінент, супергенератор, ультрамікроскоп* і ін.

Творіня назывників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксално-суфіксалне словотворіня назывників в русиньскім языку є малопродуктивне. Є ним утворена часть одназывниковых і одчасословных утворінь, оформлених префіксално-суфіксалныма парами: пере-, об- ... -к-: *перегрызка, обрізки*; со- ... -н-: *сокласник*; о- ... -е- (-є): *орішець, окраєць*; роз - ... -к-: *розвалка, розбушка*; рос- ... -я: *роспутя, ростятя* і ін.

В основі бівшой части префіксално-суфіксалных назывників лежать приназывниково-назывниковы злуки, припоєны к назывниковым або часословным основам, якы ся оформляють слідуочіма парами: за- ... -ічк-, -я: *заушнічка, Закарпатя*; під- ... -н-, -ин-, -я: *підбородник, підхвостина, Підкарпатя*; при- ... -я: *присловя, Прикарпатя*; за-, при- ... -ок: *запятак, припецок*; при- ... -ник: *приназывник, присловник*; під- ... -ок: *підпалок*; по- ... -ц-: *порадця* і ін.

ТВОРІНЯ ПРИДАВНИКІВ

Творіня придавників суфіксами

Суфіксалным способом ся творять **якостны, односны і присвойны придавники**.

Якостны придавники ся творять з помочов суфіксів: -ав- (-яв-): *жылавый, качурявый*; -аст- (-яст-): *теркастый, кривулястый*; -ат-: *головатый, бородатый*; -ив-: *лінивый, плаксивый*; -ист-: *конористый, доджанистый*; -н-: *радостный, разумный*; -ован-: *квіткований, смужкований*; -оват-: *жыловатый, волёватый*; -овит-: *їдовитый, працюватый*; -езн-: *величезный, грубезный*; -іцк-: *добріцкый, маціцкый*; -еньк-: *сивенький, чорненький*; -оньк-: *крегонький, тононький*; -ен-: *ділений, робений*; -лив-: *бісідливый, ганьбливый*; -уч- (-юч-): *пишучій, літаючий* і ін.

Односны придавники ся творять з помочов суфіксів: -н-: *народный, літній*; -ак- (-як-): *четверакый, двоякый*; -ан- (-ян-): *бандурчаний, вовняный*; -ов- (-ёв-): *липовый, полёвый*; -ьск- (-ск-): *морьский, пряшів-ский*; -ушн-: *зимушній, літушній*; -шн-: *вчешній, вонкашній*; -ч-: *складачій, освітлєвачій*; -алн-: *театралный, формалный*; -арн-: *дісциплінарный, легендарный*; -івн-: *інштінктівный, масівный*; -ічн-: *географічний, педа-гогічний* і ін.

Присвойны придавники ся творять з помочов суфіксів: -ів-: *братів, няньків, дідів*; -ин-: *мамин, бабин, сестрин*; -ій (-ачій, -ячій): *вовчій, качачій, рыбацій* і ін.

Творіня придавників префіксами

Подобно як називники, і придавники ся творять з помочов домашніх і пожыченых префіксів, з яких бівша часть є приназивникового походжіня: пра-, су-, пре-, пред-, без-/бес-, небез-/небес-, до-, за-, з-, над-, не-, перед-, під-, по-, при-, поза-, общо-, поло-, напр.: *праруський, сумірний, предобрий, предвічний, безногий, бесспорный, небездухий, небесхыбный, довой-новый, заграничный, задовгий, зъявный, надокенный, неконечный, передволебный, подводный, подорожный, прикладный, позавчешній, общоосвітний, полугрубый* і ін.

Пожычены придавниковы префікси ся збігають з називниковыма: а-, анти-, архі-, діс-, квазі-, про-, сін-, супер-, ультра-, напр.: *аморальный, антибактериальный, архієпископский, диспропорционный, квазінаучный, про-руський, сінгенетичный, суперсучасный, ультравысокий* і ін.

Творіня придавників сучасно префіксами і суфіксами

Чісто префіксално-суфіксалным способом придавники в русиньскім языку ся скоро не творять. В языку екзістує мало таких придавників, обычайно історічно утвореных од часословных основ помочов префіксално-суфіксалных пар: о-, об-, су- ... -н-, напр.: *обачный, обшырный, сучасный* і ін.

В сучаснім русиньскім языку префіксално-суфіксалны придавники ся творять од приназивниково-називниковых злук, злук часослова з частков НЕ, а тыж од дакотрых називниковых і часословных творных основ. Споміджі придавниковых суфіксів найфреквентованішыма суть: -н-, -ов-, -ан- (-ян-), -ьск-/ск-, -зьк-, -ічн-, -лив-, -лн-, -ови-, -аньск- (-яньск-) і цілый ряд префіксів приназивникового походжіня, з яких про дакотры є характерістична словотворна синонімность: а) **повна**, б) **часточна**, напр.: а) префікси до- і перед-, напр.: *доісторичный і передісторичный*; над- і понад-, напр.: *надоблачный і понадоблачный* і ін. Найчастіше ся вжывають слідуючі: без-/бес-: *безафіксальный, бессмертный*; од-: *одчасословный, одвікий*; до-: *добуржоазный, дохристіанський*; за-: *заграничный, закарпатський*; міджі-: *міджіштатный, міджівойновий*; на-: *назорный, набоженьський*; над-: *надгробный, наддунайський*; перед-: *передъярний, передмаєвый*; під-: *підземный, подводный*; по-: *пообідній, пореволючный*; поза-: *позавчешній, позазавтрашній*; при-: *приміський, прибережный*; проти-: *протиштатный, протитанковый*; мімо-: *мімошкольський*,

міморепубліковий і ін.

Частка-префікс НЕ ся споює переважно з префіксалными часословными основами доконаного виду, а рідше – з беспрефіксалными часословными основами недоконаного виду, напр. *незламний, незабытний, нерозумний* і ін.

ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ

Творіня часослов суфіксами

Часослова в русиньскім языку ся творять помочов суфіксів: *-і-: дівчати, парібчати*; *-ї-: клеїти, кроїти*; *-и-: квасити, веселити*; *-ова- (-ёва-): майстровати, кралёвати*; *-а- (-я-): слухати, вечеряти*; *-ну-: глухнути, спіпнути*; *-ка-: выкати, кукати* і ін.

Творіня часослов префіксами

В русиньскім языку творіня часослов помочов префіксів є живе. Вывжывають ся вшиткы префіксы, а то і такы, котры не функціонують як паралелны приназывники (*вы-, роз-/рос-*).

Префіксы дають часословам значіня **току (смеру) дії** (*вийти, обыйти, дойти*), **зачатку або кінця дії** (*донести, принести*), **потворёваности дії** (*побіговати, постуковати*) і ін. З єдным часословным корінём ся можуть споєвати два або і три префіксы: *поодкрывати, понаповідати, понаприносити* і ін.

К основным префіксам в часословнім словотворі русиньского языка належать: *в- (во-)/у- (уво-), вы-, од- (одо-), до-, за-, з- (зо-, із-)/с- (іс-, со-), на-, над- (надо-), о-, об- (обо-), пере-, перед-, під- (підо-), по-, попо-, при-, про-, роз- (розо-)/рос-*, напр.: *вдарити/ударити, войти/увойти, выбігнути, однести, одобрати, добити, заробити, зробити, зостричі, ізмыти, сфарбити, ісфалшовати, соединити, набрати, надвигнути, надогнати, обыйти, оббити, обограти, перенести, передплатити, підпалити, підобрати, покрити, попозерати, прибігнути, проповідати, розрізати, розорвати, розкроїти* і ін.

Пожычених часословных префіксів ся вжывать порівнано менше як назывниковых, суть то напр.: *де- (дез-), діс-, ре-*, напр.: *денаціоналізувати, дезорьєнтовати, дискваліфікувати, реорганізувати* і нима ся творять главно чуджі слова.

Творїня часослов сучасно префіксами і суфіксами

Префіксално-суфіксалным способом часослова ся творять од менных (назывниковых, придавниковых, містоменниковых і числовниковых) і часословных основ.

Часослова утворены од мен

Найпродуктивнїше є творїня часослов префіксално-суфіксалным способом од назывниковых і придавниковых творных основ. В русиньскім языку найшыршы можности творити словотворны пары з префіксами мають часословны суфікси -і- (-ї-, -ы-). К найпродуктивнїшым префіксам належать: з-/с-: *збогатити, спорожнити*; у-: *удобрити, уродити (ся)*; вы-: *выпорожнити, выкорїнити*; од-: *оддовжыти, одважыти*; за-: *залюднити, заводнити*; на-: *надымити, насытити*; о-/об-: *обалити, оббити*; по-: *полегшыти, потурчіти* і ін.

Часослова утворены од часослов

Префіксално-суфіксалным способом од часословных основ є утворена порівняно невелика ґрупа часослов. Найпродуктивнїшыми словотворными тіпами суть префіксално-суфіксалны пары: по-, вы-, під-, при-, пере- ... -ова-: *поспівовати, вивідовати ся, підкреслєвати, притаковати, перескаковати* і ін.

ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ

Творїня присловників суфіксами

Суфіксалным способом ся творять присловники од:

а) основ якостных придавників з помочов -о (-ё): *красно, порожнё*; -ї: *важнї, добрї*; -оньк-, -еньк-, -онїньк-, -їцк- (здрібніло-пестливы формы): *тихонько, дрібненько, тихонїнько, добрїцко*;

б) од назывників суфіксом -ом: *кроком, скоком, часом*.

Творїня присловників префіксами

Присловники ся творять од:

а) придавників у непрямых падах в споїю з приназывниками-префіксами з- (с-), за-, до-, од-, на-, не-, пре-, напр.: *здавна, справа*,

завидна, догола, оддавана, набіло, немило, пребогато;

б) називників з приназивником-префіксом *в/в-, на/на-, по/по-, з/з-, од/од-*, напр.: *в зимі – взимі, на споді – насподі, по добрім – подобрім, з рана – зрана, од рана – одрана;*

в) присловників з префіксами *од-, до-, пре-, поза-, перед-, на-, за-*: *одднесь, дотеперь, позавтра, премного, позавчера, передвчером, наспак, завелё;*

г) містоназивників в споїню з приназивниками або частками: *(з)выдтам, потім, даколи, даяк і ін.*

Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами

Найпродуктивнішов словотворнов паров при творіню присловників в русиньскім языку є споїня приназивників-префіксів *на-, в-/у-*, понайчастіше із придавником, часопридавником, присловником і з суфіксом -к-: *навыкручанкы, в(у)потемку, украдомкы, постоячкы* і ін.

Присловники ся творять і од містоназивників з помочов приназивника по: *по нашім, по твоім*; подобно і од придавників: *по приятельскы, по русиньскы*; цісловників: *по перше, по двое* і ін.

ШТІЛІСТІКА

ХАРАКТЕРІСТІКА ОБЩОЙ СИТУАЦІЇ

Під впливом дакількодесятьрічної політичної ситуації в бившім Чеськословеньску, яка Русинів одсудила на периферну екзистенцію посередництвом їх етнічної деградації зо самостатного русиньского народа – на єден зо субетносів українського народа а їх материнський русиньський язык з народного языка – на єден з многих діалектів українського языка, логічно не екзистовала можность розвоия языка Русинів. Характерістичны знакы окремых ровин языка Русинів ся інтерпретовали як шпецифічности найзападнішых українських говорів на стыку выходославянської і западославянської языковой ґрупи і выужывали ся переважно на компарацію з українсков списовнов нормов. Выходячі з такой ситуації, ани штілістіка (подобно як ани остатні ровины русиньского языка), ся не могла розвивати на научній уровни, бо окремы штілы русиньского языка ся не розвивали ани не екзистовали – з вынятком говорового штілу – ани на практичній уровни.

Поки бы сьме хотіли порівновати аналогічны проблемы розвоия

іншонародной штїлістікы, і так порозуміти їх наслідкы і сучасный реалный став, то найблизшый приклад холем счастья нам може понукнути штїлістіка словеньска, яка в конкретнім історічнім періоді – главно в 20. – 30. роках ХХ. стороча – під впливом концепції єднотного чеськословеньского народа і языка была притиснута на уровень нученой стагнації. Выходячі з той концепції, ся доволёвав розвой лем говорого і умелецького штїлу словеньского языка, причім про потреби комунікації у вшыткых остатніх сферах мав служыти язык чеськый. Ситуація ся змінила зась під впливом політики – по взнику войнового самостаного словеньского штату (1939 – 1945), в котрім словеньскый списовный язык законно ся мав стати офіціалным языком вшыткых сфер комунікації і в згоді з актуалныма потребами тогдышнєй сполчности мусив зачати будовати властны шпеціфічны способы выядрёваня у вшыткых в тім часі екзистуючіх областях комунікації. Знаме, а научна література о тім одкрыто говорить, же на дакотры з тых задач тогдышній словеньскый списовный язык приправеный не був, а так ся в проявах намісто адекватной штїлової діференціації на передній план веце діставав лем прінціп *списовности* і *несписовности* і дакотры формалны (главно композичны) аспекты языковых комунікатів.

Самособов, в такій ситуації ся не могла розвивати ани штїлістіка. В многих тогдышніх языковых приручниках капітолы о штїлі і штїлістіці хыбили.

В подобній ситуації як словеньска штїлістіка і окремы комунікачны сферы в роках 1939 – 1945, ся по зміні політичної ситуації в р. 1989 зразу нашли окремы сферы комунікації в языку Русинів, які од даного року переходять процесом возроджіня своєї ідентичности і материньского языка. Кодіфікація русиньского списовного языка на Словеньску в р. 1995 на базі містного говорогового языка Русинів поставила перед них задачу – зачати вжывати русиньскый язык в окремых сферах комунікації і поступно го з переважно говороговой подобы култівовати про вжываня в кожій з приступных і реално потребных сфер комунікації.

Так як про штїлы зачаточного періоду розвитку в словеньскім языку, так і в русиньскім мож становити дакотры аналогічны шпеціфічности. Єднов з найприроднішых є розвинутя лем тых штїлів, котры корешпондовали з найосновнішыма сферами комунікації. Поки в словеньскім языку був дефінований главно поетічний штїл (респ. поетічний язык), пріватный і тзв. обчаньскый штїл (порів. Mihál, 1947), в русиньскім языку то было подобно, але з домінанціов домашнєй сфери (фунгуючой на базі діалектів). Діалектна подоба языка, т. є. іщі некодифі-

кована, ся вживала окрема домашній сфери тыж у публічній (сільскы громады, сільскый розглас), літературній (поезія, проза, драма), театралній, публіцистичній а в малій мірі ай в конфесіоналній, т. є. всягды там, де была часта і природна потреба вживаня зрозумілого языка і де язык другого, хоць близкого народа, міг приносити, і приносив, проблеми в комунікації, респ. принимав ся як чуждїй елемент. І хоць без їх впливів як таких ся заобыйти не міг. Але штілістична диференціяція не была спочатку даяка комплексна, скоріше выходила лем з решпектованя основной опозиції *пріватность – публічность комунікації*, а до даякой міры і з надштіловою опозиції *книжность – говоровость*, і зо жанровых шпецїфічностей. Розділы міджі штілами были слїдны главно в области лексікы: в книжній комунікації были фреквентованы книжны слова, главно чуждї (часто без приспособлєваня домашньому языку), в пріватній комунікації – діалектны слова.

Поки 50. – 60. рокы XX. ст. вдяка сполоченьско-културным змінам (змінила ся структура сполочности – внаслідку індустріалізації ся мінить доты домінантний рольницький характер країны, розвивають ся масмедії і по селах) словеньскы лінгвісты характеризують як період найвызначнішых змін в розвитку окремых штілів: прибывають новы сфери фунґованя списовного языка, доходить к бівшій диференцованости поужывателїв языка (выразніше ся формує містьска бісіда, вживають ся нетрадічны формы комунікації окремых ґруп населїня – сленґ, соціалны діалекты), розвивать ся наука, што собі выжадовало розвой одборной комунікації в домашнім языку. Внаслідку тых процесів доходить в словеньскім языку к розвою окремых штілів і цілої сістемы штілів, але і к їх дінамічній диференціяції, што прискорило сконштитуованя штілістікы як окремой лінгвістичной дісципліны, главно од 60. років XX. ст.

Поки в зачатках словеньска наука раховала з трєма штілами (Pauliny, Ružička, Štolc, 1953) – умелецький, одборный і говорový, поступным розвитком ся тот реґістер розрастать: зачинають ся розлишовати прімарны і секундарны штілы, респ. підштілы, субштілы, поки ся процес конштитуованя даякой категорії текстів не дістав на уровень штілу. З того видно, же реґістер штілів є все отворений, зато не є несподіванєм, кідь Містрікова штілістіка (Mistrík, 1997) уводить 7 прімарных штілів (научный, адміністративный, публіцистичный, речницький, есеїстичный, говорový, умелецький) а 72 секундарных.

В 60. роках XX. ст., кідь словеньска штілістіка зазначала дінамічний розвой, діаметрално інша сітуація в тій самій країні і в тім самім часі постигла русиньску языкову среду як таку. Внаслідку уж спомянутых

політичних обштрукцій, до глубокой дефензівы ся дістає цілый етнічний і културно-сполоченьскый живот Русинів, враховано розвитку їх материньского языка, який мав зістати лем языком приватной, домашній сфери. В офіціальних сферах етнічно-културного живота Русинів на Словеньску (публіцистична, літературна, театрална і ін.) штат преферовав язык український. В корешпонденції з ним чекав бы ся і розвой української штілістики, яка бы акцептовала містну языкову сітуацію Русинів. Місто ній ся выкладала штілістика українського языка основана на міморепублікових, українських языковых і сполоченьско-културных реаліях, яка была далека од языковых реалій і языковых компетенцій містных Русинів.

По 50 роках стагнації русиньского языка і абсенції будьякого розвоя ёго окремых ровин, враховано штілістичной, аж зо vznikом високошкольської научно-педаґогічної інштітуції – Одділїня русиньского языка і културы Інштітуту народностных штудій і чужжих языків Пряшівської універзїты в Пряшові в р. 1999, а пізніше Інштітуту русиньского языка і културы (2008), ся зачинать формовати колектів ученых, які ся займають в першій рядї ґраматиков русиньского языка (морфолоґія, синтаксис), але і фонетиков і фонолоґіов, лексиколоґіов, дериватолоґіов (Ябур – Плїшкова, 2002 – 2005). Попри описах основных языковых ровин ся обявляють на основі предписаных учебных основ з русиньского языка про середні школы і першы капітолы зо штілістики – в учебниках русиньского языка про середні школы (Ябур – Плїшкова, 2002 – 2005).

Виходячі з конкретных містных русиньских языково-културных реалій, тісно корешпондуючіх з реаліями словеньскыма, при інтерпретації учебного матеріалу з области штілістики сьме вирішили – там де то мож і де то корешпондує з русиньсков языково-практичнов сітуаціов – притримувати ся сучасной теорії о окремых штїлах словеньского языка, яка ся нам видить найблизша, і яку докладаємо на прикладах практичного фунґованя русиньского языка в конкретных штілістичных жанрах. На основі того сьме зробили описы говорового, умелецького, адміністративного, научного, публіцистичного, речницького і есеїстичного штїлу.

Основны інформації о штілістиці

Штілістика є наука о вибірі і способі вживаня языковых, мімоязыковых або умелецьких средств і поступів реалізованих в процесі комунікації. Знаме штілістику ЛІНГВІСТИЧНУ (языконаучну)

і ЛІТЕРАТУРНОНАУЧНУ.

ЛІНГВІСТИЧНА штілістика є релатівно самостатна часть науки о языку (лінгвістики), котра ся занимать:

- а) выразовыма (языковыма і мімоязыковыма) средствами ужываныма при будованю языковых проявів;
- б) вопросаами будованя і штруктуры тексту;
- в) штілістичнов диференціаціов языковых проявів.

ЛІТЕРАТУРНОНАУЧНА штілістика є частёв теорії літературы, яка ся занимать средствами вжываныма при будованю словесного умелецького твору.

В звязи із споминаным треба диференцовати **языковий** штіл **од умелецького і літературного** штілу.

ЯЗЫКОВЫЙ штіл дефінуєме як способ прояву, який взникать ціленим виберанём, закономірним зоряджованём і выужытём языковых і мімоязыковых средств з оглядом на тематіку, сітуацію, функцію, замір автора і на обягвы элементы прояву.

УМЕЛЕЦЬКИЙ штіл поважуєме за єден з языковых штілів, який попри общій інформачній функції повнить і шпеціфічну функцію естетічну.

ЛІТЕРАТУРНЫЙ штіл розумиме як штіл словесного умелецького твору у вшыткых ёго компонентах, враховано языковых, ідейных, сюжетных і далшых, які підлігають лем естетічним нормам. Покры языковий штіл (т. з. і умелецький языковий штіл) є языкова категория, літературный штіл є категория мімоязыкова. Літературный штіл є понятём шыршым як языковий штіл.

Аналогічно як екзістує штіл конкретного твору, так екзістує і штіл літературной школы, группы, конкретной генерації, смеру або добы. Каждый зрілый автор, поет, писатель мать свій, лем ёму властный штіл, який называєме **ІНДІВІДУАЛЬНЫМ** штілом. Ідентіфікачныма знаками ёго суть вжываны языковы средства, їх фреквенція, дістрібуція, а тым і семантика. Выразный індивідуальный штіл в русиньській літературі мать, напр. Штефан Сухый, Марія Мальцовска або Осиф Кудзей. Орігінальний індивідуальный штіл має скоро каждый автор, котрый у своїх проявах не придушує силу субективных штілотворных факторів.

Попри індивідуальных штілах в теорії штілістики ся выділяють і **ІНТЕРІНДІВІДУАЛЬНЫ** штілы. Суть то категории, які взникли і взникають зобщованём і абстрагованём з характерістичных властностей індивідуальных проявів при повніню конкретных широко розумених функцій, напр. функції пересвідчовати (речницький

штіл), інформувати (публіцистичний штіл), поучувати (научний штіл) і под. Кідь ся при реалізації прояву в повній мірі проявляють субективны знакы і даности автора, vznikать **СУБЕКТИВНИЙ** штіл (говоровый, умелецький), проти нєму, як антипод, стоїть **ОБЕКТИВНИЙ** штіл (адміністративний, научний), а десь міджі нима ся находить **СУБЕКТИВНО-ОБЕКТИВНИЙ** штіл (есеїстичний, речницький, публіцистичний). Векшына языковых средств є сполочна про вшыткы функчны языковы штілы. Але каждый штіл має свої властны, особиты, характерістичны языковы средства: слова, словозлукы, вольнішы або тіснішы конштрукції речінь і под. Наперек тому штілы не суть од себе строго ограничены, але взаємно на себе впливають.

Слоговы поступы і слоговы жанры

Слоговый поступ є способ, поступ складання тексту, а слоговий жанер (комунікат) є уж готова, сцілена, з обсягового і формального боку заперта текстова єдинця. Слоговый поступ є процес, комунікат є результат того процесу. В системі слоговых поступів і комунікатів ся розлишують двоїці понять: ОПИСНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і ОПИС, ІНФОРМАЧНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і ІНФОРМАЦІЯ, РОСПОВІДНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і РОСПОВІДЬ, ВЫКЛАДОВЫЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП і ВЫКЛАД. Другым словом в кожій парі ся называють жанер, комунікат, котрый є сцілений і запертый, но в котрім при будованю ся вжив слоговый поступ єднакой назвы. Мож повісти, же слоговый жанер в порівнаню зо слоговым поступом має о єден параметер навише – є то закінченость. Слоговы поступы ся в одборній літературі даколи означують скорочено так, же намісто словозлукы інформачный слоговый поступ або інформачный поступ ся вжыє назва інформація, а дале аналогічно розповідь, опис, виклад. Правда, лем тогды, кідь є з контексту яснє, ці іде о слоговый поступ, або слоговый жанер.

Слоговый поступ є категорія, котра ся в конкретных языковых проявах обычайно не находить сама і в чістій подобі, зато говоримє і о змішаных слоговых жанрах – гібридах. Напр. в єдній і тій самій розповіді ся розповідный поступ мішає з описным поступом, описный поступ ся мішає з викладовым поступом або і викладовый з інформачным поступом і т. д. (Дакотры одношіня суть представлєны в таблічці назорными стрілками.)

Слоговый поступ	Обсяг	Слоговы жанры
1. інформачний	коротко представлені факти в відповідях на запитання: хто? що? коли? де? (як? чом?)	справа, ознамління, різні жанри мовного, адміністративного і публіцистичного стилю, розмови (комунікація)
2. розповідний	події, пригоди, запитки в часовій наслідності	розповідь, фейтон, байка, приповідка, повість, повідання, новела, роман
3. описний	конкретні (вонкашні) відношення, знаки, наслідність дії	опис, навод, животопис, посудок, характеристика, путіпис, репортаж
4. а) викладовий	внутрішні відношення (причинні і наслідкові)	виклад, одборний реферат, лекція
б) уваговий	конфронтація суб'єктивного і об'єктивного оцінювання	увага, критика, есей, рецензія, дискусійні промови, вступник, коментар

ІНФОРМАЦІЯ І КОМУНІКАЦІЯ

Інформація

Інформація є вислідний слоговий жанр, комунікат, сцілений і запертий, котрий виникнув за допомогою інформаційного слогового поступу. З погляду контекстового будовання є то найелементарніший слоговий поступ, в котрім ся слідує якнайоб'єктивніше конкретно констатувати факти. Найтіповішим інформаційним поступом є лем просте вираховання, в котрім суть інтересні або важні голі факти без огляду на контекст. **Практично є то громадження фактів коло себе без огляду на їх взаємні відношення.**

Інформаційний слоговий поступ є нелем найелементарніший, але і найстарший, найпростіший і релативно найфреквентованіший слоговий поступ. Є про нього тіповна **інкогезність** (несудержность, незв'язність). При інформації ся не слідує надв'язність, плинність ані континуїта

фактів, бо каждый з них має визнає сам о собі без огляду на будову тексту, в котрім го вжыєме. В такім текстї нїт (або лем мінімум) **споюючих злучників, нїт ту одказуючих конекторів** (споюючих слов). Речіня в таких текстах суть якымсь **незв'язаным вирахованєм** чогось і будова самих речінь має подобу **вирахованя обставин. Лексичне багатство є сігналом назначуючим притомность інформачного слогового поступу.** В тім поступі мож замінівати компоненти, затоже суть коло себе лем вольно поукладаны. Єдным з тіпичных знаків інформачного слогового поступу є тыж ёго **актуалізованость**. Інформація вцілім кладе явы до часовых рамоків. В самій основі інформації лежить факт, жебы была **якнайзрозуміліша, єднозначна і комплетна, притім коротка.** І хоць основов каждого інформачного поступу суть **назывники, придавники, містоназывники і чісловники, часослово сігналізує сітуачну кулісу.** З інформаційов все суть зв'язаны нелем вопросы тіпу *хто? што? коли?*, але і *де? як? чом?*, котры жадають виразити обставины (околности) дії. Про інформацію є властна **обектівность**, яка ся проявлять у множестві конкретных і пресных фактів, багатстві властных і шпеціалных назв.

Характер інформачного слогового поступу мають **урядны листы, дотазники, плагаты, потверджіня, выказы, телеграмы, інзераты, пригласкы, позванкы і вшиткы гесловиты жанры урядного характеру.**

Інформачный слоговый поступ творить костру **правных предписів, законів і директів.** Находить ся в словниках, енциклопедіях і под., є то поступ стріктных ознамлінь, справ і протоколів, котрому є властна стереотіпность, яков ся слідує ціль пресности, переглядності і легкой орьєнтації в записах, списках і датах.

Комунікація

Комунікація є выміна інформацій міджі подавателєм А (експедіентом) і приимателєм Б (перціпіентом) в конкретній комунікатівній сітуації.

Подля теорії інформації, процес єдної wypowiedi ся ділить на **три фазы**, котры при речовім діяльстві собі не усвідомлюєме: **слідованя обектívной реалности (імпулз) → формованя псіхічного обсягу → выбір языковых средств на ёго выражіня.**

Наісто сьє збачіли, же в думках часто выбераме з дакількох можностей языкового выражіня о конкретній реалности. Зато ся снажیمе зважовати, як раціонално высловиме свою жадость, жебы сьме не стримовали, напр. людей, котры в ряді чекають на тото саме,

значить, жебы наша жадость была сформулована якнайефективніше.

На двох прикладах можете порівняти ефективність вислову:

1. *Ріхлик, друга класа до Братіславы, 2 тікеты.*

2. *Братіслава (ріхлик), друга класа (двойка), двараз.*

Комунікацію може нарушити **низка інтензита голосу, неадекватне темпо речі, недобра висловність (артікуляція)** і т. д. В писмовім контактї то може быти **некрасописне писмо, неповны або неточны даны.**

В сполоченьскім контактї, в речовій комунікації, окрем точного і конкретного штїлізования треба дотримувати і **прінципы слушного сполоченьского справованя – речову етікету**, котров позитивно впливаме на партнерів у комунікації. Наісто сьте уж збачіли, як природно (конкретно і рітмічно) впливать на нас слово **ПРОШУ** у формулаціях слушного сполоченьского справованя в других языках:

*Tell me, please... Sagen Sie mir, bitte... Скажите, пожалуйста...
Povedzte mi, prosím...*

Не хыбить вам слово **ПРОШУ** і в русиньскім речіню? Хоснуеме го еднако природно і в русиньскім языку?

Повідajte мі, прошу...

Сполоченьский вызнам здобываня інформацій

Анкета

Вызначным помічником при ряджіню і планованю в дакотрых сферах сполоченьского живота є сондованя поглядів міджі людьми (*zisťovanie verejnej mienky*). З тым цілём докінця vznikають шпеціалны інституції. І в пресї, радію і телевізії ся часто сондують погляды читателїв і слухачів формов анкеты – формов одповідей на конкретны вопросы.

Тест

Тесты все веце проникають до навчаня і учіня.

В дакотрых одборах ся вживають зато, же перевірити велику кількість интересуючих ся о штось, напр. о конкретну роботу, іншакым способом не мож. В школї мають тесты переважно контрольну функцію; звать ся дідактичны тесты. Учітелєви сигналізують, ці школярї порозуміли основны понятия і дефініції. Значить, же тесты бы не мали быти пострахом про школярїв ани зтяжов про учітелїв.

Тест є экзамен (преважно писмовый), з помочов котрого ся скоро (подля шаблоны) просондує порозумління понять і їх взаємных

одношінь або уровень способностей реалізовати даяку роботу.

Тесты суть розлічны, легшы і копмлікованішы. Можуть то быти, напр. серії образків, котры треба ушоровати подля часовой і логічної поступности, ряды слов, котрых значіня ся ближе шпеціфікує, з окремых прикладів ся роблять заключіня (резюме), з уведжених дефініцій ся выберать найточніша, дефініцію треба доповнити дакотрым словом і под.

Настінны новинкы

Здобыли сьте много інформацій о окремых жанрах і слогових постапах. Докажете їх выужыти в каждоденнім школьскім жывоті? Наприклад, на настінных новинках. Наісто сьте їх робили уж в основній школі. Споянате собі іщі, яку мали подобу? Были то лем поналіплёваны повырїзованы образкы або статї з часопісів, або і властна творчость? Наісто і ваш погляд є такий, же настінны новинкы зробены лем з выстрижків на уровень середнёшколаків або високошколаків ся не годять. Настінны новинкы бы мали одзеркалёвати живот в класї і школі і публіковати то, што сьте ся научили на годинах русиньского языка і літературы, т. з. мали бы обяговати властны проявы. Вгодне є розділити настінны новинкы на дві часты: в єдній часты будуть выстрижкы – актуаліты а в другій властна творчость, яка ся може іщі розділити на поезію, прозу, малюнкы, крітіку, гумор, діскузію, анкету і под.

Язык у колектівнім контакті

Справа о діяльстві (реферат)

Главнов частёв програму конференцій, порад, зьяздів суть **справы (рефераты) о діяльстві** організації, якы чітають або говорять ведучі функціонарі організації. На научных конференціях і семінарях ся чітають **одборны рефераты**.

Покры анализована проблематіка є шырока, окрема главного реферату суть і **корепфераты**, якы ся займають деталніше дакотрыма частковима проблемами.

Функціов справы о діяльстві є **інформовати і реферовати, приносити факты**. **Обсягом є вырахованя зреалізованих (і незреалізованих) акцій і выслідків з короткым, общім оцінінєм**.

Композиція є проста і ясна – тематічне ушорованя фактів; штілізація є конкретна, офіціална. Іде о інформачный жанер, котрый в одн-

ошіню ку комунікативній ситуації (читання перед публіком) обсягує **окраєвы элементы речницького жанру**: у вступі – ословліня і привітання а в закінчіню – вызва до далшой работы.

Діскузія

Основов порад і громад є **діскузія**, зато є выходным пунктом про становлїня далшых задач в подобі узнесінь резолюцій. **Цілём діскузії є выміна поглядів на данный проблем. Діскузія є ряджений розговор, котрый має свої правила:**

Ведучій, председа:

1. отворить діскузію, уведе проблем,
2. рядить діскузію, жебы не одходила од основных проблемів,
3. указує на важны вопросы, о котрых ся іщі не говорило,
4. ініціює діскузію, кідь ся не розвивать,
5. робить высновкы, оцінить діскузію, подякує діскутуючим,
6. формулує резолюцію або пропозицію пунктів до резолюції.

Председа справила прямо не діскутує. Презентує свою позицію лем тогды, кідь погляд дакотрого з діскутуючих не є правилный або одходить од основы problemu, або тогды, кідь поважує за потребне дакотру думку підкреслити. Але засяг председа є тактний, жебы діскутуючих не одбив.

Діскузный прослов

Властный погляд або пропозицію участници діскузії презентують у формі **діскузного прослову**, який ся складать з двох частей:

1. **надвязаня** (згодне або незгодне) на дакотрый попередній діскузный прослов, справу о діяльності (реферат) або на презентований проблем;

2. **коротке і конкретне представлїня властного погляду.**

Окрему функцію мають діскузны прословы на научных і одборных конференціях. Діскутуючі, які ся рихтують выступити у діскузії, свої прословы приготовлять у **писмовій формі** і до діскузії ся приголосять **допереду**. Хоць такы діскузны прословы **надвязують на главный реферат** (справу), часто мають подобу **самостатного уціленого прояву**.

В діскузных прословах діскутуючі ся часто допускають хыб в тім, же вживають много паразітних слов, напр. *так, также, правда, значить...* Місто них є ліпше вживати дакотры з таких споїнь: *Хотів бы-м надвязати на... Поважую за правилне увести... Як ся уж говорило... Видить ся, же*

буде треба... Доволю собі твердити... Подля мого погляду... Вшыткы знаме, же...

З діскузіов є звязана **дебата і полеміка**.

ГОВОРОВЫЙ ШТІЛ

Говоровый штїл є найстаршым штїлом в кождім природнім языку. В порівнанню з остатніма штїлами має найменше стабільну подобу.

На формованя говорового штїлу русиньского языка мають вплив двоякы протиходны тенденції. Першыма суть тоты, котры означуєме за **тіпічны про говоровый штїл** (субектівность, сітуованость, приватность, устность, експресівность і под.), а другы тоты, котры суть тіпічны про **нашу етнічну і культурно-сполоченьску сітуацію**: є то вплив теріторіальных (русиньского і словеньского языка) і соціалных діалектів і елементів, котры перебераме через прямый контакт з чужіх языків, переважно із словеньского, але в послїднім часї ай з анґліцького, німецького і ін., в залежности од сфери функціонованя тых слов. Першы з них інтеґрують і стабілізують говоровый штїл, другы нарушують єго стабільность і єдноту.

Од понятя **говоровый штїл** треба одлишовати понятя **говорена подоба списовного языка**. Хоць говоровый штїл ся в найбівшій мірї хоснує в говореній подобі, тото понятя мож поужыти у звязи зо вшыткыма штїлами языка: проявы научного, адміністратівного, публіцистичного або умелецького штїлу можуть мати говорену подобу. Подобно говоровый штїл ся може реалізовати в писаных текстах. Понятя **говорена подоба** стоїть проти понятю **писана подоба**, т. з., же треба говорити о говорівім, а не говоренім штїлі.

Основны знакы говорового штїлу

Говоровый штїл можеме дефіновати як **субектівный штїл приватных устных языковых проявів** в таких сітуаціях, кідь ся комунікує спонтанно, напр. міджі приятелями, міджі членами родини, в робочім колектіві...

Найвызначнішым знаком говорового штїлу є **устность**. І хоць ся – рїдше – може реалізовати ай писомно, дослїдно собі утримує характер устности. Выходить то з факту, же говоровый штїл ся формує *лем* при устнім прояві. Зато говориме *лем*, бо хоць ся в приватнім контакті поужує писомный прояв, єго спонтанность, вольность і прямость

довольють формулювати прояв на фоні фіктивної устної подоби: приватний прямий писомний прояв є копіов говореної подоби.

Реална або фіктивна устність вносить до говорового штілу такы елементи, котры суть тіпичны про устну подобу прояву – суть звязаны зо звуковыма елементами. Є то напр. невыражєня вшыткых членів речіня порядком слов, але інтонаціов. Вдяка тому з речіня мож выпустити модалны слова, напр. визнаю *мусиш скочіти* можеме выразити помочов силнішого акценту простов формов *скочіш*. Або при хваліню доброго характеру чоловіка, напр. слово *пріма* (*то є пріма чоловік*) можеме замінити выразнішым акцентованєм слова *є* (*то є чоловік*). В писомнім прояві бы акцент мусив быти означений выкричником (*то є чоловік!*).

Наслїдком устности говорового штілу суть вольніше побудованы речіня і вольніша композиція тексту. Злучованя і надвязованя тексту сігналізує **інтонація**, главно **мелодія** і **павза**. Тіпичны суть речіня, напр. *Не хочеш ты, возьме другой. – Дарьмо, Свасько уж не є то, што колись*. Характерістичне є тыж **вольне** припоєваня членів речіня – без злучників, напр.: *Так то было, отець і дівка, вічна сімбіоза лашкованя, малого геройства, словного пінгпонгу, таке красне, любе граня на хованкы*.

Далшым знаком говорового штілу є **конверзачность** – реална або фіктивна, подобно як при устности. Говоровый штіл ся найчастіше реалізує формов діалогу, зато є найбогатшый на контактовы елементи, якими можуть быти: **ословліня** (*братя і сестры, чоловіче, хлопе...*), **оцінюючі слова** (*добрі, пріма, так...*), **учтивы слова** (*перебачте, прошу, довольте...*), **розлічны паразітны і вставны слова** (*знаєш, правда, значіть...*).

Характерістичным ґраматічним знаком говорового штілу є **флуктуація (зміна) часословной особы**. Поки в неконверзачных текстах є словесна особа безвызнамна, респ. фреквентує ся лем 3. особа або вынятково 1. особа (авторський плурал), в говорівім, як тіпичнім конверзачнім штілі, ся закономірно **алтернують першы дві особы**. Зато найчастіше ся в говорівім штілі, в порівнаню зо вшыткыма остатніма штілами, вживають **особны містоназівники** (*zámená*).

Далшым знаком говорового штілу є **приватность**. На характер говорового штілу впливають простор, в котрім ся реалізує, значіть приватне, домашнє оточіння. З тым є звязана вольность і непозорность формулацій, яка може вести к неточній і несписовній бісїді. Приватность говорового штілу ся проявлять у выбраню елементів і в їх складованю, т. є. в лексіці, в ґраматіці і в контексті. В порівнаню з остатніма знаками, є тот знак шпеціфічний тым, же ся дотыкать і высловности

менших елементів як є слово.

Незгода між інвентарём фонем списовного языка і інвентарём фонем говорового штілу ся кваліфікує як порушования нормы. Зато, напр. висловлєваня м'якого *л'* (*кул'турный, соціал'ный, револ'уція*), помягшования в групах *ді, ті, ні, лі, рі, зі, сі, ці, дзі*, в котрых *і* не є вислідком історичной зміны *ѣ* (ять), але результатом алтернації *o>i, e>i*, або в чуждих словах (*дома – дім, потока – потік, носа – ніс; літера-тура, дискотека...*) і под., то не суть елементи з інвентаря говорового штілу, але знаки порушования нормативности (списовности) прояву. Але випущіня артикуляції як прояв вольной висловности (напр. груп согласных, які ся тяжко висловують: *муз'кий* місто *муж'ский*, *шісна-цять* місто *шістнадцять*, *штуденьский* місто *штудентський*...) – то є характерістичний знак говорового штілу. Ту належать ай припадає: *брыєчур* місто *добрий вечур*, *славайсухрісту* місто *слава Ісусу Хрісту* і т. д. Таки перегрїшки ся не кваліфікують як порушования нормы тогды, кідь в представі бісїдуючого суть зафіксованы їх правилны формы, лем при вольнішій висловности їх деформує.

Приватный, домашній, простор впливають тыж на недотримованя чістоты штілу при вибераню лексичных елементів. Коло себе ту можуть стояти елементи высшого і низшого штілу, або і вулґарны слова, коло слов ноціональных (предметных, неутралных) можуть стояти експресивны і под. (*їсти – жерти, нешколований – дурачиско, малый – кырпатый, нездоровый – недуйдавый – жобрак...*). В приватных бісїдах людей, які ся добрі знають, ся не хоснують слова лем з єдної і той самої категорії: даколи є тот прояв барз емоціональний, даколи патетичний, даколи вулґарний і под. Характерістичным є тыж вживаня фаміліарных і сленгових слов.

З приватностєв ся тісно вяже **ситуацность говорового штілу**. Каждый приватный прояв ся реалізує в конкретній ситуації, яку участници бісїды знають. Тот факт має визначный вплив на штілізацію языкового прояву, який у великій мірі ся може комбіновати з мімоязыковима елементами. Наслідком того дакотры конштрукції ся здають як одорваны, в інших зась є велика фреквенція деїктик (указуючих слов, найчастіше присловників), напр.: *Він так, а она так. – Цілий до Пряшова. – Пів кіла з тых.*

Знаком ситуацности говорового штілу є **часословный час**, подобно як сігналом конверзачности была часословна особа. Покры в неговоровых штілах домінують неактуалны часы, у говорівім штілі, котрый є тіпичний ситуацный штіл посаджений до конкретного часу, бісїда проходить в котрімсь із часів, закономірно ся чередуючих.

Далшым знаком говорового штілу є **вживання скорочених слів і конштрукцій**, яки ся творять найчастіше **універбізаціов** назв, напр. *школярь першой класы – першак, мінерална вода – мінералка* і под., а то **субстантіваціов**, напр. *дрібны* (пінязі), *моя* (жена), **творінём значкових і скорочених слів**, напр. *оесен, оесенка* (ОСН), *сад, садка* (САД) і под., **метафорічним і метонімічним скорочованём**, напр. місто *академічний сенат факулты* ся поужує *факулта* (вырїшыла) і под., **поужыванём матеріаловых назывників в еліптичних конштрукціях в множнім чіслі**, напр. *выпити дві вина, зьїсти три мняса* і под.

То значіть, же **вшыткы скорочены або здеформованы назвы треба означовати як говоровы.**

Далшым знаком говорового штілу є **експресівность**. При кождім языковім прояві своє місто мають і особны знакы чоловіка. Знаме, же звичайно треба менше сил выналожыти на выражіня особного одношіня к прояву, як на ёго придушіня. Експресівность говорового штілу є і наслідок вольности і короткости прояву: місто довгого опису, який бы сьме поужыли у публічнім прояві, в домашнім кругу поужыєме простіший выраз, котрый хоць є строгіший, выразніший, адресніший, але експресівніший. Здрібнілы назвы (*дівочка*), збівшены назвы (*когутиско*), назывкы, вулгарізмы, пейоратівны слова – належать до інвентаря говорового штілу. Експресівность ся проявлять тыж в модіфікації лексічних елементів (внуторній: *штооо, дааавно*; вонкашній: *давно-предавно, циган циганський*), в пестрости модалных тіпів речінь, в інтонації, в інверзнім порядку слов...

Жанры говорового штілу

Говоровый штіл мож вертикално розділити на **высшый і низшый** (фаміліарный), а ёго горизонтална діференціація ся вяже к соціалным аспектам. Подля того мож выділити, напр. елементы **штілу дітей, молодежи і дорослых**. Сінтаксічны і композицічны елементы у вшыткых суть єднотны, бо выходять з основных знаків говорового штілу (устность, конверзачность, приватность, сітуачность...). Розділы суть скоріше в лексіці, де ся проявлять соціална приналежность чоловіка. Соціалным крітерієм не є лем вік чоловіка, але і ёго професійный і соціалный статус.

К говоровому штілу належать: **росповідання, діалоги, телефонічны бісіды, приватны писма, просьбы, подякованя, жалобы, клятвы, одказы, звады, огваряня** і под.

УМЕЛЕЦЬКИЙ ШТІЛ

Умелецький штїл ся розумить як протикладный ку вшыткым остатнім функчным штїлам. Покры домінантнов функціов вшыткых остатніх штїлів, якы служать на дорозуміваня, є інформачна, в умелецькім штїлі домінує функція **естетічна**. Естетічність ся в нїм досягує ціленим виберанєм, але главно продуманов комбінаціов виразовых інструментів.

Основны знакы умелецького штїлу

В кождім умелецькім творї видно особну позицію, особный погляд і субєктивний приступ к описованому яву. Покры в научнім і адміністративнім прояві є автор скрытый, непритомный, в речницькім є часточно притомный, так в умелецькім і в говорівім прояві **автор є притомный все**. Найосновнішим знаком умелецького штїлу є єго залежность од авторовой особы, значить говориме ту о **чісто субєктивнім штїлі**.

Умелецький штїл є штїлістично **перемінный, дінамічний, варіабільний**. Тот знак ся досягує нелем виберанєм шпеціфічных слов, але і їх комбінаціями, переносінєм визнаму слов і т. д. Покры обєктивны проявы суть характерістичны єднозначностєв слов, то про умелецький штїл є тіпічна **многозначность** слов. Напр. словом *огень* ся може в умелецькім штїлі назвати *война, ласка, звада, червена фарба, алкогол, сила* і много далшых явів. Шпеціфіком умелецького штїлу є ай то, же єго предметом суть найчастіше **факты** часточно або цалком **выдуманы**, умелы, фіктивны, што доволює в нїм вживати богатый інвентарь языковых інструментів, але тыж композичных приступів к розробліню темы. Покры проявы обєктивных штїлів мають точну, логічно побудовану композицію, в умелецьких проявах ся логічний **композичний поступ нарушать** розлічними екскурзами, змінами темпа росповіданя всунутыма лірічними описами або діалогами і под.

Жанры умелецького штїлу

ЕПІКА, ЛІРІКА, ДРАМА. В теорії літературы умелецькы творы ся розділюють до трьох літературных родів – до епікы, лірікы і драмы.

Епіка є сюжетовый (сюжет – способ упорядкованя дії) літературный род, жанер, до котрого належать росповідны жанры. **Росповідач** стоїть найчастіше **мімо тексту** і росповідать текст як позорователь в **3. особи**, но даколи як участник дії говорить в **1. ґраматічній осо-**

бі. Основний час розповідання в епіці є **минулий**. Найросшыренішов формов епіки в сучасности є **проза**, но найти можеме ай епіку у віршах.

Основов епічного твору є **дія, фабула**. Як знаме, дію може мати і лірика, але про епіку суть характерістичны **конфліктовы дії**. Про епічне розповідання є характерістична тзв. **епічна шырька**. О епічній шырьці говориме тогды, кідь розповідання плине помалы а дія захо-дять до деталів. На шырьку розповідання впливають даколи довшы прирівняня і розлічны епізоды.

З **языкового** погляду епіка ся будує на **часослові**. Діёвы слова в ній домінують над остатніма выразовыма елементами. Зо **сінтаксічных конштрукцій** переважають такы, котры суть тіпічны про **говоровый штіл**. Тадь епіка од свого взнику была писана про устну інтерпретацію, і зато тексты од зачатку мусили быти з боку сінтаксічного і композиціного ясны.

Найстаршы епічны жанры были **віршованы – геройскы, історічны і іншы епосы**. Аж позад них vznikають **прозаічны** епічны жанры – **приповідкы, повісті, повідання, новелы, романы** і далшы.

Лірика є несюжетовый род літературы, бо в ній хыбить розповідання, компоненты якого бы наслідovali за собов. В епіці розповідач стоїть мімо тексту, центром увагы є навколишній світ; но в ліріці є центром увагы **автор**, котрый высловлює свої почуткы, своє одношіня к навколишньому світу.

Хоць основный ґраматічний час в ліріці є **притомный**, але ту ся скорше розумить лем як ґраматічна категорія, бо лірика є **мімочасова**, як кібы вырвата з часового току, ей части не мусять наслідovati за собов у часі. В ліріці не выступають персонажы, хыбить ту дія, а кідь є – так без конфліктів.

Лірика є писана у **віршах**, но прімарно ся писала і інтерпретовала у формі співанок в допроводі гры на лірі (= лірика).

З **языкового** погляду ся лірика будує на **субстантиві** або на **адъсктиві**, ей сінтаксічны конштрукції не суть як при епіці – тіпічны про говоровый штіл, але суть вибераны, „вышперкованы“, **експресівны**.

Жанры лірікы ся ділять подля **обсягу**, а так розознаєме **ліріку природну, субективну, рефлексівну, сполоченьску, політічну** і т. д. **Найстаршым** лірічным жанром є **співанка**, потім наслідує **елегія, ода, жалм, гімна** і ін.

Драма є сюжетовый род літературы. Кідь епіка од початку была призначена на устну реалізацію, лірика – на музичну реалізацію, так драма была і є призначена **на сценічну інтерпретацію**. Покры в епіці

росповідач говорить „обектївно“ о навколишнїм світї, в лїріці автор „субектївно“ виражать свої почуткы і одношіня к животу, к навколишнєму світу, то в драмі автор з помочов конкретных персонажів на сценї демонструє конкретну дію, пригоду – перед очами позерача.

Основный час в драмі є **фіктивный актуальный притомный час**. Сюжет в драмі ся реалізує перескакованєм в часї або в просторї (дії, образы). Сюжет драмы має становены части (канон): **експозиція, колізія, криза, періпетія, катастрофа**, якы хыблять епіці. Хоць ай епіка має дію будовану на конфлікті, но не є то аж такый конфлікт, котрый бы мав аж подобу запасу, боя і роспорів, як у драмі – реалізований і слїдований міджі персонажами на сценї.

З языкового погляду драма стоїть іщі ближе к **живій бісїді** і мать в правім змыслї слова подобу **говорового і говореного языка**. **Сінтаксічны коншtrukції** суть **говоровы**, функчно часто **дефектны**.

РОСПОВІДНЫЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП

Росповіданя зображує подїю в **часовій поступности**. Може быти **слоговым поступом** і **слоговым жанром**. Умелецьке росповіданя выжувать драматїчне ступнєваня конфлікту: заузлєваня дії аж по кулмінацію і розузлїня.

Росповідный слоговый поступ є поступ, в котрім ся розвивають думкы в залежности од плинутя часу. Значїть, росповіданя одражать процес. Росповідный поступ є найрозвинутїший і жанрово найбогатшый слоговый поступ. Формовав ся од найстаршых устных росповідань через байкы, повістї, приповідкы, потїм великы романы аж по наймодернїшы поступы в сучасній умелецькій прозі. Тот поступ має найвеце **выразовых інштрументів**. Реалізує ся писмово і устно, монологїчно і діалогїчно, росповіданєм автора, выжуванєм вонкашнєй і внуторной речі діючих персонажів.

Основны знаки росповідного слогового поступу

З **дієвости** як найхарактерістїчнішого знаку росповідного поступу виходять і іншы єго знаки. Є то главно **навязность** тексту. Жебы росповіданя было компактным цілком, навязность ся мусить забезпечовати звязочныма компонентами – **злучниками міджі речїнями і конкретныма часословами на зачатку речїня**. Доказом навязности росповіданя може быти факт, же напр. в порівнаню з інформаціов є тяжше, респ. ся нияк не дасть, **осамостатнити** дакотру єго часть, бо

тым бы ся порушыв змысел.

Далшым знаком росповідного поступу є **выкладовость**. Т. з., же в росповіданю не мож лем выраховати факты в дієвій основі з помочов часослов, але важны суть ту і околности дії, на виражіня котрых суть потребны **приназывники, злучники і містоназывники**. Тіпичны суть ту описны конштрукції, речіня суть богатшы на помічны слова і пестрішы на форми.

Визначным знаком росповідного поступу є тыж **часова наслідность** компонентів тексту, яка ся забезпечує **часовыма злучниками, присловниками або часословами**.

Далшым знаком є **актуалізованость**, т. є. засаджіня слідованой дії до становленого часу. Росповіданя ся найчастіше дотыкати **минулых дій**, зато найчастіше выужувати **минулый час**.

Неодлучным знаком росповідного поступу є **субектівность**. Є дана приступом і приносом конкретного субекту – автора – к спрацованю дії: автор не мусить росповісти пригоду так, як ся стала, може і спрацовати подля властного вкусу, розуміня і заміру.

Каждый зрілый автор, поет, писатель має свій властный штіл, котрый называєме **індивідуальним** штілом. Докладным штудованєм мож ся научіти ідентіфіковати індивідуальний штіл авторів, найчастіше подля вжываных языковых інштрументів: **тропів** (прирівняня, епітеты, метафори, метонімії) і **фігур** (главно повторных і синтаксічных), але і подля вжываных слов з розлічных верьств словной засобы.

Выпрацований і виразный індивідуальний штіл в русиньській літературі має Штефан Сухий і Марія Мальцовска. Ш. Сухий ся не боїть грати з русиньським языком, легким способом поуживати рими, асонанцію, неологізми, архаізми, смачну іронію, жебы несподівав читателя. Сухого іронія не є корява, але приємно наддвигуюча, яка нутить читателя прияти і цінити собі русиньскы традиції. Їго лірічний герой є вытвором русиньского темпераменту, русиньской среды. В тім є суверенный, орігінальний. В тім сі го никто не змылить з писателями іншой народности.

Як штіл Ш. Сухого, так і штіл М. Мальцовской нутить читателя узнати ей способности в нарабляню з языком, выужываючі русиньскы ідіомы. В діалогі з русиньсков минулостєв Мальцовска переоцінює факты сучасного модерного світа через призму традицій. Місто менторованя вказує на русиньску реалность, а то з помочов сімболікы і алегорізму. Черпать з міфології, легенд, приповідок і повірь а представлять їх як позітивны внутрішні жрідла народной творчости. Таким способом оцінює і двигать то, што уж было одшмарене як штось „ста-

ре“, а застає ся за духовность в днешнім світі, яка дає енергію на захованя културного богатства народів.

Пасмо розповідача. Пасмо персонажів

Текст умелецької прозы мож розділити на пасмо розповідача і пасмо персонажів (постав). До **пасма розповідача** належить то, што **в мені автора** розповідать сам **розповідач** (авторська реч), як і то, што розповідать – формално невиділене – **в мені персонажів або вєдно з нима** (полопряма реч, невластна пряма реч, змішана реч). До **пасма персонажів** належить лем **репродукована** – формално виділена – **пряма реч персонажів**, до котрой розповідач ся не мішать. Значить, автор „высылать“ розповідача, жебы **дію розповів і представив місто нєго** (авторська реч), жебы окрем того – кідь треба – до рамоків свого тексту закомпоновав **реч персонажів** (полопряму, невластну пряму і змішану реч), і жебы – кідь треба – **дослова зрепродуковав реч персонажів** (пряму реч). Полопряму, невластну пряму і змішану реч не мож загорнути до речі персонажів зато, бо персонажы їх не высловили, высловив їх в їх мені лем розповідач, якый „вшытко знає“ – знає як роздумують, як штїлізують, як реаґують. Полопряма, невластна пряма і змішана реч ся высловлюють лем через призму розповідача. Розповідач в прозі є як режисер при інсценациі драматичного тексту: над ним є автор а під ним суть персонажы, котры будь прямо говорять, або – зрежировано – лем думают і діють. Пряма реч постав (властна і невластна) може быти думана (внуторна) або выловена (вонкашня).

Авторська реч. Реч персонажів

Тоты части умелецького розповіданя, котры высловлює автор твору як властный прояв, ся называють **авторська реч**. В епічній прозі має авторська реч домінантну позицію, творить основу (скелет) розповіданя. Нєв автор нелем высловлює свої думкы, свої предствавы, але нєв уводить і реч персонажів, коментує ю, і так веде читателя як єго супроводник.

Авторська реч то є основный текст в пасмі розповідача, є то властно „пряма реч“ автора. Має тоты основны знакы: 1. з формалного боку є конціпована в **минулім часі**, 2. выужыває **третю особу часослова**, 3. є в **літературній (списовній)** формі языка, нелітературны слова ся уводять в цітовалниках як цїтаты.

Кідь розповідач є сучасно єдним з персонажів – або єдиним персонажем – тогды розповідання ся веде з позицій конкретной особи – говориме о **прямім розповіданню**. Авторська реч є тогды сучасно **речов персонажа**. Задачу розповідача переберать персонаж. Є то **я-розповідання**. В такій речі може быти веце нелітературных слов як в „авторській речі“, але тоты ся уж не мусять давати до цитовалників. Реч персонажів є єдним з інструментів, котрым автор оживлює, драматизує розповідання. Реалізує ся через **діалоґ**. Діалоґ в епічній прозі є розговор двох (або і веце) персонажів твору. Єдна часть діалоґу – говорена єдним персонажем ся называє **репліка**. Выражать ся прямов речов. Діалоґ може мати розлічны функції: розвивати пригуду, ступнёвати конфлікт або характеризовати персонажів. Основным, класічным тіпом діалоґу є **сіметрічний діалоґ**, в котрім, подобно як в драмі, ся чередують реплікы А, Б. Діалоґ, котрый є перерушований авторськов речов або внуторнов речов персонажів (внуторный монолоґ), ся называє **асіметрічний**. Релізує ся як невластна пряма реч або полопряма реч.

При пасмі персонажів сьме увели, же дословне зрепродукованя речі персонажів ся называє **пряма реч**. Пряму реч треба розуміти як цитат в розповіданню, а зато ся дає до **цитовалників** (в умелецькій речі місто них може быти **тіре**) і звичайно ся выділять і до **самостатного абзаца**. Речіня прямої речі є переважно коротше, як речіня авторської речі. Зато вдяка прямій речі мож **ушпоровати** слова: омного господарніше мож повісти то, што бы требало высвітляти лем довгым описом. Супроводнов частёв прямої речі є **уводжуюча реч**, яков автор проявы нелем „уводить“, але їх і коментує, доповнює. В старшій епіці уводжуюча реч ся зачінала часословами – *повісти, говорити, одповісти, думати, уважовати* і под. Напр.:

– *Што зась за неміла година настала? – просить ся биров і хоче вступити там, одкы біде бабище вылетіло, як на яснії кочерзі.* (Сух.)

– *Ідеме? – попросила ся Люба. – Ідеме! – сугласно прикывла Мартина.* (Маль.)

В сучасній прозі ся уводжуючі тексты (речіня) выхабляють. Напр.:

– *Не трафив єм добрі...*

– *Бодай бы-сь трафив. Кідь то нечіста сила. Та не видиш, же...?*

– *Але я досправды не трафив до нёго...*

– *Видиш, же із тым нараблять нечіста сила, пропала бы од хрістіан.* (Сух.)

Невластна пряма реч служить на вираження **внуторной речі** персонажів, але репродукує ю розповідач. Тоту реч розповідач загорне до свого прояву так, же ся стане ёго основнов частёв. Невластна пряма реч з авторьсков речов сплыне формално так, же ёй границі ся цалком стратять. Од властной прямої речі, котра є вызначена графічно – цітовалниками, самостатным абзацом – невластна пряма реч ся оддлишує лем тым, же не є з тексту виділена тьма графічними знаками. Напр.:

Ганя іщі не віділа таке чудо природы. Стояла, як закопана до землі. Не могла ся руштити з міста. Нараз ёй в думці блисло – то є моє місто, ту є моя смертонька. (Маль.)

Полопряма реч є чужов особов (розповідачом) дословно реферована реч або думка. Підкреслюєме, же „реферована“, а не „репродукована“, бо при репродукованю ся дословно повторює так, як ся то повіло, а при реферованю ся виразить то, што ся повіло. Напр.:

Аж ся не хоче вірити, же так довго був без нёй! Аж теперь на то пришов, як дуже ёй любить. А Юлка говорить і говорить, як ёй было тяжко, як ся не могла дочекати а же го нигде не пусить, никому не дасть. (Маль.)

Змішана реч є реч розповідача, котра є позначена, попереткавана словами вживаныма в речі тых персонажів, о котрых ся бісїдує. Є то „акліматизована“ (приспособлена) реч розповідача. Найчастіше не мож становити, кому належить, ці розповідачови, або персонажови. Напр.:

*Дале на спросины не мусив іти. Із сіней, одкы ся дало войти до складу і бударя, высував голову цапчій луциферь, **пропав бы під саму землю.** (Сух.)*

Непряма реч є реферована реч персонажів, котра має свій властный граматічний час – ізіолований од минулого часу розповідача – а має і властну локалізацію в просторі. Непряма реч стоїть найближе к авторьській речі, але авторська реч то іщі не є. Може быти уведжена тьма самыма часословами, як пряма або невластна пряма реч, але міджі уводжаюче часослово і непряму реч ся вкладають звязны слова – *абы*, *як*, *же* і *под*. Напр.:

Свою псіхотерапію ём робила так, же ём ся все матери просила, як ся пише, кільки має дітей, ці памятають сі іщі на Отче наш, ці не забыла на свої сусідкы у Руськім Потоці. (Маль.)

Драматизуючі і естетизуючі языковы інструменти

В умельцких текстах ся вживають языковы інструменти, котрыма мож підвишувати нап'яття в текстї. Споміджі найчастішых драматизуючих языковых інструментів мож увести:

- **короткы речіня**, напр.: *Была бурька. Фіlm дограный. Жыwот добоўваный.* (Маль.)
- **повторёваня**, напр.: *Читай, читай голосніше! Але тот сон, тот сон! Нашла ня, нашла.* (Маль.)
- **недокінчены речіня**, напр.: *Так близко, і так далеко... Дашто знам... Сестрічко, не годна єм ся...* (Маль.)
- **історичный презент** – кідь ся вжыє притомный час місто минулого, напр.: *Лем што рогата натура зачула силу мочовины, обернула ся своїма крочаями за бабов Петрикулёв. Баба кропить, червеный пысок ся облизує, баба цофать чім дале, а оно ку ній чім ближе.* (Сух.)

В умельцкім прояві ся акцент кладе на ёго **естетичну функцію**, яка ся досягує пестростёв виразовых інструментів. Значіть, в порівнанню з об'єктивныма штїлами, якы мають в першім рядї комунікативну функцію (служать главно на дорозуміваня), умельцкый штїл повнить **естетично-комунікативну функцію**, т. з. же при вибері языковых інструментів ся в нїм беруть до увагы два аспекти: 1. естетичный, і 2. комунікативный, котры час од часу ся можуть дістати до колізії: бо **літературна норма не доволять вживаня нелітературных слов**, але **естетична норма** при дакотрых функціях дослова **выжадує нелітературны слова**, напр. при характерістіці персонажів, среды, doby. Вжыти нелітературны слова в естетичній функції не мож ниякому авторови заказати, главно кідь їх мусить вжыти з двох причін: на адекватне **зображіня** (персонажа, среды) і на выповніня **штілістичной функції**. Звычайно ся вживать в речі персонажів, яка ся уводить в цітовалниках, а потім ся не мусить самостатно виділявати. Кідь нелітературне слово ся має вжыти в речі розповідача, важне є, хто є тот розповідач – ці персонаж, або автор. Кідь є розповідачом персонаж, нелітературны слова ся не дають до цітовалників, кідь є розповідачом автор, тогды ся уводять в цітовалниках як чужді. Подобно є то і з полопрямов і невластнов прямов речов, кідь є з контексту ясне, же нелітературны слова ту повнять штілістичну функцію.

Значіть, же естетична норма не мусить быти в конфлікті з языковов нормов. Треба лем ясно розлишовати хыбы в дотримованню літературной нормы од функчного вживаня нелітературных слов.

АДМІНІСТРАТИВНЫЙ ШТІЛ

Найчутливішим штїлом в одношіню к штатоправному порядку і господарській штурктуру є адміністративный штїл.

Адміністративный штїл в русиньскім языку, як языку народностной меншыны на Словеньску, який в кодифікованій подобі і в дакотрых сферах офіціального сполоченьского контакту ся вжывать од 1995 року, не має таке поставлїня, як іншы штїлы публічного (верейного) характеру. Прічина є в тім, же адміністративный штїл ся реалізує главно писмовов формов і в штатнім языку, значить на Словеньску – в словеньскім. Наперек тому, русиньскый язык у адміністративній функції мож стрїтити – у внутріорганізаційнім контактованю в рамках народностных організації ці інштїтуцій Русинів на Словеньску, як і в подобнім контексті міджінароднім. Окрем того, є можность подля Закона о вжываню языків народностных меншын в СР русиньскый язык вжывати і в нїм установлєных сферах (напр. сполоченьській – на сільських урядах у селах, де жыє мінімално 20 процент жытелїв русиньской народности).

Основны знакы адміністративного штїлу

Адміністративный штїл ся реалізує скоро все в писмовых проявах. Внаслідку того ся ёго профіл формує незалежно од штїлу говорєных проявів: утримує або звышує ся ёго книжность. **Речїня суть цілено конштруованы так, жебы загорнули якнайвеце фактів.** Хыбить їм холем фіктивна інтонація, суть тіпічны своєв стрєснов і розволоклєв конштрукцій і довжков.

Одорваность того штїлу од живой, говоровой речі доказує множество секундарных **приназывників** в адміністративных проявах, типу: *наперек, наслідком, посередництвом, впливом, заслугов, зачінаю чї...* Подобно в тім штїлі ся находятя і **приназывниковы выразы**: *на основі, з оглядом, з цілём, в рамках, в інтересі, в припадї, в звязи...*

Затоже адміністративный штїл ся реалізує **лем в писмовых языковых проявах**, функчна перспектива ёго речїня має схематізований словослїд: 1. выход (východisko) ⇔ 2. ядро. Усталїня того типу ся посилює і, з другого боку, тым, же в звязи з цілём дотримати обективный, неекспресивный выраз заховує ся обективный словослїд з таков самов тенденцій, яку жадать писомность прояву.

В дакотрых жанрах адміністративного штїлу ся часто стрїчає з короткыма і гєсловитыма речїнями, котры мають ясный вызнам лем в

контексті, напр. в опросниках (дотазниках), в гармонограмах роботи, в табличках, у виказах, в титулках формуларів і под.

Адміністративний штіл є спеціфічний тым, же хоць є писмовый, на розділ од бівшой части писмовых проявів остатніх штілів публічного контактованя, якы суть адресованы властно анонімови, **ту мають писмовы проявы свого адресата – переважно колектівного**. В порівнянню з остатніма штілами є ту можность окремого выужытя контексту і контекстів. Адміністративны проявы справила створюють ланцок, в котрім з помочов одкликуючих данных (údajov) єден прояв надвязыє на другый. Так ся потім в прояві не мусить высвітлєвати, надвязыє ся на знамы факты. З тым є звязане і часте вжываня скорочінь і значок, яке є призначне якраз про тот штіл: *т. з., т. р., спол., а под., і т. д.*; або ініціалок *РО, ТАД, СРМС, ІРЯК ПУ, СРПС, ЗІРС...*

В адміністративнім штілі подаватель і приниматель хоць выступають як знамы особы, но найчастіше лем як правницькы особы. Зато ся подаватель означує обычайно першов особов плуралу а адресат другов особов плуралу. Прояв мать характер адміністративного штілу лем тогды, кідь є холем єдна з їднаючих особ правницьков особов.

На розділ од остатніх обективних штілів, о адміністративнім штілі говориме як о імпортованім. Навыше, імпортованя ся не реалізовало посередництвом устных проявів, але писмовых. Часоприсловники і часопридавники ся до адміністративного штілу не дістали з домашніх здроїв, хоць словеньський язык, а через нєго і русиньський тоты формы і конштрукції познають. При перебераню моделів речінь з німецького або латиньского языка ся на міста чуждих часословных назывників і далшых часословно-менных форм досаджовали еквівалентны часословны формы з книжным зафарблінєм, жебы ся правницькым способом формулованы конштрукції не мусили перерабляти. Так ся до інвентаря адміністративного штілу дістало множество калькованых выразів (калька – дословный переклад чуждого слова).

За признак імпортованости бы ся могла означіти і **стереотіпность і схематічность формулацій**, якы вызерають як попередусконштруованы взорці, до яких ся досаджують нашы слова. О тім свідчіть і вжываня **застарілых ословлінь** тіпу: *словутный, високоважений, высокочестованный*; **конечны фразы**: *з глубоков почливостёв, (і)з (сердечным) поздравом*; **чуджі скорочіня, значкы, слова**: *цца, нетто, детто, фактура*; **зложены книжны слова**: *горіменованный, нижеуведженный, доловпідписанный...*

Міджі сучасным говорovým штілом і остатніма штілами суть граніці переходны, но не є тому так в припадї адміністративного штілу. Мож

повідати, же свою роль притім грають психологічні моменти – решпект перед правно формулованим проявом. За комунікованим текстом стоять закони, предписи, а так звичайний вживатель до точно сконструованих формуляцій не засягує.

Функціов адміністративних проявів є **нарабляти з точныма фактами**. Зато ся виформовав на **енумеративный** і в якімсь змыслі **аграматичный**. Надбыточныма суть ту вшыткы неконкретны описы, котры бы зошырока высвітлювали ситуацію. Урядный запис ся операть о точны і єднозначны факты. Єднозначность ся підпорує часто і повторёванём выразу з выужыванём синонімії, напр.: *зачаток акції становили на понеділёк, т. є. 23. т. м.; прияли сьме 200,- Кч, словом дваство корун чеськых...*

Затоже платность законів, наряджінь, выглашок і урядных управ звичайно є лімітована часом, в адміністративно-правных текстах ся кладе увага на **часовы факты**, як напр.: датум выготовлїня документу, на одкликуючі ся факты, на часовы факты о взнику важных моментів про правны дії і под. З той самой причіны мусить быти з тексту все знамый відповідный автор і представитель інституції, яку даний адміністративный прояв репрезентує.

Шпеціфічний є адміністративный штїл – в порівнянню з остатніма обективныма штїлами – покы іде о ёго сітуованость. **Покы проявы говорового штїлу мають конкретну і природну часову і містну ситуацію, проявы научного штїлу суть мімосітуачны, проявы публіцистичны мають свою природну часову (але не містну) ситуацію, так проявы адміністративного штїлу точно становлюють часову і містну ситуацію**. Зато суть конкретны і фактографічны даны основнов частёв языка їднання адміністративного штїлу.

Адміністративный штїл є тіпічний обективный штїл публічного контакту, хоць ся практично явить як репліка з діалогу. Кідьже є звязаний і виходить з конкретных предписів, тым є даний ёго обективный характер. **Експресивны слова і конштрукції або вопросны, розказовы выкричны речїня суть про тот штїл чужді**. Характер публічности (верейности) даному штїлу дає і то, же адресатом є справа 2. особа плуралу, або є безадресный. Особа конціпієнта урядного тексту ся найчастіше не выядрює або ся неутралізує тым, же ся уведе в множині чіслі: **жадаме, жебы сьте**, або докінця **жадають ся; вызывае вшыткых або вызывають ся вшыткы...**

В дакотрых вызвах, ознамлінях, резолюціях і петіціях набывають даколи характер патетичности. В тых жанрах ся адміністративный штїл стрічать з публіцистичным.

Адміністративний штіл має богаты подобы (обміны) синтаксичных конштрукцій і виразів зато, же велика часть з них ся дослова конштруує. Так ся напр. з істов „шпекулаціов“ творять розлічны надписы, тексты печаток, тексты дотазників, наборовы тексты, заглавя листин і под. Шпекулативно ся мусять формуловати речіня або цілы тексты з оглядом на графічну управу, на тіп друкованя, формат папіря і далшы факторы, котры суть функчны при розуміню прояву. Графічна управа впливать і на штіл новинок, главно титулків, но не до такой міры, як штіл адміністративных проявів.

Незвычайны синтаксичны конштрукції ту vznikають і зато, же ся обмеджує шырше вживаня непрямых падів при властных менах. То є зато, жебы ся менше знамы назвы у важных листинах, якы ся одкладають, вводжали в основній формі. Одступлять ся од старшого выядрёваня граматизованых адрес, преферує ся привластковий номінатів з містоназівниковым падом.

Жанры і формы адміністративного штілу

Велика роздільность адміністративного штілу, призначна про вшыткы штілы, є дана ёго **жанровов пестростёв**, причім жанрово тот штіл не є усталений, затоже ся розвивать в залежности од розвитку сполочности, науки, техніки... В порівнаню із жанрами остатніх штілів є шпеціфічний тым, же має форму **схематизовану**, даколи має становены розміры в порівнаню з остатніма штілами, де є менша (в научнім штілі), бівша (в публіцистичнім штілі) або повна (в умелецькім штілі) вольность в жанровім формованю прояву. Подобы векшыны жанрів адміністративного штілу суть скоро цалком нормованы.

Факторы, котры впливають на формованя і устаління жанру, суть звязаны з функціов адміністративных проявів і з пожадавками практики. **Найсилнішыма факторами суть:**

а) адміністративно-правны предписы, котрым ся мусить вылагодити з обектівного аспекту,

б) форма, яка загорнять обсяг і управу жанру а діктує їх практика їднаня,

в) конкретность выразу, яку собі вынучує ціленость адміністративных проявів.

Подля обсягу і ёму адекватной формы можуть быти такы сорты жанрів у адміністративнім штілі:

1. Документарны жанры (записніця, протокол, резолюція, завязок, договор, потверджіння, зменка);

2. Ознамовы жанры (выглашкы, ознамліня, смерніці, обіжники, справы, глашіня, приписы, жадость, приглашка, позванка, інзерат, телеграм);

3. Гесловы жанры (інвентарі, формулы, формуларі; тоты мож дале ділити на: суписы – спискы особ, інвентарьны річі, розклады годин, програмы роботы; формулы – присягы, дяковны формулы, дефініції, поучкы, взорці, правила, приказы, становы, спискы прав і повинностей; формуларі – свідоцтва, діпломы, фактуры, дотазники, експедічны листы, поштовны, транспортны і банковы формуларі...).

Жанры і формы адміністративного штїлу суть в правнім змыслі слова умелыма утворїнями, звычайно ся не розвивають поступно, але vznikають одразу, так як собі їх вынучує практічный жывот. Ту ся побудова жанру найвеце зо вшыткых обективных штїлів дістає до контакту з мімоязыковима средствами. Адміністративны проявы суть писмовы з речинёвов і текстовов граматіков, выраженов візуалныма елементами. Кібы ся мімоязыковы елементи вышмарили, проявы бы стратили ясность і уціленость. Так як при устных проявах ся не може выпустити інтонація, так ани при векшыні адміністративных жанрів ся не можуть обыйти невербалны компоненти.

Із вшыткых штїлів є найменше проштудований адміністративный, а то нелем про ёго вік, але і неусталеность і перманентный розвой. Іде о штїл, який є з языкового боку дость стереотіпный, лексікално і сінтаксічно бідный, композічно дость простый, но жанрово богатый і пестрый.

НАУЧНЫЙ ШТІЛ

Научный штїл ся вживать там, де ся передають робочі інформації, публікують ся визначны познаткы здобыты на основі научного выскуму, уваг і скусеностей людей. Найосновнішым знаком проявів научного штїлу, який го одлишує од говорowego штїлу, є того, же ся приправують допереду, говорovy суть спонтанны. Тот факт детермінує характер їх розвитку.

Основны знакы научного штїлу

Характерістичныма знаками научного штїлу суть: писмовость, монологічность, публічность, конкретность, точность, ясность і одборность.

Писмовость

Як говорувий, так і научний штїл можуть быти устны і писмовы. Наперек тому, про говорувий штїл є характерістична устность а про научний писмовость. Вырішалным моментом про їх ідентіфікацію є: яка была їх первістна подоба і яка подоба домінує в єднім, а яка в другім штїлі. Говорувий прояв ся формовав і формує прімарно як спонтанный устный (в такій подобі є і в практиці фреквентованішый), научний прояв ся формує як писмовый а в такій подобі є ай фреквентованішый. Одборны устны проявы можуть мати і писмову подобу, кідь были допереду старостливо продуманы і приготованы.

Проявы говорувого штїлу в значній мірі ся операють о мімоязыковы средства (гесто, міміка, среда, звук...) і о сітуацію. В конверзації так vznikать трикутник факторів, які впливають на подобу говореного прояву: 1. автор, 2. приїматель, 3. мімоязыковы средства. При творіню формы выразу беруть участь троякы факторы, а так потім ёго языкове ядро може быти часто лем скупе і назнакове: много ся ту повість мімоязыковыма средствами.

Інакша є сітуація при проявах научного штїлу, де автор є ізолований од приїмателя і од среды, в котрій ся прояв буде приїмати. Хыбїть му зворотна звязь (*spätná väzba*) і мімоязыковы средства, і зато языковый прояв автора мусить быти з языкового боку повный.

Речіня говорувого штїлу суть даколи еліптічны, в научнім штїлі є еліпса чужда. Речіня говорувого штїлу ся творять поступно, приряджованём, в научнім штїлі vznikають зложены речіня, котры суть релатівно самостатны і заперты.

Монологічность

Научны проявы суть переважно монологічны. Монологічность того штїлу, подобно як і писмовость, є явна веце у сіntaxісі як в лексіці. Монолог має вшиткы предположіня на то, жебы мав певну костру речіня і надречінівых цілків. Жанры научного штїлу мають певну трихотомічну основу: вступ, ядро, заключіня.

Публічность

Научны проявы суть публічны в тім змыслі, же їх адресат не є точно становлений, адресують ся шырокому кругу приїмателів. В такім штїлі автор не може хосновати субективны, експресівны слова. Речіня в научнім штїлі суть довгы, часто ся в них вжывають одказуючі і деїктічны выразы. (Позн.: В лінгвістіці, т. є. науці о языку, деїкса

є означіня дачого, указаня на дашто в речовій сітуації, причім на тот ціль ся вживають присловники міста і часу, напр. *там, одты, тогды, днесь...*)

Конкретность

При передаваню научных інформацій ся вживають конкретны слова – субстантївы, якы в научных текстах домінують. Перевага мен і термінів впливать на тяжше приниманя і порозуміня дачых проявів. Сітуацію кус змірнює высокый індекс повторёваня слов.

Точность

З конкретностёв научного штїлу ся звязує ёго точность. Покры в говорівім штїлі проникають до тексту слова зо шыроким россягом словного вызнаму, в научнім штїлі ся слова выбирають омного старостливіше. Точность є дана выбранём слов з узшыим россягом вызнаму.

Ясность

Проявы писаны або повіджены научным штїлом мусять быти конціпованы ясно, кідьже научный текст ся реалізує в непритомности адресата. Інакша сітуація є напр. в говорівім штїлі, при конверзації, де слова, речіня і цілы контекстовы части мож повторёвати і коріговати, што значить, же не мусять быти конціпованы так ясно, як в научнім штїлі.

Одборность

Є то основный знак научного штїлу, який є дачый добрї выбудованов термінологіов.

Категорії научного штїлу

Научный штїл подля выберу слов і композиції може быти: **высший – теоретічно-научный** і **низший – популярно-научный** (званный і учебниковый, дідактічный). Розділы міджі нима мож згорнути так:

Теоретічно-научный штїл:

1. Терміны, книжны слова.
2. Логічна композиція.

3. Тяжка штiлiзацiя з погляду морфологiї i синтаксису.
4. Точна научна аргументацiя i цiтацiя або парафразованя; бiблiографiя.
5. Невтралность, незаiнтересованость выкладу.

Популярно-научный штiл:

1. Вольнiший вибiр слов.
2. Вольнiша композицiя, богатше дiлiня тексту на абзаци.
3. Пестрiша штiлiзацiя; белетристiчны i речницькы елементи.
4. Вольна цiтацiя або парафразованя без бiблiографiї.
5. Силный дiдактичный i пересвiдчуючий компонент.

Жанры научного штiлу

Жанры научного штiлу роздiлюєме на:

1. Выкладовы жанры, якы можуть быти:

- а) **контекстовы** (дiзертацiя, штудiя, статя, увага);
- б) **сiтуачны** (реферат, кореферат, лекцiя, дiскузный, полемiчный i дебатный выступ);

2. Описны жанры (характерiстiка, рецензiя, посудок, критiка, робочий навод).

Жанры группы 1.а) выступають в писмовiй формi, жанры группы 1.б) выступають в устнiй формi а окрем лекцiї вшыткы можуть быти i в писмовiй формi. Значiть, же сiтуачны жанры можуть як научны жанры належати тыж до речницького штiлу.

ВЫКЛАДОВЫЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП

Є то слоговый поступ, котрый од остатнiх ся одлишує главно вымогливостiв (комплiкованостiв) штруктуры. Покры iнформачный i описный слоговый поступ мож представити як штруктуру еднорозмiрны, лiнеарны, росповiдный поступ тыж як штруктуру двойрозмiрну, площинну, заты выклад представує конштрукцiю тройрозмiрну, просторову. Першы три слоговы поступы мають сполочный знак тот, же регiструють i репродукують позорованы факты, но выклад слiдує каузалны (прiчинны i наслiдковы) одношiня мiджi тыма фактами.

Выкладовый слоговый поступ має тяжку конштрукцiю, што видно i з ёго вонкашнiй подобы: богато ся в нiм выужывають пунктуачны

знакы на дїлїня тексту в просторї (скобки, тіре, точка із запятов, дві точки, цїтовалникы і т. д.). Нараблять ся з прикладами уведженыма звичайно інакшым тіпом писма, речїня суть зложены.

Основны і тіпічны знакы выкладового слоогового поступу суть:

- Окремы части выкладу суть міджі собов тісніше повязаны;
- Є богатый на одказуючі выразы, підрядны злучникы (напр. *кїбы, кідьже, заты што, покы, як, лем што* і т. д.);
- Окремы слова ся в нїм часто повторюють;
- Выповіді або абзацы на себе логічно надвязують;
- Выклад є мімочасовый і мімосітуацыйный, што є документоване і абсенціов субстантївных містоназівників, часты суть выразы тіпу: *указує ся, видно, виходить, ясно, правдоподобно, або абстрактны слова, як: припад, сітуація, предмет, вопрос, проблем...*
- Автор є анонімный, чім є дана обектївность выкладу, де ся аргументує ясныма фактами, є ту много точных понять і термінів.

Жанры выкладового слоогового поступу

Основов выкладового слоогового поступу є комплексна аналіза і высвітлїня розвиваючіх ся і каузалных (прічінных) одношінь міджі предметами і явами. Выкладовый слооговый поступ ся находит в писмовых жанрах научного штїлу, як выклад, штудія, дізертация, реферат, рецензія, увага, есей. З многыма з них ся стрїчає і в новинках або часописах як з жанрами публіцистичного штїлу.

Композиція выкладу

Найчастїшым жанром выкладового слоогового поступу є **дідактичний** (учебниковый) **выклад**. Їго устнов подобов є **лекція** (*prednáška*). Окремым тіпом дідактичного выкладу є **програмований выклад, програм**.

Выклад ся складать з трьох частей: вступу, ядра і заключїня.

При высвітлїваню ся вживають основны поступи логічного думаня, як **індукція** (кідь з конкретных прикладів ся зробить заключїня, напр. *Іван є зо Снины, Петро є зо Снины. Суть родаци.*), **дедукція** (опак індукції, кідь зо заключїня ся одводять окремы припады, напр. *Чоловік є чутливый. Андрій є чоловік. Андрій є чутливый.*), **аргументация** (уводжїня прикладів, доказів), **аналіза** (розбор) і

сінтеза (згорнутя), але і **аналогія** (згода, подобність), **компарація** (порівняння), **конкретизація** (зназорніня), **екземпліфікація** (докладованя на прикладах), **аплікація** (поужытя познатків) і ін.

Увага

К выкладовым жанрам научного штілу – попри **дізERTAЦІЇ**, **штудії**, **статі** – належить ай **увага**, хоць од остатніх предці лем стоїть кус боком. Як особитый словесный жанер ся явить зато, же має выразно субектівне зафарблїня і же з погляду слогового поступу є барз гібридна.

Увага є жанер меншого або середнєго россягу, в котрім автор на базі общо знамых здобытків науки презентує особну позицію к розлічным важным, але главно актуалным сполоченьскым явам. В увазі ся уж ніч нове не одкрывать і не высвітлять, але факты ся посуджують з нового, субектївного угла погляду.

Увага не належить лем к єдиному штілу – може належати к научному, публіцистичному або к умельцькому – а ани ся в ній не уживать лем єден слоговый поступ.

Од научных жанрів – дізERTAЦІЇ і штудії – ся одлишує тым, же к тым самым проблемам приходить уж лем як „друга“, хоць з іншого боку. Од статі як популярного научного жанру ся одлишує особным приступом к проблематіці: поky в статі автор думать веце на адресата і решпектує дїдактічны прінціпы, так в увазі пише як кібy про себе. І зо статі чути експресівну і субектївну штїлізацію, лемже там автор ся ангажує зато, жебы як найприступніше і найясніше репродуковав, але в увазі ся автор ангажує зато, жебы ся сам превказав, жебы подля властной дякы знамы факты модіфіковав.

Словник увагы несе приближно тоты самы знакы, як словник популярной статі. В увазі ся справила не вжывають узко шпеціфікованы одборны терміны а лем в малій мірі факты і чїсла. В увазі ся вказує на одношіня міджі предметами і явами.

Лексика увагы має общій характер. Выходячі зо субектївности жанру, є ту бівше проценто атрібутив (означінь, придаків), назывників, придавників, містоназывників і часослов, а так само модальных слов. В порівнаню зо статєв, увага є веце актуалізована, то значіть, же бівший притиск ся в ній мусить класти на часослово і єго категорії. Увага є богата на условны, прічинны і наслідковы злучники (напр. *кідьже ... так; кідь ... так; поky ... заты* і ін.) і зложены речіня з підрядныма речінями такого самого характеру.

Увага, в основі, є будована подобно як выклад, наперек тому має свої шпеціфічности, котры можеме згорнути так:

УВАГА:

1. Домінує ту оцінювання (і критика негативних знаків) і пересвідчовання, суб'єктивний приступ автора;
2. Обща аргументація і вольна цитація або парафразовання, заокруглення даних;
3. Вольніша композиція і штїлізація, образность, експресивность высловлєвания (реторічны вопросы, прирівняння).

ВЫКЛАД:

1. Домінує ту аналіза, выводы, обективний приступ автора;
2. Научна аргументація і цитація або парафразовання, точны даны;
3. Тісніше навязовання речінь, точны термінологічны высловы.

Уважовання в каждоденнім животї

Присловя, поговорки, праностіки, анекдоты, значіть короткы формы устной народной словесности, але і умелы (авторьскы) літературны формы, як байкы, афорізмы, высловы і сентенції суть выслідком уважовання, позоровання, порівновання, оцінювання і зобщовання.

Мотто

Мотто (слово перевзяте з італіаньского языка, значіть **гесло**) є цїтат, який ся находить звичайно під назвов тексту; уводить властныи текст цїлого твору або ёго бівшой самостатной части.

Мотто походить з чужого тексту а автор ним выражать свое одношія к предмету прослову, наприклад обдив, почливість, але ай іронію, сарказм і под. Мотто стрїчає частїше в старшых літературных творах, як в сучасных.

З розговорів з визначныма особностями або з їх писмовых визнань або споминань знаме, же мали або мають свое животне мотто, значіть гесло, думку, котра їх веде животом.

Посудок, рецензія, критіка

Посудок є жанер, котрый ся вживать при оціночных текстах. Посудкы ся пишуть о научных роботах, о научноыскусных проектах, о рукописах про потребы выдавательств або юстіції. В посудках ся

предметно і конкретно уводять вшиткы факты, котры заважать при конечнім оцінїню. В першій части посудка ся уводять або часточно і оцінюють важны і вирішалны моменти, в другій части ся аналізують і оцінюють так, жебы привели к однозначному заключіню – „гей“ або „ніт“. Посудок того самого проєту робить нараз дакілько експертів, потрібно го – в інтересі конфронтації – все доложити аргументами. В посудку ся об'єктивно уводять і позітива, і негатіва посуджованого проекту. Посудок рукопису, який служить потребам видавательства, ся зве **лекторський посудок**.

З посудком своєв подобов і функціов є звязана **рецензія**. Рецензіями ся даколи звать посудкы рукописів, але в прінципі рецензія є оцінїнем готового, публікованого твору, наприклад дізертації, інсцензації театралной hry і под.

Перша часть рецензії є курта інформація о цілій рецензованій роботі, по ній наслідують предметный і об'єктивный погляд на рецензований текст а наконець оцінїня. Як при рецензії, так і при посудку еднака вага ся кладе на інформачну часть.

Критіка. Міджі рецензійов і критіков є таке одношіня, як міджі діскузіов і полеміков: критіка є выострений, прісний погляд на оцінёване діло. Прісність в критіці треба розуміти в тім змыслі, же ся в ній пропонує, як оцінёване діло, твір, мож зліпшыти.

Критіка первістно была оцінёванєм текстів, котры ся тлумачили зо старшой літературы. Критіка як жанрова форма перешла дакількома змінами. В середнєвічу ся критікы публіковали у формі віршів, епіграмів, пізніше в подобі есеїв, потім характерістік, аж по аргументованы критічны списы. В сучасности ся критіка вживать главно при оцінёваню літературных текстів – умелецькой прозы, поезії і драмы.

ОПИСНИЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП

Функція позорованя в описі

Описный слоговый поступ своєв штурктурув ся найвеце подобать інформачному слоговому поступу. Вznикать так, же ся автор сконцентрує на знакы предметів або дій, причім їх презентує так, як їх видить властным оком. Зато при кождім описі, так як, конець-кінців, при кождій роботі, має своє вызначне місце **позорованя**. Способность позоровати дає чоловікови можность самостатно здобывати веце інформацій, легше рішати многы проблеми і адекватніше ся справовати в розлічных сітуаціях.

Што то є позорованя?

Позорованя є цілене змыслове вниманя. Є то концентрація позорности з якимсь цілём – запам'ятати собі, описати словами, рисунком, музиков і под.

Найвышшым ступнём позорованя є **научне, аналітичне позорованя**, яке має свої основны фазы:

1. **Лаїцкый предпклад – властный погляд;**
2. **Научный предпклад – гіпотеза – споїня здобытых знань і властных поглядів;**
3. **Позорованя або експерімент;**
4. **Потверджіня гіпотезы; заключіня.**

Наісто зо вшыткыма споминаныма поняттями сьте ся уж стрітили в школі на годинах хемії, біології або фізікы. На звладнутя каждой з фаз все треба ся допереду приправити, а то значить, же в позорованю і описі ся треба сістематічно „треновати“. Першым, основным моментом притім є – мати якусь конкретну стабільну залюбу. А то выжадує, окрем іншого, быти і здраво зведавым чоловіком. Треба знати дашто о вшыткім а вшытко о дачім. Далє треба знати позорованы явы точно назвати. Найліпшым „трєнінгом“ притім є, кідь самы про себе приправуєме інформацію о позорованім яві так, же го словами опишеме. Великов помочов суть притім вправы в деталнім описованю предметів позорованых короткый час, котрый поступно іщі скорочуєме, або вправы в експреснім порівнованю не барз подобных предметів.

Функція і обсяг опису. Категорії опису

Функціов опису є якнайточніше і найясніше словами зобразити позорований предмет або яв, т. з. выстигнути ёго характерістчны знакы. Притім є потребне тоты знакы вырахувати, одповідаючі на вопросы: *Што то є? Яке то є? Як то вызерать? З чого ся то складать? Як то фунгує? Як ся з тым нараблять?*

Од функції опису залежить, котры знакы обекту і як уведеме (котры підкреслиме) і ці будеме описовати лем на основі змыслового приниманя, найчастіше зракового порозованя, або на основі аналітичного позорованя. На основі того опис може быти **простый** (практичний), **одборный і умелецькый** (наладовый).

Каждый із спомянутых описів може быти **статічний** – описує обект в спокійній ситуації, або **дінамічний** – описує обект в погыбі або описує поступность дій при виробі дачого – опис робочого поступу.

Даколи негибный объект ся описує так, як го видить погыбуюча ся особа, тогды говориме о **дїєвім** описі; часто ся находить в публіцистіці (репортаж) і в умельцькій літературі.

Гібрид статичного і динамічного опису мож найти при описі напр. комплікованішой машыны, пристроя; функцію статичного або динамічного компоненту в описі часто доповнює образок або схема.

Даколи тяжко од себе одлишыти одборный і простый опис, бо каждый опис є орьентованный на одборность. І в умельцькім описі можеме найти одборны назвы, терміны, і хоць ёго цілём є выразити, як объект впливать на почуткы, якы выкликує представы, емоції, т. є. субективны почуткы.

Композиція опису

Композиція опису залежить од ёго функції. Наприклад, в рекламнім описі нового типу пристроя на худнута ся зачне тьма знаками, котры суть атрактивны про купуючого (новый вызор, ліпша ціна, ефективнішый...). В одборнім описі функцініше є зачати описом іншых частей (што то є, як ся зве, з чого ся складать...)

Композиція опису не має вплив на ёго обсяг (главно у статичного опису). Наперек тому є добрі наперед собі створити якийсь план, композиційный поступ, жебы сьме на ніч не забыли. Наприклад: опис згоры долов, зліва доправа, од цілого к части і под. Точніша мусить быти композиція, як і наслідность речінь в описі робочого поступу. Композиційна система екзистує і в умельцькім описі, хоць тот є часто інтереснішый вдяка замірній „некомпозиційности“.

Языковы елементы і штілізація опису

Основныма языковыма елементами опису суть назывники, придавники, присловники способу і міры і часослова. В описі, помы хочеме досягнути якнайдоконалішу представу о обекті, є барз важный точный выбір языковых елементів. Окремы категорії опису ся одлишують фреквенціов споминаных частей речі, выбором і кількостёв речінь, вольнішов або тіснішов будовов речінь.

Штілізація опису залежить од категорії опису. В **статичнім описі** ся найменше проявлять налада субекта. Є в нїм **недостаток часослов**, справа іх суплує помічне часослово *быти*, котре ся часто выхаблять. Зато **такой опис є богатый на недїєвы слова, главно на назывники і придавники**. Статичный опис ся находить в учебниках географії, зоології, ботанікы, мінералогії і в пропагачных приручниках тіпу

турістичних провадників; найчастіше є в научних і адміністративних текстах.

В динамічній описі переважають часослова. Од статичного опису ся динамічний одлишує тым, же обекты суть ту віджены в погыбі, в процесі, динаміці. Динамічність опису є важна про читателя, зато писателі і новинарі часто міджі статичны обекты вкладають живый динамізуючий субект. Наприклад, опис міста мож оживити формов репортажи, як кібы сьме когось спроваджали по нїм (притім мож вжыти слова: *пїдеме вправо, перейдеме около, заїнтересує нас, збачіме...*)

Опис робочого поступу

Найчастішов категоріов опису є опис робочого поступу. Найдеме го як навод на хоснованя або змайстрованя дачого, або, як сьме уж перед тым увели, як кухарський рецепт. В таких описах найчастіше ся вжыває 2. особа множного чїсла розказового способу або 1. особа множного чїсла ознамового способу, напр.:

Возьмийте штири дочки. Вывертийте до них дірky і взаємно їх поспоюйте шрубками...; або: ... Приправиме собі до мисky муку, цукерь, яйця і молоко. Вшытко доведна змішаме...

В цілїм описі робочого поступу треба вжывати часослова в єднакій особі і дотримувати часову поступність окремых кроків.

При одборній описі ся кладуть высшы пожадавкы на комплексность і одборность композиції і штїлізації опису пристроя. Не стачить уж лем вонкашній опис і навод на вжываня, але треба высвітлити і взаємну звязаность окремых частей і їх функчны одношіня, жебы поужыватель легше порозумів як з ним робити, респ. утримувати го. Одборный опис справила є доповнений рисунками і схемами.

Опис і характерістика

Порівнюючий опис і порівнююча характерістика

Характерістика є сортов опису, котрый, на розділ од опису, vystигує основны, главны, тіпічны – характерістичны знакы, якы даный предмет або яв приряджують к якійсь групі а сучасно го одлишують од іншій групы. Характерістиков ся выражають основны і розлишаючі знакы предмету або яву.

Даколи ся дві річі так подобають, же треба давати великий позор на то, жебы сьме їх доказали розлишыти. На великій або аж абсолютній способности розлишовати знакы суть заложены і дакотры професії, напр. ладіч музичных інструментів. В дакотрых припадах неспособность розлишовати знакы може пошкодити наше здоровя і огрозити живот, напр. неспособность розлишыти отравны грибы од їдлых.

Характерістіка особи

Пряма і непряма характерістіка

Характерістіку сьме уж дефіновали як вырахованя основных і розлишаючіх знаків предмету або яву. То саме мож повісти і в припадї характерістіки особи. Тота може быти пряма або непряма. Характерістіка, котра выстигує повагу, характер чоловіка на основі ёго skutків, є непряма характерістіка. Она помагать ліпше спознати і порозуміти характер чоловіка, зато ся поужывать в красній літературї і в публіцистіці. Писателї часто споюють опис вонкашніх знаків – **вонкашню характерістіку** з описом внуторных знаків – з **внуторнов характерістіков**.

Пряма характерістіка, т. є. пряме названя характеровых знаків чоловіка не є легке діло, бо каждая названа властность має быти точным згорнутём комплексного позорованя і обектївного оцініня особи. Каждый знак характеру ся ани не дасть все выразити лем єдным словом, причім і тото істе слово ся може розуміти інакше. Наприклад, словом *прекрасный* здоровый чоловік може означіти день, кідь світить сонце і є горячо і може одпочівати коло воды, плавати, но тот самый день може іншак оцінёвати чоловік тяжко хворый на сердце. Зато ся ани адміністратівны характерістіки – особы посудкы даколи не заобыйдуть без доповніня дакотрого прямого названя властности і непрямов характерістіков.

На характер чоловіка впливають оточіня, в якім жые, соціална група, з котров ся контактує і под., зато окрем **індивідуальной характерістіки** можеме говорити і о **колектівній**.

Колектівна характерістіка

Чоловік не жые ізоловано од никого і нічого. Скоро у вшыткых областях людського діятельства, контактуючі ся з природов і сполочностёв, фунгує активне одношіня міджі чоловіком і ёго, мож

повідати, протиполом, „партнером“: чоловік впливає на околицю а околиця – на чоловіка. Вдяка таким впливам ся формує народный характер, міський характер, сільський характер і под.

Обективна і субективна характеристика

Говорили сьме уж, же **характеристика є вирахованя і оцінїня характеровых, поваговых знаків чоловіка. Подля приступу автора к оцінєваню людських знаків говориме о обективній і субективній характеристіці**. Кідь автор оцінює знаки особи комплексно (добры і плани) і ніч не затаює (без умыслу шкодити або хвалити), тогды говориме о **обективній характеристіці**. Кідь автор выберать лем дакотры знаки особи, респ. їх звеличує, говориме о **субективній характеристіці**. Протиполом обективної і субективної характеристики є особный посудок (адміністративна характеристика) і каріатура (умелецька характеристика).

ПУБЛІЦИСТИЧНЫЙ ШТІЛ

Публіцистика і єй функції

Під публіцистиком розумиме актуалны писмовы і устны проявы адресованы шырокій публіці, реалізованы средствами массовой інформації. Главнов функціов публіцистики є обективно інформовати, але сучасно ай агітовати (пересвідчовати, політично впливати...). Споміджі вшитых масмедій першоряде місце в сполоченьскім інтересі має преса.

Основны знаки публіцистичного штїлу

Публіцистичный штїл ся конштитуовав поступным одділєванєм з научного штїлу, котрому є своєв подобов найблизший, але і переберанєм дакотрых знаків речницького штїлу. Но найбівший вплив на єго формованя мають сполоченьско-політичны условія, котры детермінують єго функцію.

В одборній літературі попри терміні публіцистичный штїл ся вживають і терміны журналістичный і новинарський штїл.

Окрем основной інформацной і агітацной функції публіцистика має і освітну функцію – приносить довшы статї з розлічных научных

і технічних дисциплін. Але новинарь не може бути одборником у вшитім, о чім пише. Публіцистика ся творить про шыроky версты приїмателів, зато мусить вшиткы меншевжываны слова, значкы і скорочіня высвітлити, але мусить своїм штїлом писаня читателя і заінтересовати.

Публіцистичный штїл має такы основны знакы: приступность (зрозумілость, ясность), **выстижность** (точность, адресность), **притяжливость** (интересность, майстровство прояву).

Автоматизація і актуалізація в публіцистичнім штїлі

В языковім прояві внуторно на себе впливають два знакы: **автоматизація** – конвенчность, устояность прояву і **актуалізація** – оживлїня, незвычайность прояву.

При **автоматизації** говориме о вжываню устояных, стабілізованих словных споїнь або речїнь у фреквентованих, штандартных сітуаціях, напр.: *діскузія была плодна, акція была на высокій уровни, председа прияв делегацію і діскутовали на тему народностного живота, были сьме щастны, же сьме там были.*

При **актуалізації** ся вжыє незвычайне языкове средство або часто вжыване средство ся вжыє незвычайным способом. Наприклад, на дакотре слово або словне споїня автор упозорнить так, же го доповнить яковсь позначков – *такзванный, як ся гварить*, або го выділить цітовалниками, напр.: *Было то такзване фопа. – Такы сьме были „щастны“, же сьме мусили іти до школы...*

К найчастішым актуалізацным средствам належить **переношованя вызнаму слова, образна назва** (*участници конференції палцём указали на недостатки, русинство го хопило за сердце*), **вжываня фразеологізмів** (*такый богатый, лем по кешени вітор му дує*), **контраст** (*граніці Европской унії спють членьскы країны до єдного цілого*) і под.

Часто повторяны языковы актуалізації страчають свій ефект і мінять ся на автоматизації або аж кліше („отрепаны“ фразы), напр.: *велике множество, рішати вопросы, еноrmный успіх* і под.

Жанры публіцистики

Публіцистичны жанры ділиме до трёх груп:

а) **справодайскы** (справа – ознамліня, ріпорт – коротка репортаж, інтервю – розговор, резолюція – выголошіня на конєць засіданя, комуніке – офіціалне штатнополітичне проголошіня, інзерат, плагат,

реферат);

б) **аналітичні** (уводник, коментар, глоса, посудок, рецензія, критика, дискусія, полеміка, дебата, карікатура, памфлет);

в) **белетристичні** – využívajúть средства умельської літератури: фейтон, корзі, стовпчик, репортаж, нарис, фічер.

В справодайских жанрах домінує об'єктивний приступ, в аналітичних і белетристичних – суб'єктивний приступ автора.

Дакотры справодайскы жанры

Справа

Справа (інформація, ознамління) – **є основов комунікації**. Добра справа мусить давати одповідь на пять вопросів: хто?, што?, де?, коли?, чом?

То, што є у справі найважніше, стоїть в титулку. З композічного боку є справа проста, ніч ся в ній не высвітлять, ей костров є інформачный слоговый поступ. Є то жанер, котрый не потребує мати языковый контекст. Інформація ся може реалізовати простым кладжінём фактів коло себе.

Реферат

Реферат **є найдовшим** справодайским жанром, є то комплексна інформація о якісь акції. Складать ся з двох частей: перша приносить основны інформації: де і што ся одбыло, як то проходило; друга часть приносить повну інформацію о рефератах, дискусії, резолюції... Значить, перша часть реферату є коротка, ядром є друга часть.

Інтервю (розговор)

Є то єден з найпопулярніших публіцистичных жанрів. **В новинках го найдеме як тіп діалогізованой sprawy або як часть репортажи** і под. Може быти публікований дослова або скорочений.

Цілём розговору є представити особу і автентічнов формов інформовати о важных фактах. Новинарьске інтервю ся може робити і формов анкеты, кідь респондент (тот, кого ся просиме) одповіді собі приправить або напише допереду.

Основа інтервю є проста:

1. Коротка характеристіка особы;
2. Запис вопросів і одповідей.

Сумарізуючи, мож повісти, же інтервю є керований (регу-

лований, ряджений) розговор, котрый автентично інформує о особі, але і о серйёзных фактах. Керованость розговору є в тім, же редактор своїма вопросами наводить респондента на коротшы або довшы якнайвыстижнішы одповіді так, жебы творили компактный текст.

Крітіка

Крітіка в пресі є проявом демократічної сполочности, затоже ей авторами суть нелем новинарі, але і дописователі. Зато ся **на крітіку треба позерати нелем як на слоговый жанер, але і як на оцініня одношіня к реалным фактам**, причім ся выкреслюють недостаткы з цілём досягнути зміну або зліпшіня сітуації.

Публіцистична і научна крітіка

Крітіку в публіцистіці стрічаєм як самостатный слоговый жанер, але і як оцінёваня в розлічных подобах в многих справодайских (резолуція), аналітичных (уводник, коментарь) і белетристичных жанрах (фейтон, глоса). Функціов публіцистичной крітіки є оцінёвати сполоченьскы явы, главно указовати на їх негативный аспект. **Научна (одборна) крітіка (рецензія, опонентський посудок)** комплексно аналізує і оцінює позитивны і негативны стороны явів і творів. Кажда крітіка має быти обективна і конштруктивна – має назначіти способы рішіня.

Белетристичны жанры в публіцистіці

Слово белетрія значить красна, умелецька література. Белетристичны тексты в публіцистіці суть призначны интересным, живым штілом написаня. Подля свого композичного поступу, белетристичны жанры в публіцистіці можеме розділити на: **фейтоновы** (росповідны) і **репортажны** (описны). К фейтоновым належать: **фейтон, корзі, стовпчик**; к репортажным – **репортаж і нарис**.

Фейтон

Фейтон є жартовне розповіданя о актуалнім проблемі. Може ся скінчіти гуморнов, несподіванов поінтов, але поінта, змысел, може быти ненападно розложений і закомпонований в цілім тексті. Од розповіданя умелецькой прозы ся одлишує своєв конкретностёв, документарностёв, силно ся операть о факты.

Фейтон з белетристичных жанрів є найвеце під впливом пишучого субекта. Автор ся не може одособнити, кідь нараблять

з емоціоналными і експресівными словами і кідь має застати конкретну позицію. Позиція автора у фейтонї ся не выражать лем пасівнов формов, але вшыткыма можными сугестівными елементами: гнів, сарказм, жаль, гумор – тото вшытко має активну подобу, приїмателя атакує. Лем тот фейтон є добрый, котрый выкликує моменталны реакції у читателя, котрый го провокує, знепокоює. Властне заключіння, значить, є дагде мімо нёго, не в нїм. Закінчіння собі „доповнить“ читатель сам.

Репортаж

Репортаж є змішаний жанер росшыреной справи і белетрізованого дієвого опису, котрый дає читателёви ясну представу о події посередництвом автентічного, прямого зажитку. Є то жанер, котрый ся розвинув з публіцистики – через путёписны росповіді, фейтоны і нарисы. Як жанер го частіше стрічаєме в радію і телевізії як в новинках, де ся одбывають потенціално з подіїв, покы в новинках виходить аж по ній, значить радію і телевізію репортажи наділили знакы автентічности і синхронізованости. До часу взникну радія і телевізії репортаж не мала такы знакы, як має днесь. Але белетрізованы елементы вживала од свого взникну. Їй функція є выражена в романській назві: репортер – знова перенести, привести, вертати ся в духу, т. з., іщі раз точно повторити то, што было.

Покы іде о участь і позицію автора в текстї, ту не суть такы выразны, як напр. у фейтонї. Їго вплив є найсилніший при выбраню фактів, котры до репортажи вкладать, значить непрямый вплив, хоць не мож цалком одшмарити ани пряме высловлєваня погляду і позиції. В репортажи, котра ся передає і переберать через змысловы органы, сугерують ся скорше представы, але не ідеї.

РЕТОРИКА (речництво)

Реторика – з ґрецького слова *rhésis* – реч – є в європській културній традиції єднов з першых дісциплін, яка систематічно штудує языковы проявы. Слово *rhétor* в старім Ґрецьку не означовало чоловіка, котрый нормално говорив, але *майстра* слова. Пізніше ся тото слово ужывало лем в шпеціалных припадах – про того, хто учів остатніх майстровству бісідовати, значить про учітелів реторікы – науки о бісідованю і о майстровстві бісідовати.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Реторика, або іншак повіджене речництво, є наука о знаках (властностях) говореного прояву, о майстровстві говорити: говорити логічно, інтересно і пересвідчиво.

Реторика, ведно з поетіков і діалогіков стояли в античних добах на місті днешній штілістики, яка ся поважує за єдну з наймолодших лінгвістичних дисциплін – як самостатна дисципліна ся штілістика виділює аж в половині 19. стороча. Найбівший практичний визнає споміджі спомянутих попередників штілістики в старовікім Грєцьку мала якраз реторика. Знати точно говорити, інформувати або пересвідчити публіку о справности своїх поглядів є скutoчне майстровство. Є то уменя, котре на розділ од інших умень ся дасть научити.

Коротко з історії реторіки

Зрод і розвой реторіки ся звязує з антиков, зо середньовічним Грєцьком і Римом. Многы принціпы і поучки, котры были актуалны перед веце як 2000 роками, суть інспіратівны і днесь. Є інтересне, же реторіков, котра ся брала як шпеціфічний жанер уменя, ся занимали в першім ряді філософы. Таксамо інтересне є і то, же многы з них были нелем добрыма теоретіками, але і визначныма реторами (речниками).

В старім Грєцьку мала реторика великий практичний визнає. Зато была даякий час єдным з главных предметів у школах. У 5. ст. до нашої еры, в добі Перікла, видавали практичны учебники реторіки софісты (*sophistés, sophista* – учитель мудрости). Реторика была наука о тім, як речнити, як творити речницькы проявы, жебы были інтересны, привабливы і ефектны. На майстровство бісїдовати акцент ся клав зато, же в тім часі, кідь барз мало людей знало читати а іщі менше з них писати, языкова комунікація ся реалізовала посередництвом живого контакту, через говорены проявы. Речницькы проявы в старім Грєцьку, а іщі і довго потім, ся ділили на проявы політичны, судны і славностны. Першы і другы проявы были практичны, третї естетичны.

В часі найбівшего розвою речництва были логоґрафы (професіоналны писарї судных проявів), котры писали речницькы проявы на обїднавку. Реторами в тім часі означовали речників а пізніше і учителїв реторіки. О практичны скусености, як і о теоретичны увагы визначных речників був великий інтерес, бо в античнім Грєцьку способность выбудувати добрый прояв і інтерпретувати го суверенно, з амбіціов

пересвідчити слухачів, було кроком к сполоченьській престижності і підвищенню. Ту спомянеме мена холем дакотрых грецьких речників, думки котрых і їх теоретичны погляды суть інспіративны і днесь.

В першім ряді треба спомянути **Сократа** (469 – 399 до н. е.). О ёго поглядах ся дізнаєме спосередковано – од ёго учня Платона (727 – 347 до н. е.). Сократ жадав од речників, жебы ся тримали **правды**, котру мож досягнути в діалогу. Учебны поступы заложены на діалогу доднесь ся звать **сократовсков** методов.

Платон надвязовав на Сократа так у філософії, як і в теорії реторіки. Преферовав ідею **добра і красна**. Зато жадав од речника, жебы дотримовав моральны принципы. Ёго прояв мав быти носителем справедливости, розважности, статечности і мудрости. Тоты ідеї і ідеалы бы ся мали переносити і на слухачів. Суть то критерії, котры бы мали в бівшій мірі акцептовати і сучасны общественны і політичны діятелі.

Найвызначнішым грецьким філософом, котрый мав домінантний вплив на розвой реторіки, був **Арістотел** (384 – 322 до н. е.). Ёго *Реторика*, яку творять три книги, є першов цілостнов теорію о речницькیم майстровстві. Речницькы проявы ділить на судны, політичны і славностны. В першых двох книгах Арістотел говорить о приправі матеріалу, який є визначный при спрацованю темы. В третій книзі ся займає наперед обсяговов композицію, розложінєм матеріалу а потім языковов модифікацію темы. Визначне місто ту має пересвідчива, суверенна аргументація і доказы. Речник бы їх мав выужыти так, жебы з нёго выплинула ёго естетична позиція к обсягу речі, як і к слухачам. К тому му мать помочі ай старостливе вибераня слов і адекватный прояв. І так в ёго *Реториці* находиме выклад о дакотрых тропах (метафора, прирівняня, гіпербола і т. д.) і о дакотрых повторных фігурах. У звязи з проявом говорить о дакотрых компонентах інтонації, главно о ритмі і темпі прояву, але тыж о вживаню мімоязыковых інструментів. Тоты языковы, інтоначны і мімоязыковы інструменти служать речникови на то, жебы ёго прояв був точный, приступный, зрозумілый а про слухача притяжливый зато, бо є пересвідчивый.

Під впливом грецькой реторіки ся розвивала римска. Найвызначнішым з римських речників був **Маркус Тулій Ціцеро** (106 – 43 до н. е.), який ся прославив своїма судныма і політичныма проявами. Є автором дакількох списів з теорії і історії реторіки (*Дві книги реторіки, О речникови, Речник про М. Брута*). Принципом Ціцеровой „штїлістики“ было „**ornate dicere**“ (говорити квітчасто), виберати ексклузивны слова. Ціцеро уж будовав свою теорію речництва на трёх штїлах: **высокім, середнім і низкім**. За доброго речника поважовав того, хто знав говорити так пересвідчиво, же своїм проявом здобыв

слухачів і сучасно їм приніс умелецький зажиток. Ту реторика мала ай вплив негативний – **ставляла форму над обсяг** (формалізм). На-протывагу, далший визначный речник, **Цезар**, був представителем класичного штїлу, штїлу **без** поетичного колоріту, де **акцент ся клав на предметный выбір слов, ясних і конкретных**.

Речництво – з кус посунутым визнамом і функціов – має своє місце ай в середнєвічу, а то наперек тому, же языкова (домінантним языком у сфері науки, уменя і адміністративы був латинський) ани общественна ситуація той doby ёго визначному розвою, як ани розвою штїлістики цілково, не помогли. Реторичны школы в середнєвіку лем продовжовали в традиціях античных школ. Сімпатизовало ся з реториков римского Ціцера, а то значить з притяжливима проявами з естетичного боку, котры помагали розвою індивідуальных штїлів. Но, з другого боку, підпоровали ся тыж тенденції перевзяты зо староіндіцькой штїлістики, яка „штїлістику“ розуміла як економіку речі, як науку о скорочованю проявів. Концентрована увагы на цілену економізацію прояву вело к розлишованю формы і обсягу прояву.

По періоді упадку латинського языка латиньскы тексты ся стали предметом набоженьского штїлу а дакотры їх елементи перешли до середнєвікового і нововікового речницького штїлу. Набоженьска реторика є менше конкретна, менше полемічна, але ославніша як антична реторика. Інакший тип реторіки ся розвивав на універзітах: академічны лекції (преднашкы) з читаня текстів ся перетрансформовали до живого прояву і проникали міджі шырший круг слухачів.

Взник новых сполоченьско-політичных формацій приніс і зрод новых типів речництва: в буржоазнім обществі (18. ст.) – **політично-го речництва** в парламенті і на публічних трибунах, напр. в Англії і Франції, а в періоді взнику марксизму – **пролетарського речництва** (19. ст.). Но нововік приносить ай очівісний упадок функції речництва в сполочности, який є слідный уж по вынайджію книгодрукованя, але главно радія і телевізії. Окрем того, визнам речництва, а тым ай реторіки, ся страчав таким темпом, яким темпом ся люде ставали грамотными.

В сучасности в нашій сполочности доходить к ренесанції реторіки. Все частіше собі усвідомлюєме, же реторичне майстровство має визначну мотивачну функцію і не мало бы хыбити, главно у особ на ведучих постах. Речництво як способ дорозуміваня має своє місце в ряді з високо розвинутыма медіями масовой інформації і пропаганды. Преса, розглас і телевізія окліщуют і виділяють (лімітують) функції і рамки реторіки, котра передтым повнила многы з їх сучасных функцій.

РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ

Як саме уж споминали, речницький штіл має своє коріня в старім Грецьку. Уж од античних часів через цілий середнєвік аж глибоко до нововіку був – главно попри бібличнім штілі, або ведно з ним – єдным з найвеце розвинутых штілів публічного контактованя. „Res publicae“ (публічны, верейны діла) од найстаршых часів ся людём ознамлёвали формов речницького прояву. Взник і розвой того уменя ся звязує з потребов устной комунікації в обществі. Але од вынайджіня пресы ся зачав розвивати новинарьский штіл, який до себе поступно веце і веце втяговав (вссавав) ай речницький штіл. Сучасны проявы речників – читаны і спонтанно говорены – переважно переберають на себе подобу публіцистичного штілу і страчають свою реторичность. І хоць публіцистичный штіл не мож означовати за „наслідника“ реторичного штілу, але дакотры з ёго функцій суплує.

Так як ся в културных языках практиковало речництво, нараз з ним ся формовали і речницькы штілы. Формовали ся переберанєм чуждих прикладів і приспособлёванєм средств (інструментів) домашніх. Як при вшыткых остатніх штілах, так і при речницькім платить, же чім є язык старшый і богатшый, тым веце має розвинутый речницький штіл. В русиньскім языку, як в єднім з наймолодшых славянських языків, речницький штіл є в процесі формованя. Є позначений впливами інших языків, главно словеньского, але формує собі уж і властный потенціал, што видно на конференціях, конгресах, зобранях і под. На-конець, мож повісти, же основны знакы і найпризначнішы речницькы інструменты у вшыткых языках суть подобны. Выпливать то з функції речництва як такого в обществі. А розділы суть даны лем тіпологічнов пестростёв языків і системов жанрів, які ся розвинули в інакшых общественных (сполоченьских) условіях.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Бісідуючі о речницькім штілі, часто доходить ку стотожнёваню понятя:

РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ І РЕЧНИЦЬКИЙ ПРОЯВ.

РЕЧНИЦЬКИЙ ШТІЛ є словна, вербална, часть конкретных жы-вых выступлїнь.

РЕЧНИЦЬКИЙ ПРОЯВ є комуникачный акт в конкретній ситуації і в конкретнім просторі, частёв якого суть тыж мімоязыковы компо-ненты.

Речницький штіл в системі штілів належить к суб'єктивно-об'єктивним штілам публічного контакту (*verejného styku*). Од **говорového** штілу ся одлишує тым, же **не є** штілом **лем** публічного контакту, а од вшитых **остатніх** штілів публічного контакту в першім ряді тым, же ся реалізує все лем в **устній** подобі.

Повіли сьме, же речницький штіл має знакы суб'єктивно-об'єктивного штілу. Є то штіл **публічного розговору** двох несиметричных „особ“ – еднотливця і колективу – з котрых ся в языковім плані реалізує лем репліка першого з них: говорить еднотливець ку колективу. Значить, **адресат** є знамый, є притомный, а може почас прояву ясно указовати свою позицію, погляд, перерушовати або впливати на способ і обсяг прояву речника. Говориме ту о **інтерації** міджі речником і слухачом. Без огляду на то, до якої міри є тот прояв еднобічний, є то прояв публічний, в котрім ся рахує з вживанєм інструментів вгодных і потребных про публічний контакт. Подля одношіня речника к слухачам ся зволить міра суб'єктивности прояву. Лексикалны средства (інструменти) ся виберають так, жебы были каждому зрозумілы, жебы не выликовали фаловны асоціації. Граматичны інструменти ся виберають тыж так, жебы были еднозначны. Вибір інструментів з оглядом на адресата – публіку – ту має барз великий вызнам зато, же невгодны, неадекватны средства можуть під впливом давової психозы викликати нечеканы реакції слухачів.

Вызначным характерістичным знаком речницького штілу є ёго **устность**. Речницький прояв ся все складать зо **словной, образовой і акустичной** части. Міра їх заступлїня в прояві має індивідуальный характер (залежить од речника). Вдяка участи мимоязыкового апарату на прояві мож собі доволити, або даколи ся то аж жадать, выпустити дакотры слова. Мож повісти, же устность прояву ведно з притомностів адресата суть причінов того, же в речницькім штілі не є потреба тільки высвітлївати словами, як в остатніх штілах, бо много ту мож назначити, напр. ґестом, інтонаціов, павзов, темпом речі і под.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБИ

Чім є речницький прояв **інтересніший**, атрактивніший, тым **бівша вага** ся переносить на **мимоязыковы інструменти**, або наспак повіджене: кідь в прояві **домінують мимоязыковы**, значить образовы (візуалны) і звуковы (акустичны) **інструменти** над словныма (вербалныма), тым речницький прояв є справила театралніший і про слухача **інтересніший**.

Далшым знаком речницького штілу є ёго **сугестивность** (підманивість, притяжливість), яка ся в прояві досягує вжыванём языковых інштрументів з розлічных штілів. Наприклад, з **умелецького** штілу в речницькім ся вжывають **белетрізуючі і оздобны** елементы (поетічны фігуры – періфраза, гіпербола і ін.) і **драматізуючі** елементы (антітеза, анадіплоза і ін.), з **научного** штілу – **назорны елементы** (приклады, прирівняня і ін.), з **адміністратівного штілу**, напр. в рефератах, **фактографічны** елементы.

Жанры речницького штілу

Жанры речницького штілу были розроблены уж в періоді Арістотела. В ёго реторіці ся розлишують троякы жанры: **судны, політічны і славностны**. Вшыткы з них ся утримали дондесь.

На подобу жанру найвеце впливать **функція**, на яку є призначений. Тота може быти холем трояка:

1. **пропаговати,**
2. **высвітлєвати,**
3. **коментовати.**

В залежности од функції, сучасны речницькы проявы розділюєме на:

1. **Агітачно-пропагандістічны проявы**, котры ся далє ділять на:
 - а) **політічны**: маніфестачны, парламентны, агітачны, діпломатічны, мітінговы...
 - б) **судны**: обжалобы, обжаёбы;
2. **Научны проявы**:
 - а) **лекції**: школьскы, освітны,
 - б) **рефераты і корефераты**: політічны, научны, орґанізачны, супроводны,
 - в) **діалогізованы формы**: діскузії, полемікы,
 - г) **церьковны**: гомілії, проповідї;
3. **Славностны проявы** (принагодны і церемоніалны):
 - а) **публічны**: – *славностны*: юбілейны, споминковы, ґратулачны; – *рамковы*: вступны, заключны, поздравны; – *інформачны*: вызва, розказ, конферансьєрскы;
 - б) **родинны**: тосты (припиткы), свадьбяны, погребны.

Етапы творїня прояву

Про успіх речницького прояву є барз визначна стратегія приправы. Продуманя темы і функції прояву, збераня матеріалу, аналіза публікы

– того вшытко належить к стратегії приправи на речницький прояв.

Речницький прояв є вислідным продуктом того процесу, який має пять етап:

1. Зберання фактів (інвенція);
2. Композиція;
3. Штілізація;
4. Приправа на інтерпретацію прояву;
5. Властна реалізація прояву.

Зберання фактів

Зберання фактів, як і цілий процес творіння прояву залежить в першім ряді од ёго функції (ціля), котры суть слідуочі:

- а) дашто высвітлити,
- б) заінтересовати і пересвідчити,
- в) змобілізувати до роботи,
- г) побавити.

В тій етапі творіння речницького прояву треба памятати на:

- **выбір теми,**
- **усвідомління собі функції прояву,**
- **аналізу публікы,**
- **зберання матеріалу.**

За основный принцип култівованого речницького прояву бы сьме могли поважовати тверджіня: **Бісідуй лем тогды, кідь маш што повісти.**

Ту бы сьме собі могли припомянути цитаты представителів класічної реторікы о потребі визнати ся в темі речницького прояву. Може найзнаміше є речіня Маркуса Портіуса Ката: **„Трим ся теми, а слова прийдуть самы.“**

Представитель німецької реформації, Філіп Меланхтон (1497 – 1560) твердить, же: **„Не реторічне майстровство, але шаленство є говорити о темах незнамых і непроштудованых.“**

А наконєць Ян Амос Коменський (1592 – 1670): **„Dobře přehlídna věs, poplyne tobě sama řeč.“**

Значіть, оснований обсягу речницького прояву є ёго тема. Кідь маме тему vybrату, аналізуєме:

- што о тій темі знаме,
- ці є про нас інтересна,
- в якім одношіню є тема к публіці і к сітуації, в якій має речницький прояв прозвучати.

Дале собі мусиме усвідомити, який час є виділений на прояв (є розділ приправити прояв на 10 минут, і на єдну годину) і замір, функцію прояву (ці хочеме публіку інформувати, поучіти, пересвідчити або побавити). Наслідно бы сьме мали сформулювати основну ідею свого прояву. Точна штїлізація основної ідеї, одбиваючої обсяг речницького прояву, є ключом к наслідуючим крокам приправи реторічного тексту.

Далшым кроком є аналіза публіки і комунікачної ситуації. Мусиме ся вжити до ролі слухачів і усвідомити собі, котры соціалны або психологічны характерістіки публіки суть про успіх прояву важны. Можеме предпобладати реакції слухачів на речника, на тему і на функцію прояву. Модіфікувати їх може і сам речник, наприклад так, же:

- в прояві укаже, же тема му є близка,
- яснов формулаціов думок і підложенов аргументаціов,
- укаже своє внуторне одношіня к темі; публіка мусить чути, же речник ся о тему інтересує,
- публіка мусить чути, же речник ся у своїй роли речника чусе добрі,
- проявлять інтерес о публіку.

По такій приправі приступиме к збераню матеріалу. Зачнеме тым, што уж о даній темі знаме, а потім збераме і далшы інформації і факты, враховано ілюстрачного матеріалу. Треба собі запам'ятати, же на зберати мусиме омного веще матеріалу, фактів (выписок і вирізок), як їх поужыєме (може в мірці 1 : 10). Наслідно можеме приступити к другій етапі, композиції речницького прояву.

Композиція і штїлізація речницького прояву

Ясна композиція речницького прояву є єдным з визначных предположінєх ефективного реторічного тексту. Поки приступиме к етапі ушорования і розложіня матеріалу, мусиме собі усвідомити, же:

- речницький прояв бы мав быти поскладованый так, жебы го слухачі легко порозуміли і запам'ятали собі ёго основны думкы,
- композиція бы мала одзеркалєвати внуторну логіку темы а в композиції бы мав быти слідный тыж замір прояву,
- речницький прояв бы мав мати свою властну дінаміку і внуторный вывой од зачатку до кінця,
- ай композиція бы мала выходити зо ситуації і характеру публіки.

Класічне є тричленне роздіління реторічного тексту на **вступ**, **ядро** і **заключіня**, котре ся приписує єдному з першых учітелїв реторіки

Теісіови (5. ст. до н. е.), причім вызнам окремых частей і їх пропорційнальність залежить од характеру жанру.

Вступ

Вступна часть прояву є контактна. В ній ся надв'язує контакт міджі речником і слухачами, міджі слухачами і темов прояву. Слухачів „наладжує“ на даний прояв, о котрім якраз у вступі дістають першы інформації. Речникови помагать поступно перейти к главній части прояву. Такой у вступі може речник слухача заінтересовати, або і одняти інтерес од далшого слуханя. Довжка вступу залежить од ситуації: кідь выступаєме перед слухачами періодічно (напр. в учебнім процесі) або кідь речницьким проявом прямо реагуєме на проблемы, о котрых слухачі добрі знають, выстачить дакілько вступных позначок, котры прояв заділять до контексту. Але вступна часть як контактна часть композиційної штруктуры бы в речницькім прояві не мала хыбити.

А як бы сьме мали зачати? Поужыти мож розлічны реторічны стратегії. Речницькы проявы ся часто зачінають єдним із слідуючіх способів:

- **одказ на тему і ситуацію**

Світовий конгрес Русинів є фактом помірно старым. По першый раз был у марцу 1991 року. То значить, же Світовий конгрес Русинів є докінця страший, як три країны, з яких суть ту делегаты – Словакія, Україна, Сербія і Чорна Гора. За тот час сьме набыли скусености в організованю конгресів. Тот конгрес є сьмый, а позераючі на спектр діяльства і звязаных з ним подій, він є найбівший. (Маг.)

- **основа речницького прояву**

У своїм выступлїню ся сконцентрую на дакілько практичных проблемів: ці буде мож або ці будеме хотіти провжовати організованя наших конгресів у „старім“ форматі, або подля „нових правил“. Далшы проблем ся дотыкають числености делегацій з розлічных штатів-основателів конгресу. Ці мусить каждая з делегацій і надале мати по 10 членів? І ці бы не мали асоційованы члены або індивідуално, або як група дістати право голосованя на світовій раді? Ці повинны быти дві окремы делегації зо Сполєных штатів і Канады і ці бы не мала зістати лем єдина североамерицька делегація? ...Але суть ту і далшы три темы, о котрых хочу днесь говорити. Міджі іншым, думам собі, же тоты три темы суть найважнішы про будущу орьєнтацію русиньского руху. Тьма темами суть: бізнїс, наука і молодеж. (Маг.)

Тоты способы зачатя прояву пасують, главно про діловы (предмет-

ны, веспé) проявы. Даюць основну інфармацыю о речницькім прояві і сучэ легкым і эфектывным спосабом пераходу к **ядру** прояву.

Перед двома роками, на 1. Світовім конгрэсі Русинів у марцу 1991 в Міджілабірцях, мав ём честь прачітати реферат на тему „Карпаторусины: новый ці обновлений народ.“ В тім плані я характэрызаваў русиньскэ возроджэня як рух інтелектуалів, які ся веце займають реторіков як конкретнов роботов. Повів ём то з надіёв, же русиньскы діятелі на віціёвскых землях возьмуть то до увагы, же „ціла нова генерація“ повинна знати, што значіть быти Русином. (Маг.)

Особны споминкы можеме як эфектны зачаток схосновати і тогды, кідь ся вертаме перед публіку, перед котров сьме уж колись выступали і особны споминкы ся вяжуть якраз з нёв. Добрэ ё притім выхабити сентімент і порожні компліменты.

- **речницький вопрос**

Речницький вопрос ё єднов з наужыванішых реторічных фігур, актывізує думаня слухача так, же уж од зачатку зачне о даній темі раздумовати.

Ці Русины у Мадярську іщі все маюць якісь проблемы? Наісто, же гей. Але од часу рэвалуцыі 1989 року і выростаня новой генерацыі молодых русиньскых актывістів, мы днесь знаме дві річі. То, же все будуть тяжкосты, але все ся найдуть і адекватны рішэня. За послідніх пять років з кількома проблемами каждый з вас ся стрітив – на Словеньску, в Польску, на Украйні, в Мадярську у войновій Югославії, але тыж і в Амерыці? А кілько з них было холем счасці, кідь не цалком, вырішэных? Вашы успіхы і ваша екзістенція як Русинів днесь – то рэалность, котру мусіме понести до 21. стороча. (Маг.)

- **несподіване твэрджэня або погляд**

Екзістенція Світового конгрэсу Русинів помогла мобілізацыі русиньскых діл і в Северній Амерыці. На першім конгрэсі в 1991 році ём ся ганьбыв за амерыцкых Русинів, што ём і отворено повів, бо проявлёвали лем малыі або цалком ниякый інтэрес о судьбу домовины своїх предків. По десятих роках можу з радостёв выголосити, же моє чувство ганьбы ся змініло на чувство гордосты. (Маг.)

Несподіваны зачаток, як тэв. шокова тэхніка, ё вгодны, напр. про апатічну публіку. К „силным“ реторічным стратэгіям належыць і зачаток без вступу, *in medias res*, кідь речник такой прыступіть к основным думкам прояву.

В порівнянню з моїма виступами на минулих конгресах, днешній мій коментар буде коротший і буду в ній говорити лем о роботі Карпаторусинів у Северній Америці.

В останніх двох роках найстаршы і найавторитетнішы інституції Американів русиньского роду осливили свої юбілей: Карпаторусиньський научный центр, який ся в сучасности находит в місті Окала, в штаті Флоріда, осливив свої двадцять пята народенины; Карпаторусиньске общество в Піттсбургу, в штаті Пенсільванія, осливило 10-річний юбілей своєї роботи. (Маг.)

- **цітат**

Сенека говорив: „Всягда є много злодіїв, гріху і неправости. Каждый днём росте дяка вчинити гріх, каждым днём ся тратить ганьбливость.“ Цітат указує, же в грецькій філософії мож было найти одповідь нелем про добу, в якій жив Сенека, але і про добу, в якій жив Духнович. Зато будитель і освітяне того часу находили потіху в штудію філософії, главно платонічної і стоїчної. Она зміцнєвала у русиньской інтелігенції тугу за ліпшим жывотом, дала їм поучіня о вышій бытї і екзістенції, указала їм Сократа і інших філософів як світлы приклады представителів моралкы і послухняности, а то як протывагу закона. (Поп)

Цітат є вгодным інструментом на викликаня інтересу у слухачів. Окрем того, має выгоду, же вгодно выбратый докаже публіку емоційно настроїти.

- **гуморна пригода, анекдота**

Роздумуючі зареаговати на актуалны події в мікроруснацькім світі, звязаны з недавным розділєванєм штатных фінанцій на русиньску культуру на Словеньску, де тзв. одборна комісія про русиньску культуру переважно вєкшынов голосів вирішыла на 2005 рік не дати ани коруну зо штатного распочту на выдаваня Народных новинок, на мысль мі пришла една анекдота. В ній злата рыбка обіцяла Руснакови, же кідь ї пустить на слободу, та му сповнить три желаня. Малаый, завістливый Русначок собі зажелав мати вшиткого дуплом, як єго сусід. Но у своїй завісти і шкодорадости предці собі не міг одпустити желаня, яким бы свого сусіда не пошкодив: „Няй му здохне єдина коза!“ – выповів посліднє желаня. Лемже в своїй малодушности цалком забыв на то, же желаня буде мати дуплований наслідок і на єго властнім маєтку...

Є то чорный гумор, але тыж, як видно, руснацька „чорна“ реаліта. Она ся тігать історію Русинів од непамяти. В ній є зафіксовано, як малаый народ через своїх представителів за довгы стороча невалушный найти властну достойность, ся прихылять там, де є то в данім часі выгодно... (Пл.)

При вживанню гумору треба пам'ятати на міру вкусу. Пригода бы мала быти жартовна і мала бы быти звязана з далшыма частями про- слову.

- **ілюстрація**

В 1929 році русинський сатірик Марко Бараболя написав „єдноактовку“, в котрій высміяв ідею автономной теріторії званої Підкарпатська Русь. Думало ся, же тота політична держава бы мала єсттовати в найвыходнішій реґіоні бывшого Чеськословеньска. Єдна постава з ґры припомянула, же писателі на Підкарпатській Руси зачали теорити літературу лем недавно. Такый почін тых людей вів к вопросу, як бы мав вызерати язык той літературы. „То были часы,“ весело повіла Бараболёва постава, „кідь языковий вопрос был главным проблемом, часы, котры были найромантичнішыма в історії Підкарпатя. Лем собі представте, всягды в містах і на селах, в чітарнях, в театрах, в штатных урядах і кавярнях, незалежно на тім, де люде были, непрерыванно говорили о языковім вопросі.“

О шість десятиріч пізніше, кідь революція 1989 року засягла цілу середньовыходну Европу і Советський союз, віділо ся, же ніч ся не змінило. Знова всягды, де жыли Русины, ся бісідовало о языковім во- просі. (Maŕ.)

Ай ілюстрачна пригода, значіть пригода з реального жавота, гіпоте- тічна пригода або урывок з літературы бы мали быти звязаны з глав- нов думков прояву.

Прояв бы сьме не мали ніґда зачінати выправдованём. Бо кідь уж раз стоїме перед публіков, чекать ся, же на свою роль сьме приправены. Фалошнов скромностёв публіку не здобудеме на свій бік а скромныма можеме зістати і без выправдованя.

Ословліня

Іщі перед властнов языковов активітов прояву вступаєме до кон- такту з публіков, а то через мімоязыковы інструменты (приход на речницьке місто, надвзянаня мімоязыкового візуального контакту) і че- рез ословліня. Ословліня суть особны выразы, котрыма ся речник обертать на адресата, подобно як особныма містоназвывниками *ты* і *вы*. Розознаєме штири основны тіпы ословліня (речницьких проявів ся тыкають першы три):

- **офіціальны** (мають протоколарну подобу, вживають ся в сіту- аціях, кідь ку колектіву говорить представитель інституції – на конґресах, зъяздах, конференціях і под., напр. *важены, милы*,

дорогы колеґове);

- **напівофіціальны** (мають експресивний характер, вживаються в ситуації, кідь к меншому колективу, к людём котры ся знають, говорить хтось сам за себе, або в мені інституції – на родинных акціях, на робочіх порадах, конзултациях і под., напр. *милий магістре Іване, дорогий наш юбіланте*);
- **довірны** (мають субективний характер, напр. *дорогий дідку, душо моя*);
- **общі** (вживаються в ситуації, кідь адресат не є притомный – в писомных інструкціях, радах, приказах і заказах, геслах і под., напр. *громадяне, читателі, шофери, волічі*).

Ословління ся вживать на зачатку прояву, але тыж на зачатку дакотрых частей прояву. Окрем утримованя контакту, назначує композиційну структуру прояву, підкреслює тоты части прояву, на зачатку котрых стоїть, а даколи фунгує як емоціональний компонент.

Є правда, же не каждый прояв ся мусить зачинати ословлінням. Можемо го выхабити тогды, кідь наше выступління (напр. дискусійный проєкт, реферат) даяким способом увели організатори акції, або кідь перед слухачами выступаємо періодічно (напр. в учебнім процесі) і контакт надв'язуємо інакшым способом.

Ядро

Ядро є найшырша часть речницького прояву, в котрім ся наповно розвивають основны тематичны части прояву. Способ їх поскладованя залежить од внуторной структури теми прояву і од цілів речницького прояву.

Основный логічний поступ будованя ядра прояву може быти двоякий:

- **ідуктивный** (є заложенный на зобщованю окремых, конкретных припадів);
- **дедуктивный** (має опачну орьєнтацію – є заложенный на выводжованю окремых, конкретных припадів з основных, общіх знань).

Ядро тыж мож скомпоновати: **хронологічно, просторово, причінно, тематічно**. Тоты поступы суть діктованы внуторнов логіков **темы** прояву.

Окрем тематічної стратегії, можемо при компонованю ядра поужыти композиційны поступы з орьєнтаціов веце на **слухача**, наприклад:

- **поступ од знамого к незнамому;**
- **поступ заложенный на методї вопросів і одповідей;**
- **поступ заложенный на рішіню проблему;**
- **поступ заложенный на контрастї;**
- **поступ на основі порівнюваня.**

Стратегія будованя ядра речницького прояву, значить спосіб розвиваня теми, ся одзеркалює і у вибірї **слогового поступу**, який може быти **інформачный, описный, росповідный і выкладовый**. Інформачный слоговый поступ собі выбереме переважно тогды, кідь хочеме говорити о релатівно іолованых фактах; описный – кідь хочеме захопити характерістікы явів, предметів, особ; росповідный – кідь нашым цілєм є росповісти пригodu; выкладовый – кідь в своїм речницькім прояві хочеме захопити логічны одношіня.

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Выбір слогового поступу залежить од теми і ціля прояву, ситуації і публікы. Малоколи ся у конкретнім речницькім прояві вживать лем єден з уведжених поступів, найчастіше ся їх переплітать дакілько.

Заключіня

Заключіня є сінтезов попередніх частей речницького прояву. Їго задачов є обернути увагу (позорность) публікы на основну тему і функцію прояву і навести „заключну“ атмосферу, впливаючу з цілкового характеру прояву, т. є. дати слухачам знати, же ся ближить конець прояву. І ту ся дадуть поужыти многы способы ефективного заклүчіня речницького прояву:

- **сумарізація**

Наконець довольте мі припомянуги вшыткым нам, же минуле де-сятьроча было найславніше про карпатських Русинів. Русины суть офіціално узнаны за окремый народ у бівшости країн, в котрых жыють. Русины екзістують і будуть екзістовати в Підкарпатській Руси незалежно од того, што собі окремы Українці або українська влада о них думать. (Маг.)

- **вызва, желаня, стїмулація к роздумованю**

Сумарізуючі, довольте мі просто припомянуги, што є найважніше про Світовый конгрес Русинів і ёго участників: тото, же можеме цінити собі як старе, так і нове; іншыма словами, заховати вшытко хосенне з минулости, але быти приправеныма к змінам, які забез-

печать бівшы успіхы в будучности. Зато вірю, же будете згодні з тим, же почас наступных дакількох років русиньскый рух мусить ся найвеце старати о бізнїс, науку і молодеж. (Mat'.)

Тота велика задача – вытворити языковы права – зістає незакінчена на порозі 21. стороча. Надїяме ся, же в новім сторочу єй людство вирішить. (Рот.)

- **цитат**

Наконець бы-м хотїв обернути вашу увагу на выслов єдного лінгвісты, научна і цілосполоченська робота якого была сконцен- трована на єврейскый язык, т. є. їдиш. Їдиш, як може знате, не все був (і не все є) узнаваним языком. Ставало ся, же єго противници го называли „зопсутым німецькым“. На першім їдишскім конгресі в Чернівцях, на Буковині в 1908 році, Матісєгу Мізес выповів слідуєче: „Девятнацїяте стороча вытворило права про чоловіка; великов за- дачов двацїятого стороча буде вытворити права про языки.“ (Рот.)

- **ілюстрація**

В своїх думках я хотїв указати погляд лінгвісты на вопрос вытворіня нового літературного языка. То є погляд, під яким ся розумить незаінтересоване одношіня к думкам і чувствам бісїдуєчих да- ным языком. Кїдь, наприклад, представителі розлічных варіантів шпанельского языка в Латиньскій Америці твердят, же они, як і жытелі Шпанельска, говорят „по шпанельскы“, на то мають право. Ниякый лінгвіста не може настоєати на тім, же не мають правду. Тото саме мож повісти і о анґлоязычных жытелях Северной Аме- рики, Великої Брітанії, Австралії і т. д., непозераючі на многы од- лишности фонетічного, ґраматічного, лексічного і орфоґрафічного характеру.

Кїдьже жытелі той нещастной країны, котру іщі не так давно мы называли Югославїю, вирішыли зрушыти віденьскый договор з 1850 року, подля якого Сербь і Хорваты говорят єдним языком, но хоснують два розділны алфавіты, а кїдь они будуть настоєвати на екзистенції розділных языків – сербского і хорватьского (або серб- ского, хорватьского і босняньского), то лінгвісты наперед повідять, же покы то іщі не цалком правда, то в будучности так буде.

Ці будуть учебники славїстїкы в 21. сторочу споминати міджі славянськыма літературныма языками і русиньскый язык – о тім вирішить факт, ці удасть ся самым Русинам добити ся про свій лінгвістичный код стабільности норм, шырокого діапазону ужываня, узнаня і лояльности з боку членів властной языковой комуніты. (Рот.)

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Про успіх речницького прояву великий визнам мають **вступ** і **заключіня**. Зато і тоты найскусенішы речници собі вступ і заклүчіня свого прояву напишуть і научать ся їх **наспамять**. В дакотрых проявах, кідь проблематіка є ясна і не барз шырока, може вступ спливати з ядром. Але в кождім припадї вступ має быти куртый і інтересный; має дати знати, же слухачі в прояві учують дашто інтересне або важне.

Штілізація

Кідь говориме о **штілізації** речницького прояву, думаеме тым на процес выберу і ушорованя языковых і мімоязыковых інштрументів. При окремых композиціных частях речницького прояву сьме говорили о стратегіях їх будованя, жебы речницький прояв був про слухача інтересный од самого зачатку до кінця. Але на публікум речникови помагають впливати тыж шпецїфічны выразовы інштрументы (средства) – **речницькы фігуры**. Суть то інштрументы речницькых проявів, котры ся вжывають тыж в інакшых тіпах текстів, наприклад, в умелецькых ці публіцистичных.

Термін **речницькы фігуры** ся вжывать про інштрументы двоякого тіпу: **фігуры** і **тропы**. **Фігуры** суть заложены на повторёваню – тых самых або подобных гласных звуків або ґруп звуків, складів, еднакых слов і речінь і реалізують ся посередництвом фонетичных і синтаксичных інштрументів. **Тропы** ся звязують зо значінём слова і суть заложены на выужываню незвычайного, перенесеного значіня слов. Тропы і фігуры помагають речникови досягнути замір, з яким текст вытворив, але зарівно підвышують і ёго естетичну силу. В дакотрых тіпах текстів естетична функція є выразніша, напр. в славностных або набоженьскых проявах, в інших, напр. в інформачных реторичных текстах, естетична функція не є така выразна.

Кідьже реторичны фігуры суть в прояві нападны і притягують увагу слухача, мали бы сьме при їх вжываню памятати на міру, з яков їх будеме вжывати, котра мусить выходити з каждой конкретной комунікачной сітуації. Вжываня повторных фігур є дане характером реторичного прояву, котрый плине в часї, зато повторёваня помагають при ёго творїню, презентованю і приниманю.

Котры речницькы фігуры ся в речницькых проявах вжывають найчастіше? Суть то:

- **анафора** – повторёваня еднакого слова або ґрупы слов на

зачатку двох або вецє сусідніх речинь або выповідей, напр.: **Часто єм ся просив людей**, чом ся не голосять к своїй русиньській народности, **часто єм ся просив людей**, чом сі не ваять великанів своїй културы...

- **антітеза** – протиклад двох мотивів; часто ся вживать тричленна антітеза: (I) наперед ся даякий факт конштатує, (II) потім ся попре а наконець (III) ся ёго причіна поменує, напр.: (I) *Мої милы штуденты!* (II) *Перебачте мі тото ословління – знам же в тім моменті є уж анахронізмом. Уж не сьте штуденты.* (III) *Але штирирічна наша робота, тоты радостны і менше радостны часы, котры сьме вєдно прожыли, може і днесь мі дає право вас так ословлєвати.*
- **апострофа** – ословління непритомной особы, нежывой особы або предмету, напр.: *Пришли сьме ся з **тобов**, дорогой наш приятелю, розлучіти. **Єсь**, а сучасно не **єсь** ту з нами.* (апострофа вжита в смуточнім прояві)
- **апозіопеза** – насилу перерушена або недокінчена выповідь, напр.: *Кідь не сьме щастны, не можеме зробити щастныма ани других. Але раз може...*
- **еліпса** – выхабління слова, части выповіди або речіня, котры означають факты знамы з контексту або сітуації, напр.: *Мы о вовку, а **вовк** (є) за дверями.* (выпущене звязочне часослово є). *Янку, як то стоїш? Руки (дай вон) з кешень!*
- **енумерація** – вырахованя, напр.: *Є **конець** школьського рока, уж вас не буде страшыти голос дзвінка, уж вас перестане мучіти математікарька, уж не будете мусити ся выправдовати за абсенцію на годинах.*
- **епанастрофа** – повторєваня єднакого слова на кінцю єдного і на зачатку другого речіня, напр.: *Є час **вакацій**, про вас найрадостнішых **днів**. **Днів**, в котрых будете набєрати силу до далшого школованя.*
- **епіфора** – повторєваня єднаких слов на кінцю по собі наслідуючих выповідей, напр.: *Кідь **єм быв дїтина**, бісїдовав **єм як дїтина**, думав **єм як дїтина**, але кідь **єм выріс**, дїтьскы способы **єм одшмарив**.*
- **епізеукса** – повторєваня єдного слова або ґрупы слов у тій самій формі за собов, напр.: ***Не знам, не знам**, ці то може быти правда.*
- **ґрадація** – ступнєваня выразу зміцнєванєм (клімакс) або ослаблєванєм (антіклімакс), напр.: *Ёго робота была **збыточна**,*

марна, наніч.

- **гіпербола** – вираз з перебільшуючим характером, напр.: *Сто-раз їм ті то повів, і так єсь не порозумів.*
- **інверзія** – зміна традиційного порядку наслідування слів, напр.: *Обидві тоты норми, норма штандартна ай персонална, екзістують паралелно.*
- **іронія** – посунутих визнаму, в котрім позитівне оцініня має пейоратівный визнам, напр.: *Ты єсь ся указав як вірный кама-рат.* (=зрадця)
- **літотес** – двоїта неґація, яка ся вживать на змірніня виразу, напр.: *Мы з тым не можеме не быти згодны.*
- **метафора** – перенесіня визнаму з єдного яву на інший яв на основі їх взаємной (вонкашней) подобы, напр.: *Уж встало наше сонічко?* (=дітина)
- **метонімія** – перенесіня назвы єдного яву на другый яв, а то на основі їх внуторной звязаности, напр.: *Уж маш прочітаного Духновіча?* (=Духновічову книжку)
- **періфраз** – кідь ся проста назва замінить описом, напр.: *міс-то на Дунаю* (= Братіслава)
- **прирівняня** – проста образна назва, кідь єден предмет ся прирівнує к другому предмету, з котрым має сполочны знакы, напр.: *Він робітний, як пчолка.*
- **речницький (реторічний) вопрос** – вопрос, на котрый ся не чекать одповідь, бо одповідь ся находить прямо в нїм, напр.: *Ці треба нам іщі вецє біды?*

Приправа на інтерпретацію прояву

В рамках приправи на інтерпретацію речницького прояву мож виділити фазу, в котрій ся приправений прояв учіме наспамять – **фаза меморованя** (запам'ятовлєваня). В класічній реторіці у фазі меморованя прояву ся розлишовала спосібность природно собі за-пам'ятати реторічний прояв, або „умело“, т. є. з помочов вытвореної системи мнемотехнічных (з ґрецького слова *μνημη* – память) інструментів. Як модел на запам'ятаня служыла знама будова, хыжа або даяке пространство. Речник потім ходив по тій хыжі з міста на місто (на дакотрім місті ся заставив), причім конкретны міста звязовав з конкретныма частями прояву, вдяка чому ся му подарило утримувати плановану „архітектуру“ свого прояву. В реторічній культурі античного Ґрецька і Рима процес запам'ятовлєваня прояву був тыж інструмен-

том на спонтанне творіння речницького прояву. Сучасна переважно писомна культура поважає фазу меморовання скоріше за способ освоїння сі примарной писомной подобы прояву.

Фаза запам'ятовування є етапов, в якій чекаме на момент інтерпретації, т. є. властной реалізації прояву. В ній приправлений текст в речниковій свідомості ся стабілізує а в деталях ся іщі дораблять, дотворює. Притім визначне місто має публіка, про яку ся прояв приправлює. В тій фазі речницький прояв проходить автокритичнов етапов, кідь речник собі представує реакції публіки на прояв і подля того го може управити. Думать тыж на практичны моменты, на то, же перед реалізаціов прояву треба сконтролювати простор, техніку (помічники), котру бы міг потребовати почас прояву, і потвердити, ці платить договорений час прояву.

У фазі приправи на інтерпретацію треба памятати на то, же інтерпретований текст ся в деталях одлишує од приправленого, што є дане тіпом речницькой інтерпретації. Розлишуєме слідуочі типи інтерпретації:

- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву без будь-яких помічних текстів.
- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву, але речник ся операть о основу і написаний концепт.
- **Вольна інтерпретація** приправеного прояву, але речник ся операть о основу, написаний концепт і о часточно написаний „дефінітивний“ текст. При такім тіпі інтерпретації читаєме, наприклад, цитаты, важны факты або тоты части тексту, в котрых залежить на точній штілізації. Вступны і заключны части прояву бы ся мали інтерпретовати вольно.
- **Комбінована інтерпретація** – кідь речник текст чітать і вольно інтерпретує.
- **„Блокова“ читательська інтерпретація** – т. є. читання тексту, в якім ся має захопити обсяг речинь і абзаців, а не дослова інтерпретовати текст.
- **Читательська інтерпретація** – кідь приправлений текст ся чітать дослова. Тот тіп волиме тогды, кідь в цілім прояві залежить на точній штілізації. Але і ту дбаєме, жебы читання было выразне, култівоване, живе, з акцентом на інтонацію і утримованя контакту з публіков. За речницьку інтерпретацію не мож поважовати дословне читання на низкій інтерпретаційній уровни, кідь автор є одсунутый на задній план. Шпеціална техніка на читання собі выжадує шпеціалну техніку читання.

- **Декламачна інтерпретація меморованого тексту, інтерпретація спам'яти.** Тот тип інтерпретації ся в сучасности практикує рїдко.

К уведженим тіпам можеме придати ай **імпрровізований** речницький прояв. В тім тіпі прояву і інтерпретації ся выжадує речницьке майстровство, бо ту вшыткых пять фаз приправи і реалізації прояву проходить одразу. Найліпший выслідок при імпрровізованім прояві досягнеме тогды, кідь ся сконцентруеме на єдну основну думку, а так уникнеме од неконцентрованого перескакованя од єдного пункту к другому.

До приправной фазы на інтерпретацію належить і писмова приправа. Є ліпше, кідь на невеликы проявы, при котрых мож практиковати вольнішы типы інтерпретації, собі приправиме писмовы „помічники“ у формі четвертинок папіря формату А4. Правда, позначкы на них бы мали быти одзеркалїнем композиції тексту. Таки помічники аж так не „вырушують“ слухача, як написаный цілый текст прояву на класічнім форматі папіря. Але ани ту бы сьме ся не мали концентровати веце на писомных „помічників“ як на публіку. Бо чім веце позераме до папіря, тым веце тратиме контакт з публіков. Місто партнерства з публіков так надв'язуєме „партнерство“ з папірєм а речницька комунікація так тратить гуманний розмір.

Речник бы мав быти автором свого прояву. Кідь речник не є тотожний з автором прояву, ходем основны думкы бы мали выходити од речника а прояв бы мав быти штїлізований так, жебы був речникови „ушытый на тіло“.

На інтерпретацію ся мож приправлєвати ай активно, т. є. так, же прояв, кідь треба, дакілько раз попробуєме повісти наголос. Хоць спочатку при такім тренінгу ся можеме чути несміло, неїсто, предсі лем кідь інтерпретуєме прояв **наголос**, привыкаме собі на властный голос, также ёго звук при „острій“ інтерпретації не може нас несподївати. Окрем того, такой тренінг нам може помочі одкрити слабы міста в прояві, якы мож поправити.

Інтерпретації речницького прояву великий вызнам приписовав у своїм учебнику реторікы (*Основы реторікы*) М. Ф. Квінтіліанус, перший штатом плачений учитель реторікы в цісарьскім Римі (35 – 96 н. е.), автор 12 книжок о теорії і практиці реторікы:

„... Не залежить лем на тім, што сьме собі в духу приправили, але і на тім, як то повіме... Зато ниякий доказ, котрый приходить од речника, не є такой повный, жебы не стратив свою силу, кідь му не помагать пересвідчивый тон речника. Вшыткы емоції ся за-

кономірно мусять витратити, кідь не суть стімулованы голосом, тварёв, триманём цілого тіла; ... кідьже слова самы о собі мають велику міць а голос придасть їм іщі властну силу, закономірно мусять – кідь ся то вшытко дасть докопы – ся зродити дашто докнале.“

ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ СОБІ

Недбала інтерпретація може ослабити, а даколи і цалком забити, думку. Очівісно, аж інтерпретацна часть речницького прояву є правов презентаціов особности речника, бо властный текст му може приправити дахто другый, але технічно – звуково го не мож реалізувати без участі речника.

Властна реалізація прояву

Култівованы речницькый прояв бы мав решпектовати слідуочі **прінципы звуковой культури**:

- артикуловати ясно, виразно, зрозуміло,
- дотримувати правила орфоєпії,
- бісїдовати інтоначно виразно і пестро,
- дотримувати інтоначну логіку і функчність інтонації,
- говорити пересвідчиво,
- дбати на евфонію (милосвучність) прояву,
- логічно правилно і нерушено дыхати,
- дбати на якість голосу і функчне нарабляня ним,
- бісїдовати вольно, жебы чітання якнайменше нарушувало інтер-претацію прояву.

Інтоначны інструменты

На ефектівну і култівовану подобу речницькой інтерпретації мають вплив **інтоначны інструменты**. Подля модуляції выдыхованого пруду ся ділять на:

- інструменты **силовой** модуляції: сила голосу, акцент, емфаза (емоціональный акцент);
- інструменты **часовой** модуляції: квантіта, павза, темпо, рітм;
- інструменты **тоновой** модуляції: голосовый регістер, мелодія.

Переважна часть з тых інштрументів ся не вживать самостатно, але ведно з другыма. Дакотры з них в прояві мають ґраматічну функцію (мелодія, акцент, павза), з помочов других, як темпо, інтензіта голосу, рітм, емфаза, голосовой реґістер, ся зась речницький прояв може штїлізовати то значіть, же можеме додати тексту веце або менше експресівну подобу, припомочі ёго естетічности або наopak штїлізовати го ділово (весне).

Акцент. Роспознаєме **словный** акцент, **логічний** (змысловый) і **фразовый**.

Словный акцент підкреслює акцентованый **склад** слова, напр. *ко - **лы́с** - ка, **ло́ж** – ка, **мі́сть** – ский* і т. д. **Логічний** і **фразовый** акцент підкреслює в речіню **слово або споїня слов**, напр.: *Павел полетить до Канады*. Логічне акцентованя єдного із слов дає фразі інше змыслове значіня.

Павза ділить речницький прояв на меншы части. Окrem **фізіологічної** павзы, котру потребуєме в речі зробити на то, жебы сьме ся надыхли, роспознаєме і павзу визнамову і естетічну. **Визнамова** павза, котра в култівованоім речницькім прояві бы мала быти тотожна з фізіологічною, є визначным інштрументом, котрый впливать на визнамову прояву. Павзов речіня ділиме на меншы части так, жебы сьме од себе не одділєвали тоты части, котры суть визнамово звязаны. **Естетічна** павза ся робить на містах, де хочеме на слухачів вплинути силов мовчаня, і зато, жебы собі могли ліпше усвідомити визнамову інтерпретованой части прояву.

Темпо. Діліня прояву на меншы части (фразованя) залежить од розложіня павз, але і од темпа речі. Чім бівше є темпо речі, тым довшы части в прояві ся творять. Наспак, помалше темпо речі, снага ясно і выразно інтерпретовати прояв веде к тому, же в речі ся творять куртшы части. Темпо речі залежить од індивідуальности речника, напр. од ёго темпераменту, але в речі го мініме і в залежности од обсягу. Тоты части речницького прояву, котры поважаєме за визначны, переважно інтерпретуєме помалшым темпом, як тоты, котры підкреслєвати не хочеме. Темпо прояву бы ся мало приспособити властным речницьким способностям і скусеностям. Барз скорє темпо речі не практикуєме тогды, кідь достаточнo не овладаєме техніку речі, напр. господаріня з дыхом і ясну артікуляцію. Але, з другого боку, ани барз помале темпо не помагають ефектвности і култівованости речницького прояву, бо без частых змін темпа речі прояв ся здасть монотонный і тяжкый.

Рітм прояву є творений реґуларным чередованєм і повторєванєм

речинь або їх частей. Ритмічна штілізація речницького прояву є звязана з вжыванём дакотрых реторічных фігур (градація, повторёваня, енумерація).

Голосовый регістер значить положіня голосу до даякой выšky. Уж тото положіня може впливати на приниманя прояву слухачами і назначіти характер прояву. Выше положений голос ся звязує з оптімістичнішим характером прояву, низший зо серьёзнішим аж похмурнішим. Окром того, змінов положіня голосу можеме одділєвати тоты части прояву, котры мають інакше заміряня, як главна текстова лінія, напр. вложены або коментуючі части.

Мелодія. Чередуваня выšky голосу (тону) при інтерпретації речиня або ёго частей вытворить мелодію. Роспознаєме три основны **тіпы мелодії: падаюча**, котров ся звычайно кінчать росповідны речиня і доповнюючі вопросы, т. є. такы, на котры ся не дасть одповісти словами *гей* і *ніт* або їх еквівалентами, напр. *Юрко пішов до школы.; Якыма выслідками ся днесь можете похвалити?; нарастаюча* (звышуюча ся) – кінчать ся нєв становлюючі (*zist'ovacie*) вопросы, на котры мож одповісти словами *гей* або *ніт*, або їх еквівалентами, напр.: *Уж сьте были в склепі? Янко іщі не пришов?; напівпадаюча*, котра сігналізує назакінченость речиня, напр.: *Та як сьте так могли...; На хотіли сьте по добрім...* і т. д.

Дыханя тыж впливать на якость речницького прояву. Знати добрі дыхати є кроком к правилній артікуляції, інтонації, логічному ділїню тексту і ёго конечному ефекту. При інтерпретації прояву треба решектовати слїдуючі прінціпы:

- перед зачатком окремых речовых фаз ся треба достаточно надыхнути;
- надыхнутый воздух треба выпускати помалы і поступно; треба ся научіти господарити з дыхом;
- в порівнаню зо звычайным способом бісїдованя не треба без причіны звышувати голос, бо звышувати голос значить звышувати і спотребу воздуху;
- вдыховати сучасно носом і ротом;
- утримати грудь мірно, ненападно выпяту;
- выступати в добрім здравотнім ставі.

Дыханя бы не мало быти барз чути, главно кідь говориме до мікрофону, де техніка вшыткы шумы іщі веце звыразнює.

Якость голосу є дана психофізіологічныма знаками характеру речника. З голосом треба нарабляти подля вонкашніх условій, в яких ся прояв інтерпретує, і подля обсягу прояву. Голос мініме в залежности

од розмірів і акустики містности, в котрій інтерпретація проходить, в залежности од кількості слухачів і в залежности од того, ці говориме прямо або до мікрофону. При інтерпретації бы сьме мали думати на слухачів і злегшати їм процес приймаю прояву, наприклад яснїшов артикуляцій, мірнїшым темпом, довшыма павзами і коротшыма речінями, але і выразнїшов ґестікуляцій і міміков.

Візуалны кінетічны інструменти

Жебы інтерпретація была пересвідчива, попри звуковых інструментах ся мусять вживати і **візуалны кінетічны** (погыбовы) **інструменти**, к яким належать: **міміка** (погыбы твари), **ґестікуляція** (погыбы рук) і **постуріка** (тримання і погыбы тіла).

Інтересным познанєм є, же ґесто і міміка мають тзв. бумеранґовый ефект нелем на слухача, але і на речника. Погыбы попускають напятя нервів і свалів і переносять емоції нелем з речника на слухача, але і на самого речника. Кідь, наприклад, ся вжыють ґеста і міміка звязаны з конкретныма емоціями, речник тоты чутя може выкликати як у самых слухачів, так і у себе. Кідь наподобити ґестами і міміков, напр. злость, мож у слухачів выкликати псіхичный став злости, наспак, мірным усмівом може выкликати приємне чутя.

Штілізація з помочов кінетічных візуалных інструментів залежить од жанру речницького прояву: кінетіка святочных проявів є інша як інформачных. При святочнім прояві ся вживать децентнїшый погыб, ціле тіло ся погыбує мінімально, ґеста і міміка не суть выразны. При аргументачных проявах є доволена выразнїша міміка і ґеста, подобно і при дідактічных (в школї) проявах, де ся можеме веце рушати по містности (класї), што при святочных проявах не мож.

При інтерпретації прояву ся треба вываровати слїдуючіх **неґативных сіґналів тіла**: критичны очі, холодна тварь; скрижены руки, руки в кешенях; гра з блайвасом або окулярьми; уникання поглядів; шкрябаня ся на голові; недісціплінована позиція; фізічний неспокій; поклёпкованя палцями; агресівный або холодный голос; позераня на годинку; выстражне двиганя указовака; отворена або схована недовіра в поглядї.

Особность речника підкреслює і ёго **вызор, облечіня і цілкова управа**.

Екстраязыковы інструменты

Ефективність речницького прояву підвишують **назорны екстраязыковы інструменты**, назорны помічники, які помагають активізувати слухача. Суть то слідуючі інструменти:

- **конкретны объекты** (напр. на лекцію принесеме книжку, о котрій говориме);
- **сімболічны объекты** (фотографії, діапозитиви, відеонагравки, модели);
- **абстрактны объекты** (кресбы, таблічки, графы).

Послідні споминаны помічники демонструєме будь на таблі, через проектор, компютер або вжыеме розмножены писмовы матеріали. З практичного погляду є важне допереду собі продумати способ вживання помічників, допереду собі їх нарихтовати і випробовати, бо ай способ презентації тых помічників і робота з нима помагають звышовати кредит речника.

ЕСЕІСТІЧНЫЙ ШТІЛ

Есей є літературный жанер, в котрім є жартовным, живым, одуховненым способом написана увага з одборнов, переважно літературно-умелецьков або філософічних тематиков. В многих дефініціях есей ся розумить як жанер, як заперта контекстова цілость, як слогова форма. Штіл, котрым ся пишує есеї, ся поужыває ай при писаню фейтонів, ґлос, рецензій, афоризмів і далшых научных, публіцистичных і реторичных жанрів. А зато треба розлишовати: **есеїстичный штіл** і **есеї** як **жанер**. В рамках сістемы штілів ся в сучасности есеїстичный штіл виділює як самостатный – субективно-обективный штіл. Профіль есеїстичного штілу ся формовав і формує під впливом того, же го поужывали і поужывають переважно писателі, поети і літературны критіци. А формує ся і під впливом того, же ся в есеях уважує о комплікованых общественно-філософічных проблемах, котры авторы трактують по своему, спонтанно аж вольно.

Єдным з основных знаків есеїстичного штілу є **субектівность**. Субектівность ся проявлять у выбраню і шпеціфічним віджіню проблематіки, што ся наслідно проявлять ай при выбраню слов. Автор поужыває властны понятия, слова і коншtrukції. Індівідуалным трактованєм проблематіки есей припоминають умелецький штіл. Зато в многих припадах, аналогічно з умелецькыма авторьскыма штілами,

бы ся дало говорити в плуралї ай о есеїстичных авторьских штїлах. Класічна есей не приносить новы познання, занимать ся тым, што уж знаме, лем з нового погляду.

Характерістична костра есеї є така, же думкы ся в нїй укладують **паратактічно-лінеарно**. Властно, є то увага з костров тіпічнов про росповіданя. В есеї собі автор не предписує поступ допереду, елементи укладує вольно, спонтанно, як кібы без приправы.

Шпеціфічностёв есеїстичного штїлу, в порівнаню з остатніма штїлами, суть дві протиходны тенденції: **обектївность** і **естетїчность**. З єдного боку, говорить ся ту раціонално о конкретных проблемах, а, з другого боку, вжывають ся белетрізуючі, окрасны, естетичны елементи. Факты ся трактують часто компліковано. На тім штїлі видно, же в языковім прояві мож одривати форму од обсягу. Є то штїл, котрый ся все найвеце поужывав при інтерпретації і крітіці літературно-умелецьких фактів, переважно при аналізах особностей писателїв. За основателя таких есеїв ся поважає Ф. Бейкон, в словенській есеїстїці домінує мено А. Матушкы а в русиньській суть знамы есеїстичны творы Штефана Сухого, Марії Мальцовской, Василя Хомы.

Есеїстичный штїл гранічить з публіцістичным штїлом (главно з фейтоном), з популярно-научным штїлом і з речницькым і умелецькым штїлом.

З публіцістичным штїлом гранічить есеїстичный штїл зато, бо ай белетрістичны жанры суть обектївны, притім штїлістично тяжшы, белетрізованы – подобно як есей. Од фейтону ся одлишує, главно тым, же фейтон є актуалізований, адресный, поky есей як жанер має веце общій характер. У фейтонї ся тільки не уважує як у есеї. Фейтон є коротшый штодо россягу, має поїнту, котра ся поужывать на іронію і крітіку актуального problemu. Фейтон є веце драматічний, нап'ятішый, бо чітатель мусить чекати потенціалне несподіваня. Есей – як увага – є спокійніша, вирівнаніша, єй ядро є роспростерте на цілу плоху тексту. Згодують ся в тім, же ани фейтон, ани есей не высвітлюють незнаме, не інформують, але выражають особну позицію (одношіня).

З популярно-научным є есеїстичный штїл близкий зато, бо і він поужывать назорны і експресівны выразовы інструменты і популярізує научны познання. Но од популярно-научной літературы ся одлишує бівшов субектївностёв і ексклузівностёв выразу. Популярно-научный штїл є обектївнішый, з языкового боку простый.

З речницькым штїлом має есеїстичный подобне то, же тыж поужывать довгы і тяжкы выразовы інструменты. Обидва мають такы тіпічны знакы: часте повторёваня слов, богата сінонімія, архаїчно-

патетичні слова і конштрукції і многи речницькы фігуры.

Уведеме уривок з есеї Ш. Сухого *Путovania за словом* (In: *Русиньскый народный календарь на 2004 рік*, Пряшів, 2003, с. 112), у котрім мож слідовати елементи речницького штілу:

З цілою той плеяды, котра ся літературно формовала і розвивала в другій половині штиридцятих і потім в пятьдесятих роках, выникали в дискузіях Лазорик, Зозуляк і Мациньскый. Найдовше сьте могли слухати Лазорика, якый мав велике гуморне обдарованя, кідь когось із колегів хотів высміяти, наісто же ся му то ай подарило. Нихто перед ним не був обплоченый так, же го минув острый язык старого барда. Быв ем свідком того, як подаєдным молодым „вытяг“ слызы із очей а старших колегів пера доганяв к зуфалым машкарам од захватів злости. Не доволёвав сі таку словну еквілібрістіку лем ку одному, а тым був Василь Зозуляк. Народный тон, якым Федор Лазорик наслаждав слухательство, був абсолютно чужій Іванови Мациньскому, котрый такы бісіды в дусі народного розповідательства поважовав за тон недостойный писательских уст. Мациньскый при анализованю стишка або прозы ся намагав быти аналітиком екстракласы, якый у текстї находить нелем технічны і умельцькы елементы ёго впливу на читателя, але помагав собі і історичныма, як ай фолклорныма навязностями твору.

А што тот третій із „святой тройці“, як їх благой памяти старших колегів доволю собі поменувати? Якый же був Василь Зозуляк у наших сполочных взаємностях? Якось найскорше зріс ем ся із ним, хоць цїгаретлёв знав понукнути і Федор Іванчов, котрому-м до редакції „Дукля“ носив свої стишкы-страшкы, бо даколи, справды, страшили модерностёв за каждую ціну, а жаданы были, главно такы, у яких мож было такой натрафити на сто зрозумілых ідей, што нима вітор повивав у формі плаґатів, гесел і іншой вшеліячіны із засоб наочной агітації і пропаґації той doby...

Розділ міджі речницьким і есеїстичным штілом є може лем в тім, же речницькы проявы мають устну подобу і звикнуть мати систематичнішу аж просторову композицію, а есеїстичный прояв має композию вольнішу.

З умельцькым штілом має есеїстичный штіл сполочне то, же окрем функції дорозумлёваня має ай функцію естетичну. Але покы при умельцькім штілі не мож одлучити форму од обсягу при есеїстичнім штілі тоты два компоненты мож слідовати ай цалком одділено. Бівший акцент ся ту кладе на обсяг прояву як на способ выядрёваня. Есеїстичный штіл стоїть ближе к научному як к умельцькому штілу. Але інтерпретація умельцького тексту через есеїстичный штіл не є така єднотварна, „нудна“, як інтерпретація написана научным або научно-популярным штілом, окрем того, автор в есеїстичнім штілі може

поуживати абстрактне і з языкового боку приступне выядрєваня. І хочь то звучить парадоксно, але есеїстичным штїлом ся мож о умельцькім текстї высловити адекватніше, ліпше і точніше як чїсто обектївным одборным штїлом.

Заміром автора – який має о тяжких проблемах говорити інтересно і притяжливо – є мотивований **словник есеїстичного штїлу**, вибір слов. При спрацованю серъєзной проблематїкы автор мусить выберати предметну термінологїю і словник, но жебы був текст інтересный про чїтателя, мусить быти епітетонїчний і мати знаки притяжливого (окрасного) штїту. Говориме о штїлі, в котрім ся акцент кладе на гравость, живость і атрактивность выслову, причім епітетонїчность ся найчастїше выражать адъєктивами. Окрем адъєктивів фреквентованы в данім штїлі суть субстантївы, часткы, а часослова цілково ся ту находять релатївно поменше. Оздобность тексту ся досягує поужыванєм: прирівнань, сїнонімів, штїлістично протилежных слов – попри обектївных ся вжывають експресївны слова, попри неологізмах архаїзмы, – вжыванєм вопросных і желающих речїнь. Словник есеї є есеїстичный тогды, кїдь при чїтаню тексту нас даколи зопрє, кїдь впливать на темпо і рїтм тексту, кїдь притягує чїтателя.

Такыма самыма тенденціями як словник, є мотивована ай **ґраматїка есеїстичного штїлу**. Призначна з морфологічных категорїй є ту **категорїя паду**, де домінує номінатів, ґенїтів, акузатів (на порівняннє – в научнім штїлі частїшый є номінатів і локал). Остатні менны категорїї – род і чїсло – з штїлістичного боку суть ірелевантны. Далшов призначнов морфологічнов категорїов того штїлу є **часословна особа**, причім в есеїстичнім штїлі домінує третя особа єднотного і множного чїсла, з конверзачных особ часто ся вжывать перша особа єднотного і множного чїсла, а лем вынятково ся може вжыти найтіпїчніша конверзачна особа – друга особа єднотного і множного чїсла. Таким способом есеїстичный штїл припоминає речницькый штїл. Тым, же ся в нїм обявлять часословный час, стоїть кус ближе к говоровому прояву. Своїма дакотрыма сїntaxїсчїными знаками есеїстичный штїл припоминає умельцькый, но одлишує ся од нєго, главно довшыма речїнями, в котрых є много оздобных фіґур. Шпеціфічна ґраматїка есеїстичного тексту дірігує перцепцію тексту.

Од свого взнику доднесь собі есей заховала свій дідактично-реторїчний характер.

Есей як жанер

Выразовы елементи есеїстичного тексту суть распорны, пестры, протилежны, з функчного боку невырівнаны. Як в словнику і ґраматіці, так ай в композиції. Про композицію есеї не платять прінципы індукції – дедукції, синтезы – аналізу, ани логічна трихотомія выкладу. Есей є з боку композиції вольнішый жанер. Текст є лінеарно поскладованы з асоціачныма екскурзами, дісконтинуалный.

Про есей платить може веце як про умелецькы жанры, же такой на зачатку тексту ся войде „in medias res“ (з лат. – *до центра дії, без вступу*). Таксамо звыкне быти незакінчена частіше, як є звыком в умелецькій прозі. Есей, властно, не має тіпичный ани зачаток, ани конець, є то якбы вирізок (фраґмент) з проблематікы, котрый може vznikнути і скінчити в хоцькотрій части, не має предписану композичну перспективу. З тым є звязаный ей россяг. Были і суть есеї дакількорядковы, але і есеї многосторінковы. Значіть, россяг тексту при есеї є ірелевантый, хоць за класічний россяг одборна література уводить 5 – 10 сторінок (Mistrík, 1997).

Зо слововых поступів про есей є тіпичный опис і выклад. **Описна есей** ся вживать главно в літературній науці як форма на характерістичу автора або твору. **Выкладова есей** ся вживать в природонаучных текстах на популярно белетрізованый выклад дакотрых законів або закономірностей в обществі, природі і техніці.

Есеїстичный штіл в русиньскім языку ся найчастіше вживать у звязи з презентаціов авторів і творів з области красной літературы, але час од часу і з презентаціов іншых важных русиньскых етнічных проблемів.

ЛІТЕРАТУРА

- Алмантова, Э. И. і кол.: *Пособие по развитию речи для иностранных студентов-филологов*. Москва : Русский язык, 1986.
- Белей, М. - Кундрат, А.: *Українська мова для 1 – 2 класу гімназій і середніх фахових шкіл*. Пряшів : САВ – ПРИМА, 1998.
- Богатырева, И. В. - Голованова, Л. З. - Лобашкова, И. И.: *Пособие по научному стилю речи*. Москва : Русский язык, 1986.
- Ihnátková, N. - Bajžíková, E. - Králik, L.: *Slovenský jazyk pre 1. – 2. ročník stredných škôl*. Bratislava : SPN, 1997.
- Ihnátková, N. - Bajžíková, E. - Horecký, J.: *Slovenský jazyk pre 3. – 4. ročník stredných škôl*. Bratislava : SPN, 2001.
- Леонтьев, А. А., ред.: *Заочный курс повышения квалификации. Методика*. Москва : Русский язык, 1988.
- Magocsi, P. R. (redaktor naukowy): *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. *Русинський язык*. Opole : Uniwersytet Opolski - Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- Панько, Ю. і кол.: *Орфографічний словник русинського языка*. Пряшів : Русинська оброда, 1994.
- Панько, Ю.: *Русинсько-русько-українсько-словенський словник лінгвістичних термінів*. Пряшів : Русинська оброда, 1994.
- Mistrík, J.: *Štylistika*. Bratislava : SPN, 1987.
- Slančová, D.: *Základy praktickéj rétoriky*. Prešov : Náuka, 2001.
- Svetlík, J. a kol.: *Príručná gramatika ruského jazyka pre stredné školy*. Bratislava : SPN, 1975.
- Фонтанський, Г. - Хомяк, М.: *Граматика лемківського языка*. Катовіце, 2000.
- Ябур, В. - Панько, Ю.: *Правила русинського правопису*. Пряшів : Русинська оброда, 1994.
- Ябур, В. - Плішкова, А.: *Русинський язык про 1. класу середніх шкіл*. Пряшів : Русинська оброда, 2002.
- Ябур, В. - Плішкова, А.: *Русинський язык про 2. класу середніх шкіл*. Пряшів : Русинська оброда, 2003.
- Ябур, В. - Плішкова, А.: *Русинський язык про 3. класу середніх шкіл*. Пряшів : Русин і Народны новинки, 2004.
- Ябур, В. - Плішкова, А.: *Русинський язык про 4. класу середніх шкіл*. Пряшів : Русин і Народны новинки, 2005.
- Ябур, В. - Плішкова, А.: *Русинський язык в зеркалі нових правил про основны і середні школы з навчань русинського языка*. Пряшів : Русин і Народны новинки, 2005.
- Ябур, В. - Плішкова, А. – Копорова, К.: *Русинська лексика на основі змін у правилах русинського языка*. Пряшів : Русин і Народны новинки, 2007.
- Ябур, В.: *Русинський язык (выбраты капітолы)*. Пряшів : МПЦ, 2002.

ОБСЯГ

Вступ	3
ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О ЯЗЫКУ	4
Розділы науки о языку	5
ФОНЕТИКА	6
Предмет фонетики	6
Основны понятия о фонемі	7
Звукова система русиньского языка	9
Гласны звуки і їх класифікація	10
Согласны звуки і їх класифікація	10
Звонкы і глухы согласны звуки і їх асіміляція	11
Тверды і мягкы согласны звуки	12
Змягчованя согласных звуків	12
Словный притиск (акцент) і ёго функції	14
ОСНОВНЫ ПРИНЦИПЫ РУСИНЬСКОЙ ВЫСЛОВНОСТИ	14
Звукова реалізація споія гласных фонем	15
Звукова реалізація гласных фонем	15
Звукова реалізація согласных фонем	17
Алтернація звуків в русиньскім языку	18
Алтернація гласных звуків	19
Алтернація согласных звуків	20
Членіня речевого току	21
Акцент (притиск)	21
Мелодія wypowiedжіня (інтонація)	22
Павза	22
Темпо (дінаміка) і ритм устной речі	22
ОСНОВЫ РУСИНЬСКОЙ ГРАФИКИ	23
Звук, фонема, буква, графема	23
ОСНОВЫ РУСИНЬСКОГО ПРАВОПИСУ	25
ПРАВОПИС ГЛАСНЫХ І СОГЛАСНЫХ	26
1. Писаня гласной „ы”	26
2. Писаня гласной „и”	27
3. Писаня гласной „е”	31
4. Писаня гласной „о”	32
5. Писаня гласных „а”, „у”	32
6. Писаня йотованых букв „я”, „ю”, „є”	32
7. Писаня йотованой буквы „и”	33
8. Писаня йотованой буквы „е”	34
9. Писаня мягких согласных	35
10. Писаня парных согласных	37
11. Писаня согласных в префіксах	38
12. Правопис найважніших суфіксів	38
13. Писаня согласной „в”	40
14. Писаня буквы „щ”	41
15. Здвойня согласных	41
ПИСАНЯ ЧУДЖОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ (Перевзятых слов і чуждих властных мен)	42
ПИСАНЯ СЛОВ ДОВЕДНА І ЧЕРЕЗ ДЕФІС	46
РОЗДІЛІВАНЯ СЛОВ	48
ПИСАНЯ ВЕЛИКИХ БУКВ	50
1. Писаня властных мен	50
1.1 Мена людей і живых створінь	50
1.2 Назвы весмірных (вселеньских) обектів і обектів на їх поверьхности	52
1.3 Назвы людських вытворів, часовых інтервалів, історичных подій, організацій, інституцій, виробків, подників, сполків, політичных партій, акцій, нагород і цін	54
2. Великы буквы на зачатку речіня	56
3. Великы буквы в скороченых словах і значках	57
4. Великы буквы в поезії	58
5. Великы буквы як средство на звыразніня дакотрых слов, части слов або	

части языкового прояву	58
6. Великы буквы як знак уважіння	59
ПЕРЕПИС ДО ЛАТИНЬСКОЙ ГРАФІЧНОЙ СІСТЕМЫ	59
МОРФОЛОГІЯ	62
Части речи	62
Морфологічны категорії	64
НАЗЫВНИКЫ (субстантывы)	65
Субстантывны категорії	65
Род назывників	65
Число назывників	66
Пад назывників	67
Склонёваня назывників	68
ПРИДАВНИКЫ (адъєктивы)	77
Склонёваня придавників	77
Ступнёваня придавників	79
МІСТОНАЗЫВНИКЫ (прономіна)	80
Склонёваня містоназывників	80
ЧІСЛОВНИКЫ (нумералії)	83
Класіфікація числовників	83
Склонёваня кількостных числовників	83
Склонёваня громадных числовників	84
Склонёваня порядковых числовників	85
ЧАСОСЛОВО (вербум)	86
Класіфікація часослов на класы	87
Часованя (конъюгація)	87
Часословны категорії	88
Категорія особи	88
Категорія способу	89
Категорія часу	90
Категорія виду	92
Категорія часословного роду	93
Категорія числа	94
Часословны категорії	88
ПРИСЛОВНИКЫ (адвербії)	94
Морфологічны признакы присловників	95
Типы присловників	95
Творїня присловників	96
Ступнёваня присловників	96
Творїня ступнів порівняня присловників	96
Предікативны присловники (предікативы)	97
ПРИНАЗЫВНИКЫ (препозіції)	98
ЗЛУЧНИКЫ (конъюнкції)	99
Класіфікація злучників подля морфологічного зложіння	99
Класіфікація злучників подля синтаксичной функції	100
Класіфікація прирядных (паратактічных) злучників	100
Класіфікація пірядных (гіпотактічных) злучників	101
Правопис дакотрых злучників	102
ЧАСТКЫ (партікулы)	103
Правопис часток НЕ, НИ	104
ЧУТЄСЛОВА (інтеръєкції)	105
СІНТАКСІС	106
Члены речіня	107
Главны члены речіня	107
Другорядны члены речіня	109
Просте речіня	110
Модалность речіня	112
Зложене речіня	113
Зложеноприрядны речіня	114
Зложенопірядны речіня	115
Полупредікативны конштрукції	117

Модифікація структури речення в тексті.....	118
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	119
Система засоби слов русинського языка.....	119
Штiлістичне розміщення словникового складу	120
Штiлістично признаковы слова	120
Русинська лексика з погляду ей походжіння	121
Лексичне значіння слова	122
Синоніми, омоніми, антоніми.....	123
Лексичны словны споїня і фразеологізми	124
СЛОВОТВОРІНЯ	125
Морфемы.....	125
Основны і одводжены слова	126
Словотворна будова слова	126
Способы словотворіння в русинськiм языку	126
Тіпы морфологічного способу творіння слов.....	127
Неморфологічны способы творіння слов	128
ТВОРІНЯ НАЗЫВНИКІВ	128
Творіння назывників суфіксами	128
Творіння назывників префіксами.....	130
Творіння назывників сучасно префіксами і суфіксами.....	131
ТВОРІНЯ ПРИДАВНИКІВ	131
Творіння придавників суфіксами	131
Творіння придавників префіксами	132
Творіння придавників сучасно префіксами і суфіксами.....	132
ТВОРІНЯ ЧАСОСЛОВ.....	133
Творіння часослов суфіксами	133
Творіння часослов префіксами.....	133
Часослова утворены од мен	134
Часослова утворены од часослов	134
ТВОРІНЯ ПРИСЛОВНИКІВ	134
Творіння присловників суфіксами.....	134
Творіння присловників префіксами	134
Творіння присловників сучасно префіксами і суфіксами.....	135
ШТІЛІСТІКА	135
Характерістіка общой ситуації	135
Основны інформації о штiлістичі	138
Слоговы поступы і слоговы жанры.....	140
ІНФОРМАЦІЯ І КОМУНІКАЦІЯ	141
Інформація.....	141
Комунікація	142
Сполоченьський вызнам здобываня інформацій	143
Анкета	143
Тест.....	143
Настінны новинки	144
Язык у колектівнім контактї.....	144
Справа о діяльності (реферат)	144
Діскузія.....	145
Діскузный прослов	145
ГОВОРОВЫЙ ШТІЛ	146
Основны знаки говорового штiлу	146
Жанры говорового штiлу	149
УМЕЛЕЦЬКИЙ ШТІЛ	150
Основны знаки умельцького штiлу.....	150
Жанры умельцького штiлу.....	150
РОСПОВІДНИЙ СЛГОВЫЙ ПОСТУП.....	152
Основны знаки росповідного слогового поступу.....	152
Пасмо росповідача. Пасмо персонажів.....	154
Авторська реч. Реч персонажів	154
Драматизуючі і естетизуючі языковы інструменты	157
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ШТІЛ	158

Основны знаки адміністративнаго штілу	158
Жанры і формы адміністративнаго штілу	161
НАУЧНЫ ШТІЛ	162
Основны знаки навучнаго штілу	162
Катэгорыі навучнаго штілу	164
Жанры навучнаго штілу	165
ВЫКЛАДОВЫЙ СЛОГОВЫЙ ПОСТУП	165
Жанры выкладоваго слогаваго поступу	166
Компзіцыя выкладу	166
Увага	167
Уважованя в каждоденнім жывоці	168
Мотто	168
Посудок, рэцензія, крытыка	168
ОПИСНЫ ШЛОГОВЫЙ ПОСТУП	169
Функцыя позарованя в опісі	169
Функцыя і абсяг опісу	170
Катэгорыі опісу	171
Компзіцыя опісу	171
Языковы элементы і штілізацыя опісу	171
Опіс робочаго поступу	172
Опіс і характэрыстыка	172
Характэрыстыка osoby	173
Пряма і непряма характэрыстыка	173
Колектыўна характэрыстыка	173
Об'ектыўна і суб'ектыўна характэрыстыка	174
ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ ШТІЛ	174
Публіцыстыка і ей функцыі	174
Основны знакі публіцыстычнаго штілу	174
Аўтаматызацыя і актуалізацыя в публіцыстычным штілі	175
Жанры публіцыстыкі	175
Дакотры справодайскы жанры в публіцыстыці	176
Справа	176
Реферат	176
Інтэрвю (розговор)	176
Крытыка	177
Публіцыстычна і навука крытыка	177
Белетрыстычны жанры в публіцыстыці	177
Фейтон	177
Репортаж	178
РЕТОРЫКА	178
Коротко з історыі реторыкі	179
РЕЧНЫЦЫК ШТІЛ	182
Жанры речныцкаго штілу	184
Этапы творчяня прояву	184
Збераня фактв	185
Компзіцыя і штілізацыя речныцкаго прояву	186
Вступ	187
Ословаля	190
Ядро	191
Заклуччя	192
Штілізацыя	194
Прыправа на інтэрпретацыю прояву	196
Власна рэалізацыя прояву	199
Інтаначны інструменты	199
Візуалны кінетычны інструменты	202
Экстраязыковы інструменты	203
Экстраязыковы інструменты	203
ЕСЕІСТЫЧНЫ ШТІЛ	203
Эсей як жанер	207
Літэратура	208